

РЕШАТ НУРИ ГЮНТЕКИН ЛИСТОПАД

Превод от турски: Кадрие Джесур, Хюсеин Мевсим, —

chitanka.info

Произведението, което държите в ръцете си, е подготвено за печат и публикувано като превод на оригинала от първото издание на турски език през 1930 година.

ПЪРВА ГЛАВА

— Защо подадох оставката си от „Златолист“ АД ли? Няма нищо чудно в това. Не можех да преживявам със заплата от шейсет и две лири. Грижех се за двама малки братя и болна майка. Понякога майка ми се оплакваше, че ѝ е студено, а братчетата, че са гладни. Аз повдигах рамене и казвах: „Какво да правя, този аршин мери така. Ако прахосвам заплата си по барове и балове, и ви оставям в това положение, имате право на недоволство. Но сметката е ясна.“ Ако успеят да проумеят ситуацията — добре. Ако пък не, им заявявах: „Дами и господа, ако не ви се нрави тази трапеза, да не даваме напразно пари. Ако някой знае по-добро място, да ми каже, заедно да се пренесем там“, и тръшвайки старата врата, си излизах. Майка ми е стара. Малките ми братя са безпомощни. И когато се изказвах така, те, волю-неволю, омекваха. Но как да обясня положението на големия ненаситен звяр, сиреч на себе си? Вече прекрчих трийсетте. Пращя от здраве и енергия. По природа съм безочлив. Каквото видя, приисква ми се. Видя нещо за ядене, приисква ми се, нещо за обличане — приисква ми се. Отгоре на това намирам, че и аз имам право на това, най-малко колкото другите хора. При тези обстоятелства, можете да си представите какъв порой се отприщва у мен.

В мрачните зимни вечери студът от калта прониква през издънените ми подметки и стига чак до дробовете ми. Аз се прибирам вкъщи, заобикаляйки дюкянните, на които дължа пари, а край мен профучават луксозни коли. Познавам някои от хората, които се возят в тях. Отиват да гуляят, да пръснат купища пари за ядене и пиене. Докривява ми. Питам се: „С какво всички те са по-добри от мен? Защо след като те могат да черпят с пълни шепи от живота, аз се влача като улично куче? Защо да не мога да си позволя това, което ми се яде, да облека това, което харесвам? Защо и аз да не мога да взема в обятията си жената, която желая?“

Така се борих със себе си, месеци и години наред. Накрая стигнах до следното заключение: „Баща ми е прекалил с честността.

Едно си знаеше и повтаряше: най-ценното наследство, което един баща може да остави на децата си, е неопетненото име, и толкова. Нима би било лошо, ако доброто име е подкрепено с някои материални блага? Но бедността не може да бъде понесена от повече от едно-две поколения. Какво е правил и струвал баща ми, добро или лошо, е друга тема. Истината е, че не всички богаташи около нас се пръкнаха на този свят с чекови книжки в ръцете си, нали? Не са пропилили находчивите си мисли, с които Бог ги е осенил, ами са ги вложили на място и съвсем целенасочено. Тъй са наредили живота си. След като твърдиш, че не си малоумен, че не си магаре, да не би ръцете ти да са вързани? Вместо да хленчиш като просяк, опитай и ти късмета си. Ако успееш, добре, ако пък не, ще знаеш поне, че си направил всичко по силите си, но не си сполучил — ще прехвърлиш цялата вина на сляпата съдба и ще отминеш.“

Така говореше смуглият младеж с лице като на невестулка, с остри бели зъби, напуснал преди месец службата си на счетоводител във фирмата. Същия ден се бе отбил да прибере няколко вещи, които бе забравил там, а и да се види с бившите си колеги.

Течеше обедната почивка. По-състоятелните чиновници бяха отишли до отсрещната гостилница да обядват салата с яйца, варено студено месо и фасул с лук и лимон. А тези, които нямаха пари за такива разточителни места, от една страна, залъгваха стомасите си със сирене, маслини, яйца, а от друга — слушаха бившия си колега. Той почти се бе излегнал на една от масите, и подритвайки разпръснатите навсякъде листове с подметката на обувката си, продължаваше да говори:

— След като реших непременно да предприема нещо, се огледах изумено около себе си. Обграден бях с възрастни хора, наредени като ученици, натъпкани в една странна тълпа. Колкото и да се блъскаш на едно място, колкото и да подбутваш най-близкия до теб, напразно. Не знам колко години трябвало да минат, за да повишат заплатата ти с еди-колко си там гроша! Някой трябва да бъде или уволнен от работа, или да умре, че да напреднеш с две крачки. Затова си казах, „сега или никога“ и се отделих от тази тълпа, в случая „Златолист“ АД. Стана ли

месец, откакто напуснах? Може и да не е... Оправих ли си положението веднага, а?!

Изправен до кръста, той с горда усмивка сочеше своите скъпи копринени чорапи и новата риза:

— Всъщност нещо лошо ли върша? Да не би да посягам на нечие имущество, живот или чест? В никакъв случай... Започнах работа при един комисионер в Хавиар хан. Освобождавам от негово име стоки от митницата. Засега не е кой знае каква заплата, сравнително незначителни приходи... Но, слава Богу, преживявам добре.

Един от нас, от по-възрастните се изкашля и въздъхна дълбоко, после си рече: „Прав си, но жалко, това вече не е за нас“, двама младежи, на около двайсет, с простодушни лица, го гледаха с възхищение и завист, сякаш срещу им стоеше победителят в спортна надпревара. Само не можеше да се разбере какво мисли един около четирийсетгодишен служител, с обгорена във войната буза. Подпрял брадичката си с юмрук, оставил наполовина храната си, той бе затворил очи и се бе унесъл.

Младият човек слезе от масата, запали цигара с въгленче от печката, закрачи из стаята, и продължи да разказва за Хавиар хан и далаверите в митницата. Голяма част от тях бяха силно преувеличени факти, които той умишлено хиперболизираше. Но тези отрудени хора ги приемаха като истина и се вайкаха, че докато те гниеха в тази влажна стая за няколко лири, други ринеха пари с лопати. По едно време погледът на говорещия се срещна с този на възрастния мъж, който бе зад високо бюро в един от полутъмните ъгли. Изведнъж млъкна, сякаш се бе засрамил и разколебал.

Този човек бе около шейсетгодишен, бивш областен наместник, на име Али Ръза бей. На бюрото си в ъгъла той изглеждаше като наред пустиня. Работеше винаги сам, не го закачаха за нищо и той не разговаряше с никого.

Тъй като бе добронамерен и възпитан човек, всички се отнасяха към него с уважение.

И Али Ръза бей бе от служителите, които не излизаха да обядват. Докато ядеше сухите си кюфтета и зелени маслини, неволно бе надал ухо на беседата, и сякаш чутото бе убило апетита му. Той бе оставил вилицата и вдигнал глава.

Гостът изглеждаше смутен, сякаш го бяха заловили при провинение. Но не искаше да покаже, че се чувства неудобно и се усмихна:

— Господине, вероятно това, което говоря, не ви харесва, но какво да се прави, това е истината.

Али Ръза бей му отговори като стеснителен ученик:

— Известно ви е, че не се меса в начина на мислене на никого, вие сте свободен да вършите всичко според вашите стремежи и интересите си. Но ако ми разрешите, ще ви упрекна от друга гледна точка. Справедливо ли е да се събуждат у хора, които се трудят от зори до мрак, и вероятно са доволни от положението и живота си, амбиции и желаниа, които те не биха могли да задоволят? Не се съмнявам, че имате съвест. Помислете и ще се съгласите с мен.

Видно бе, че възрастният служител не желаше да говори повече, но гостът не го остави на мира. Възпитано, учтиво му отговори:

— Ако чувах тези горчиви истини само от мен, може би щяхте да бъдете прав, господине, но за съжаление, хората на новото време научават това не един от друг, а от самия живот, от онова, което вестниците наричат „жизнен стандарт“ и „икономически условия“. Особено пък след Голямата война^[1] в цял свят настъпи страхотно оживление. Сега вече хората не са като по ваше време. Пробуждането увеличи мечтите, амбициите. Вече никой не се задоволява с положението си. И как тогава да не се разрушат старите морални устои?

Али Ръза бей пребледня, и стараяйки се да прикрие лекото потреперване на устните и брадата си, се усмихна:

— Аз съм стар човек. Няма как да се разберем. Живях с вярата, че хората могат да бъдат щастливи и с друго, освен с парите. Разбирането ми няма да се промени до сетния ми ден.

Младият мъж отговори на Али Ръза бей с леко съжаление:

— Не отричам това, което казвате. Човек може да намери утеха, например служейки на Бога или в музиката, като отглежда цветя или възпитава деца. Но и за тези неща са нужни пари, поне колкото да се преживява. Обичате цветята, но парите не ви достигат, нали? Колкото и да се стараете, бъдете сигурен, че земята няма да ви даде цветя в желаната украска и аромат. Баща сте, имате деца, но нямате пари, нали? Когато възрастта ви напредне, те няма как да ви предоставят

друго щастие, освен да съзерцават тъжна картина. Децата ви ще падат и гинат подобно на листата по време на листопада.

Разговорът приключи тук. Али Ръза бей отново наведе глава, за да продължи обяда си. Но зальците вече засядаха на гърлото му.

Последните думи му се отразиха особено зле. Той бе баща на пет деца. Нито едно от тях все още не бе напълно готово за живота. Думите на младия човек, че горчивите истини хората научават от икономическите условия, не бяха съвсем неоснователни.

Бе посветил целия си живот на това да въоръжи децата си с благородни идеи и нравственост. Дали обаче атмосферата на новите времена нямаше да ги разтърси и да накара възрастния баща в последните си мигове да наблюдава листопад?

Али Ръза бей не бе от хората, затворени за новостите. Но този страх го бе навестил няколко пъти и преди. За пръв път обаче той го съзираше под формата на такава непосредствена опасност. Макар че не бе набожен, и знаеше, че няма какво да очаква да падне от небето, той се молеше с отворени длани: „Аллах, опази децата ми!“.

[1] Първата световна война. — Б. ред. ↑

ВТОРА ГЛАВА

Али Ръза бей бе служител от администрацията, възпитан още във времето на Османската империя. До трийсетгодишната си възраст бе работил в една от канцелариите на министерството на вътрешните работи.

Може би щеше да си остане там, но последователната смърт на майка му и сестра му за два месеца го накараха да охладнее към Истанбул. Той прибързано бе оглавил ръководството на един окръг в Сирия.

Както повечето, които не са страдали и нямат опит, и той бе помислил, че мъките на болника идат от леглото, в което е лежал, от вещите, които го заобикалят, и смяната на обстановката е първият спасителен изход, за който се сеца.

Впоследствие Али Ръза бей така и не бе успял да се върне в Истанбул. Двайсет и пет години бе обикалял в различни окръжни управи из Анадола. Той бе изключително начетен и работлив. Но нито начетеността му, нито трудолюбието му носеха някаква полза.

Освен арабски и персийски, владееше английски и френски. Като млад се бе занимавал и с литература, в списанията бе печатал под псевдоним сравнително добри газели^[1]. От друга страна бе изкушен и от философията и историята. Не само личното, но понякога и служебното си време беше прекарвал в четене. Това бе единственото, което той бе откраднал от държавната хазна през дългогодишната си чиновническа кариера.

Бе придирчив до перфекционизъм и деликатен до смешност. Не се бе случило да докара нещо докрай от страх да не би да онеправдае някого, да не извърши нещо незаконно, случайно да не огорчи никого...

Искаше работата, която ще свърши, да съответства не само на закона, но и на приетите морални норми, да не противоречи и на човешките взаимоотношения, с други думи, всичко да бъде точно като по конец.

Когато го споменаваха, за него казваха: „Добряк е, същински пророк, целуни му ръка, дай му да се помоли за теб, да говори за наука, да ти чете поезия, въобще каквото си искаш пожелай от него, но не и да ти свърши каквато и да е работа.“

Ожени се чак към четирийсетте. Създаването на семейство в неговите очи бе равносилно на основаването на държава. Затова може би нямаше изобщо да се ожени, ако негов приятел не беше му предложил едно роднинско момиче. И тъй като Али Ръза бей се бе посвенил да откаже, бе отговорил положително.

За негов късмет жена му излезе много порядъчна. Макар да твърдяха, че е двацетгодишна, спокойно можеше да има двацет и пет. По отношение на прираста на населението Али Ръза бей бе проявил активност, каквато не бе показал в никое държавно учреждение. За седем години, едно след друго им се родиха пет деца. И накрая, след четиригодишно прекъсване, точно в деня, в който стана на петдесет години, с една последна дъщеричка направи челядта си половин дузина. Пет от тези деца бяха живи. Вторият им син Недждет почина от дифтерит на три годинки.

Али Ръза бей, който в свободното си време продължаваше да съчинява четиристишия и газели, имаше едно любимо сравнение. Той оприличаваше събитията на стихийен порой, а себе си, на далечен наблюдател на този порой. Макар да бе чиновник от сравнително висок ранг, той никога нямаше да се остави да бъде повлечен с него, а винаги щеше да си остане зрител. Без това, според него, стремежът да се отклоняват събитията от обичайното им русло, бе напразно усилие. Както си беше дошло, тъй щеше да си върви.

Но последователната поява на петте деца застави Али Ръза бей да промени схващанията си. Баща на пет деца не можеше да остане в позицията на безучастен зрител. Оттогава онзи отпуснат чиновник без цели си отиде и на негово място дойде грижовен баща, готов да пожертва всичко за благо на рожбите си.

Денонощното препускане за насъщния не го уморяваше, напротив, това го правеше щастлив. Само че си мислеше: Не беше ли закъснял много?

В някои часове на умора и песимизъм тази мисъл го безпокоеше малко повече. Но той не се спираше дълго на нея и се успокояваше:

— Здравето ми е добро. Ако не умра злополучно, имам пред себе си цели двайсет години, през които преспокойно мога да работя и живея.

Тези двайсет години бяха твърде широко скроена сметка. Ако се стегне, можеше и половината от това време да му стигне да обезпечи децата. Вярно, последната му дъщеря Айше бе дошла твърде късно. Но нямаше нищо страшно и в това. Когато се наложи, можеше да прехвърли грижите по нея на големите и да не я мисли. Стига те да израснат така, както той искаше.

Но един непредвиден случай бе объркал сметките на Али Ръза бей и го беше накарал петдесет и пет годишен да се оттегли от службата си.

По това време служеше в управата на един от окръзите на област Трабзон. Точно тогава бе отвлечена една жена. Съпругът ѝ и оня, който бе тръгнал да я похити, се бяха наръгали с ножове.

Съпругът бе прост земеделец, а похитителят — син на почитания от всички градски първенец. Затова се наложи всички да затворят очи за истинския виновник, който се разхождаше спокойно по улиците, а съпругът с осквернената чест, с раната в гърдите, бе пратен в затвора. Али Ръза бей, който отдавна бе превърнал в свое верую да не бъде никога пристрастен, в този случай бе избухнал и направил всичко възможно, за да го уволнят. Какво да прави? Това бе въпрос на чест, справедливост и съвест. Ако беше останал със скръстени ръце и не изпълнеше моралния си дълг, Бог неминуемо щеше да го накаже чрез децата му.

Известно време Али Ръза бей обикаля без работа из Истанбул. Нямаше заделени пари. А и какво ли можеше да спести един чиновник, дори висш, баща на пет деца? Добре, че я имаше наследената от баща му стара къща в Багларбашъ. Той продаде няколко накита на жена си, стегна къщата и настани семейството си в нея. Този случай го бе разтърсил. Ако ставаше въпрос за него, би се оставил да умре от глад и пак не би тръгнал да иска държавна служба. Но какво да се прави, имаше деца. Заради тях бе длъжен да проси назначение и да поработи още някоя и друга година.

Али Ръза бей бе започнал отново да обикаля по кабинетите на чиновниците. Веднъж един висок младеж, излязъл от кабинета на

министъра на вътрешните работи, се насочи към него и грабна ръката му, за да я целуне:

— Не ме ли познахте, учителю? Аз съм, Музаффер, някогашен ваш ученик.

Когато се взря внимателно в лицето му, Али Ръза бей го позна. За известен период, в един от областните градове, където бе работил, Али Ръза бей бе замествал учителя по история в едно средно училище за пет-шест месеца. Същият Музаффер тогава бе ученик там. Тъй като бе будно и прилежно момче, бе впечатлил Али Ръза бей и той сега успя да се сети за него. По спокойното му излизане от кабинета на вътрешния министър, свободния му смях и разговори по коридорите се разбираше, че този младеж вероятно се бе издигнал доста. След малко Али Ръза бей установи, че не е сгрешил в предположението си.

Музаффер бе член на управителния съвет на две големи фирми и генерален директор на „Златолист“ АД. Когато разбра за състоянието на бившия си учител, му предложи работа. На тази възраст не би било добре да тръгне по гурбет. Във фирмата, която сътрудничесе с Египет и Англия, имали нужда от служител, владеец арабски и английски. Знаеше каква ерудирана личност е учителят му. Ако той пожелаеше, щеше да получи от фирмата заплата, каквато би била държавната, че дори по-висока. Али Ръза бей прие предложението с голяма радост. Дори да беше по-малко от държавната, пак щеше да бъде предоволен.

Вече не му се щеше да напуска Истанбул. Децата му бяха пораснали. Не можеше, както в миналото, да ги накара да го последват от град на град.

Бившият окръжен наместник за пет години се превърна в най-добрия служител на „Златолист“ АД. Работеше без прекъсване от сутрин до вечер, като вършеше работа за трима. Имаше две главни причини за това: Първо, да не посрами Музаффер за сторената добрина, и второ, той се занимаваше с преводачество, следователно, не биваше да допусне никакви вреди и да рискува ничий живот заради думите.

[1] Стихотворение в източната поезия, състоящо се от пет до петнайсет двустипия, с особена структура на римуване. — Б. пр. ↑

ТРЕТА ГЛАВА

Един възрастен прислужник дойде до Али Ръза бей и му каза:
— Някаква жена иска да те види. Каза, че е майка на Леман.

Леман бе машинописка във фирмата, дъщеря на един горски, с когото Али Ръза бей се познаваше от една от областите преди десет-дванайсет години. Тогава тя бе дете на седем-осем години. От време на време идваше да си играе с дъщерите му.

Преди година на пристанището в Юскюдар пред Али Ръза бей бе застанала красива девойка: „Чичко, аз съм, Леман, приятелката на дъщерите ви!“, и бе целунала ръката му малко безцеремонно. Преди пет години баща ѝ починал. Сега живеела с майка си във Фъндъкль. Преживели много несгоди, едва връзвали двата края. Али Ръза бей се впечатли, че младата девойка открито говореше за положението си. Всъщност не бяха кой знае какви приятели с баща ѝ, но фактът, че Леман бе девойка без никого, на възрастта на дъщерите му, бе достатъчен да събуди у стария човек желание да се притече на помощ. Леман не бе учила редовно, но можеше да чете и пише. Бе научила малко да пише и на печатна машина. Али Ръза бей прави, струва, накрая я настани на работа с четирийсет и пет лири месечна заплата.

Добрината, която възрастният човек искаше да стори на младото момиче, не бе само това. Искаше да му бъде настойник, да го предпази от опасностите, които заплашват момичетата без наставник на тази възраст. Това, което днес се бе стоварило на главата на девойчето, утре можеше да се случи и на неговите деца.

Али Ръза бей се захвана с настойничеството с голямо усърдие. Но след няколко седмици със съжаление установи, че в тази работа бе доста закъснял.

Леман може би бе много открита девойка, но лекомислена и наивна. Не умееше да се владее, закачаше се неуместно със служителите във фирмата.

Али Ръза бей няколко пъти се опита да я укори и назидава. Когато го слушаше, младата девойка изглеждаше, че е съгласна с него,

като че ли се срамува от постъпките си, но още не минал и половин час, отново започваше старата песен на нов глас.

Един ден Али Ръза бей не се стърпя, понечи да я нахока. Младото момиче веднага бе изпищяло, заявявайки, че няма да търпи ничие опекунство. Али Ръза бей й сторил добро, като я настанил във фирмата. Но не било правилно да го натрапва за щяло и нещяло, да се бърка във всичко, което тя правела.

Възрастният човек се бе усмихнал горчиво: „Ваша воля, дъще, не ми се сърдете.“ От този ден насам той нито споменаваше името й, нито пък я поглеждаше в лицето. Само когато понякога виждаше лекомислието, граничещо с безочие, се сърдеше на себе си: „Защо й станах посредник да започне тук работа?“

От осем-десет дена Леман не се виждаше във фирмата. Като че ли бе болна. Но кой знае защо, не му идеше отвътре да я търси или да пита за нея.

За какво ли сега би могла да дойде и поиска от него майката на Леман, която дори не бе виждал?

Али Ръза бей видя в коридора ниска жена в черно износено ферадже. Като не можа изпърво да се претраши да я погледне в лицето, попита:

— Добре дошла, ханъм, какво желаете?

Жената не отговори веднага. Тялото и ръцете й трепереха, сякаш бе в треска. Възрастният мъж вдигна с учудване погледа си. Видя едно пребледняло, смазано от плач лице. Помисли си за нещо лошо. Забравил цялата си неприязън към Леман, попита:

— Как е Леман?

Жената отговори, плачейки:

— Добре е, но по-добре да бе умряла...

След като Али Ръза бей научи истината, оправда възрастната майка: Да, по-добре Леман да бе умряла с честта си, отколкото да я сполети това безчестие.

Случаят бе следният:

Директорът Музаффер бей я подлъгал. Преди десет дни Леман казала, че е поканена на сватба на свой приятел на Островите. Взела разрешение от майка си да се върне след няколко дни. А всъщност абортирала в една болница. Вчера са я докарали и оставили в къщи само кожа и кости. Разказала й всичко от игла до конец.

Али Ръза бей като че ли получи удар. Ръцете и краката му изтръпнаха и закривайки лицето си от срам, сякаш той бе подлъгал момичето, съжалително възкликваше: „Ах, ах...“

Възрастната жена го молеше така, като че всеки момент щеше да се хвърли в краката му:

— Нямаме си никого, освен вас. Какво ще бъде нашето положение? Дайте ни някакъв съвет... И вие сте баща.

Али Ръза бей не се измъчваше, че един женкар е очернил едно момиче, а за това, че той самият косвено бе станал причина за тази работа.

Тъй де, ако не бе я привлякъл на работа във фирмата, щеше ли да й се случи това нещастие? Възрастната жена се бе обърнала към него само защото нямаше други познати и бяха стари семейни приятели. Но Али Ръза бей откриваше в нейните думи и нещо като: „Поправи допуснатата от теб грешка“. Възрастният мъж, след като се поокопоти, успокои жената:

— Госпожо... Не мога да ви обещаю нищо. Не мога да предвидя отсега докъде ще стигне работата. Но ще направя всичко по силите си. Познавам Музаффер бей като добър човек. Едва ли съвестта ще му даде да гледа как една девойка се съсипва. Надявам се да сключи брак с нея и така да поправи грешката си. Не се тревожете. В човека е заложено доброто.

Тази наивна и неграмотна жена, живяла досега между четири стени, неизвестно защо, не пожела да повярва в доброто начало у човека, колкото този видял и препатил служител с посивяла брада. Напусна фирмата така, както бе и дошла — с плач.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Работата се стовари върху него. Налагаше се, без да губи време, да се срещне с Музаффер бей и освен честта на тези клетки хора да очисти и своята.

Според Али Ръза бей, закачайки девойка, която той докара на работа и я взе под закрила, директорът бе опетнил направо и неговата чест. Преди няколко месеца бе получил осем-десет лири повишение на заплатата си. Тогава бе чул с ушите си как един пияница и невъзпитан служител на фирмата мърмореше: „Разбира се, че нас няма да ни огрее такова повишение, както някои благодетелни служители на фирмата.“

Али Ръза бей не бе обърнал внимание на тези думи, но сега си ги спомни с голям ужас, като им придаваше изпяло нов смисъл. Не всички бяха недосетливи като него. Другите, безспорно, отдавна са почувствали отношенията между директора и Леман, и виждайки в цялата тази история и неговата роля, го бяха обвинили несправедливо.

Кой знае какво си говореха зад гърба му хората, които наглед все още го почитаха.

И това ли щеше да му се случи на тази възраст, след толкова години живот, извървян честно и почтено?

По едно време му хрумна да се махне без да се срещне с Музаффер бей. Несъмнено, този бе най-добрият от вариантите. Но не се задържа дълго на него. Нямахше как — той имаше семейство, жена, деца. И никак не се съмняваше, че директорът ще разреши въпроса по начин, подобаващ на един доблестен мъж.

За жалост, същия ден във фирмата бе много натоварено. Кабинетът на директора бръмчеше като пчелен кошер. Али Ръза бей се страхуваше, че ако не успее да се види точно сега с него, после ще загуби смелостта си. След това си представи кошмара на нощта, която щеше да премине в съмнения, и реши да чака, ако се наложи, докато се стъмни.

Възрастният служител нищо не свърши до вечерта, само си подреди мислите, които щеше да наговори на Музаффер бей. Такива

неща му идваха наум, че под техния напор заплакваше и често с крайчеца на кърпата изтриваше очите си.

И да има, и да няма работа, лете и зиме, всеки ден в девет Али Ръза бей бе в службата си.

За сметка на това, вечерно време не излизаше с всички останали, а работеше до заниз слънце.

Когато директорът го видя в този час пред себе си, каза:

— Учителю, пак сте закъснели, пощадете се малко. Ако имате някаква работа, да я отложим за утре.

Тъй като Музаффер бей знаеше, че колкото и да бъде възхваляван, възрастният служител нямаше да се главозамае, отношението му към него си оставаше специално. Както и всеки друг път, той уважително стана на крака и го покани да седне при себе си, предложи му цигара.

Али Ръза бей изведнъж бе забравил това, което бе умувал часове наред. Главата му бе празна. За сметка на това чувстваше нужда непременно да говори и предъвкваше случайни неща.

Музаффер бей не бе разбрал от пръв път какво говори и иска той. Слушаше го усмихнат, записвайки някакви цифри на крайчеца на плика пред себе си. Но след малко, като разбра работата, изведнъж се сепна и лека-полека изразът на лицето му и държането му се промениха.

Възрастният човек очакваше той да се изчерви, да се сконфузи. Ала той, напротив, заемаше твърда поза, сякаш се готвеше за настъпление, и гледаше невъзмутимо учудения Али Ръза бей в очите.

Въпреки душевното притеснение и почудата си, старецът мигом разбра, че седящият насреща му е съвършено различен от човека, за когото от години изграждаше някаква представа, че досегашното благосклонно отношение към него се е дължало само на това, че е бил възприеман като едно възпитано, безвредно старче.

Да, това бе страшна измама. Клетият човечец през цялото време не бе разбрал, че е викал срещу скала и сладко струйните отговори, които идат оттам, не са били нищо друго, освен ехото на собствения му мек и деликатен глас. Сега докосваше с ръка този камък и разбираше каква в действителност е същността му.

Нямаше съмнение, че играта бе загубена.

Музаффер не бе от онези хора, които да позволят някой да си навира носа в личните им работи, да им се месят в живота и интересите. При все че на Али Ръза бей това му бе известно, той не можеше да се овладее по никакъв начин, въртеше се все в същия порочен кръг, като да бе паднал във водовъртеж, от който по никакъв начин не можеше да излезе.

Директорът изчака още малко, после рязко го прекъсна:

— Ясно. Ако позволите, и аз да кажа нещо. Не се съмнявайте в уважението и любовта, които изпитвам към вас. Вие сте твърде добър и дотолкова различен човек, че едва ли ще се намери втори като вас в този наш век. Няма да излъжа. Случаят с Леман е истина. Не биваше да се случи! И аз не бих искал. Но какво да се прави, стана вече. При все това, повярвайте, че този случай не е толкова изключителен, колкото вие си го представяте. Доколкото разбирам, предлагате да се ожения за нея. Да бъда ясен. Това е изключено. Нещо повече, не би било и правилно. Защото аз не съм първият, който я е „подлъгал“.

Тези думи заплющяха като камшик над Али Ръза бей. Като се изправи, възрастният човек искаше да каже нещо като:

— Господине, синко... Грехота е. Както и да погледнеш, Леман е непълнолетна девойка... — но Музаффер отново го прекъсна и, усмихвайки се на наивността му, каза:

— Господине, бъдете сигурен, че не ви лъжа. Леман не бе невинно момиче, за каквото си го представяте. Лягаше и ставаше с всеки срещнат. Ако желаете, мога да ви го докажа. Дори бе съмнително дали съм бащата на детето, което щеше да се роди. Но не зная защо, най-вероятно заради статута, ми се приписа тази чест. Ех, Али Ръза бей... Де да бе такъв светът, за какъвто си го представяте!

Въпреки настояванията на директора, Али Ръза бей бе станал на крака и разтреперан каза:

— Сега нищо ли не може да се направи за окаяното момиче? Задавам ви този въпрос, защото продължавам да вярвам във вашата съвест.

— Мога да ѝ помогна единствено с пари. Всъщност това съм ѝ го казал.

— Само това ли?

— В наше време няма по-сериозна помощ за един човек от паричната, не мислите ли?

Младият мъж бе изрекъл това с леко състрадание и ирония. Но като смени държанието си, с любезна сериозност попита:

— Вие сте ми учител, следователно може да бъдете и мой баща. И аз ви задавам този въпрос. Вие намирате ли за достойно да сключи брак с жена в такова положение? Както изтъкнахте преди малко, и аз ви отправям този въпрос, понеже не се съмнявам в съвестта и човечността ви. Вие също сте баща. Ако това, което направих аз, бе извършил вашият син, бихте ли го посъветвали по този начин? Бихте ли приели за снаха жена като Леман, която е била само една авантюра?

Али Ръза бей бе потресен. За миг затвори очи и се позамисли. Действително, ако това нещо бе извършил синът му, дали би приел съмнителна девойка като Леман в дома си, сред непорочните си деца, и би ли я нарекъл „снахо“?

Кажеше ли „Не!“, възрастният човек начаса загубваше каузата си. Но така или иначе, предпочете загубата на и без друго обречената си кауза и вместо да излъже, отчаяно промълви:

— Прав сте, не бих се съгласил.

Директорът, доволен, че бе улучил слабото му място, поиска да го притисне още по-силно:

— В такъв случай, предвид, че и аз съм ваш ученик, ваш син...

— Гледаше го право в очите, с желание непременно да получи точно отговора, който очакваше.

Със сърдито упорство Али Ръза бей наведе глава:

— Ако синът ми се бе замесил в нещо подобно, ясно какво щях да направя: Бих се отрекъл от него, не бих го виждал повече.

— Али Ръза бей, нека погледнем реално на ситуацията. Това момиче искаше на всяка цена да спечели играта, като се омъжи за мен. Това не се получи, но въпреки това ще ѝ помогна според възможностите си. Заплатата ѝ ще бъде повишена, отделно ще получи и компенсация. И тя, и майка ѝ ще се спасят от притесненията си.

Директорът се бе приближил до Али Ръза бей. Леко докосваше рамото му, искаше да го успокои:

— Вие сте много добър! Според мен прекалявате с добротата. Не трябва да преживявате толкова много, измъчвате се.

Без да повдигне очи от пода възрастният мъж се усмихваше натъжено:

— Измъчвам се... Разбира се, че много се измъчвам. Но не за момичето, както предполагате, а за децата си.

— За децата си ли, това пък откъде?

— Защото след този случай съм принуден да напусна фирмата. Нищо, че децата ми може да гладуват...

Музаффер бей веднага бе почувствал, че това не е каприз, че не е случайно предупреждение. Престори се, че не го разбра и не го вярва:

— Какво говорите? Какво ви сторих? Какво лошо сте видели от мен?

С хладнокръвието, с което приемаше решенията, неподлежащи на промяна, и без следа от предишния хаос в главата си, Али Ръза бей подхвана изрядната си реч:

— Напротив, видях много добрини от вас. В много тежко време вие ми протегнахте ръка. Отнасяхте се винаги вежливо, с уважение. Задължен съм ви. Но как след този случай да остана тук? Спомнете си думите ми отпреди малко. Нали бях казал, че „Ако синът ми бе извършил подобно нещо, бих се отрекъл от него, не бих го погледнал в лицето?“ И вие сте моя рожба. Следователно, аз съм принуден да се отрека и от вас. Посегнахте на честта на момиче, което дойде тук по моя препоръка. Аз се оказах в положение на човек, който ви е поднесъл жена, едва ли не. Дори същността да не е такава, как ще я обясните на другите? Както за майката на Леман, така и за моето домочадие, хлябът, който ще печелим оттук, вече не би могъл да е почтен.

Музаффер бей се бе разтревожил достатъчно от сериозността на работата:

— Учителю, моля ви се, разрешете и аз да кажа!

Искаше да го прекъсне, но Али Ръза бей, клатейки упорито глава, продължи:

— Няма нужда, зная какво ще кажете. Тези неща може за някои да са приемливи, но моята изкуфяла глава не ги проумява.

След като директорът разбра, че няма да може да пребори упорството на възрастния служител, каза:

— Учителю, позволете ми поне да ви помогна в едно друго отношение!

Али Ръза бей се усмихна с почти детска непринуденост и каза:

— Вече съм задължен да не приема нищо от вас. Не се засягайте, но какво да се прави? Не съм умрял, все ще се намери някакъв изход, разбира се.

— Ще се видим пак, нали?

— Разбира се, синко, никакво съмнение в това.

Али Ръза бей говореше така, но много добре знаеше, че дори и на оня свят нямаше да пожелае да го види.

ПЕТА ГЛАВА

Тъй като същата вечер бе останал за последния кораб, Али Ръза бей не бе могъл да намери автобус за прехвърляне. Това не му се случваше за пръв път.

Във вечерите, когато се задържаше във фирмата, прежалваше четирийсет-петдесет гроша и се качваше на файтон. Какво да се прави, това бе професионално задължение.

И онази вечер, като излезе от пристанището, унесено закрочи към стоянката на файтоните. Но внезапно се сети, че е безработен и без заплата.

Вече не можеше да си позволи този лукс. Върна се обратно. Няколко улични продавачи се надпреварваха с цяло гърло, за да продадат последните зеленчуци и плодове от сергиите си и да си отидат.

Али Ръза бей се позабави малко при тях. Бе останало най-лошото и изгнилото от стоката, но и цените, за разлика от сутринта, бяха паднали наполовина. Отсега нататък трябваше да се правят покупки по това време. Ах, защо по-рано не се бе досетил да прави тези тънки сметки?

Закрочи бавно по постепенно смълчаващите се улици на Юскюдар. Започна да изкачва нагорнището на гробищата Караджа-ахмед. Откак се помнеше, Али Ръза бей не обичаше да върви пеш. Особено като зърнеше такива нагорнища, нещо го задушаваше в гърдите.

Въпреки това, в тази нощ, когато би следвало да бъде съвсем разнебитен, той чувстваше странна сила в тялото си. По едно време му мина през ум да седне върху някакъв камък край пътя. Но не се осмели. Този страх не бе от безлюдността на пътя, нито от близостта на гробовете.

Въпреки че винаги си е бил доста боязлив, тази нощ бе равнодушен, безразличен към всякакви опасности. Струваше му се, че ако приседне и се остави на мислите си, ненадейно от дълбочината на

нощта и сред кипарисите ще дойде отчаянието и ще го налегне, нямаше да може да се освободи от лапите му.

Къщата на Али Ръза бей тази нощ изглеждаше по-светла от всякога. Първо си помисли, че това е илюзия, която се дължи на дългото вървене в мрака.

Но като наближи още малко, се убеди, че е действителност. В къщата му тази вечер имаше нещо извънредно. Градинската порта бе отворена. Вътре сред дърветата горяха фенери. Докато бе все още далеч, чу тънкия глас на Айше: „Иде!“ Дъщерите, и по-важното — жена му, която не излизаше дори на двора, ако не е наложително, тичаха към улицата, за да го посрещнат. Какво ли се криеше зад това? Не трябваше ли тази нощ къщата да го посрещне по-мрачна и по-гробовна повече от всякога?

Въпреки удивлението си, нито Али Ръза бей ги питаше нещо, нито пък те продумваха.

Айше развълнувано бе хванала ръката на баща си и забързано го поведе навътре.

Най-сетне, на украсената софра, устроена под чардака в градината, бе съобщена радостната вест: Големият му син Шевкет бе спечелил конкурс и със сто лири месечна заплата бе назначен като служител в една банка.

Али Ръза бей днес за втори път вдигна очи към небето: Слава на тебе, Боже! Сто лири! Кажии-речи близка до неговата изгубена заплата. Виждаше, че там, където той бе паднал като воин в битка, синът му става и, снемайки тежестта от плещите и оръжието от ръцете му, повежда сражението.

Още от най-ранна възраст Али Ръза бей бе възпитал сина си с думите, че „след мен ти си главата на това семейство, след смъртта ми ще заемеш моето място“.

Възрастният баща бе прегърнал светлокестенявата глава на сина си, притискаше я в гърдите си и по никакъв начин не можеше да задържи сълзите в очите си.

До този миг децата не бяха видели баща си да плаче. Всички помислиха, че тези сълзи са израз на радост и гордост.

ШЕСТА ГЛАВА

Шевкет бе големият син на Али Ръза бей. Преди два месеца беше навършил двайсет години. Образованието му бе сравнително добро. Особено леко му се удаваха езиците. Затова бе задължен повече на усилията на баща си, отколкото на училището, което, като всички деца на постоянно местещи се чиновници, сменяше на две-три години.

Али Ръза бей бе моделирал първородния си син така, както любителят градинар цветната си градина, и се бе постарал да го оформи в съответствие с идеала си за прекрасен човек. Покрай напълно безполезните и никому ненужни неща, Шевкет бе усвоил и много практични умения. Според Али Ръза бей, за да се изгради като развита личност, наложително бе да завърши и висше образование. За жалост, съдбата не бе позволила това. Въпреки всичко не можеше да се твърди, че Шевкет е недовършен труд.

Още на тази възраст момчето не отстъпваше не само на истанбулските младежи, а дори и на тези, които са следвали във висшите европейски училища, и ето, в най-затруднения час на стария си баща го отменяше. Завършен си беше — последното доказателство, слязло сякаш свише, бе блестящ аргумент за това.

Но истинското влияние на Али Ръза бей върху сина му бе повече в душата, отколкото в ума. Възрастният служител се съмняваше във всичко на този свят, но не и в нравствеността на сина си. За него Шевкет бе диамант, който никаква сила в света не би могла да пречупи или опетни.

Истинската причина за решителния му отказ от службата в „Златолист“ АД бе вярата му в това момче. Но все пак не беше се надявал, че очакваната помощ ще бъде толкова скорошна.

Шевкет бе горд като баща си. Понеже се опасяваше, че може и да не го одобрят, не бе споменал на семейството си, че ще се яви на конкурса.

А светлината вкъщи, масата в градината — това бе едно много старо обещание на Шевкет. В първия учебен ден баща му бе казал:

„Когато пораснеш и започнеш чиновническа кариера, в първия ден очаквам от теб угощение с пуйка.“

Въпреки изминалите години, той не бе забравил обещанието си и тази сутрин като бе прочел името си сред спечелилите конкурса, първата му работа бе да отиде на чаршията и да купи две пуйки.

В подготовката на това угощение участваше цялото семейство. Хайрие ханъм бе работила с голямата си дъщеря Фикрет в кухнята, Лейля и Неджля бяха приготвили трапезата, а Айше бе набрала и донесла от съседните градини букети цветя.

Али Ръза бей напълно бе забравил отчаянието си отпреди малко. Само когато трябваше да седне на специалния стол начело, приготвен за него, някаква мисъл го спря. После, усмихвайки се мило на сина си, каза:

— Шевкет, ще си сменим местата. Ти ще станеш бащата, а аз — големият син на семейството.

Всички се учудиха.

Но той упорстваше, настояваше, и дърпайки сина си за ръката, казваше:

— Искам така, длъжен си да ме слушаш.

С поведението на владетел, принуден от обстоятелствата да отстъпи престола на сина си, Али Ръза бей накара Шевкет да седне на мястото му. А самият той премина вляво и седна до жена си.

— Рано или късно неговото място ще бъде там — казваше той. — Чувате ли, деца? Когато му дойде времето, ще го имате като баща, него ще почитате.

Възрастният мъж не даде признак да се почувства бедата, която бе преживял, освен с особения тон, който придаде на гласа си при последните думи.

Нямаше смисъл тази вечер да разваля празника на челядта си. Особено Шевкет, преди да поеме тежката отговорност, която му се стоварваше на гърба, трябваше една последна нощ да спи спокоен и щастлив.

СЕДМА ГЛАВА

Али Ръза бей, жена му и Шевкет бяха привикнали сутрин да стават рано. Не можеше другояче, и тримата имаха различни задължения, кой на улицата, кой вкъщи.

Момичетата все още не бяха натоварени с подобни житейски грижи. Засега нямаше лошо да си отспиват до по-късничко. Въпреки че и Али Ръза бей вече бе сред ленивците у дома, онази сутрин отново се бе събудил преди изгрев слънце. Както всеки ден, взе една книга и седна пред прозореца. Но не можа да се зачете. Стоя потънал в мисли над една отворена страница, докато жена му не стана и не запали печката да приготви чая.

След закуската Хайрие ханъм бе започнала да приготвя и обяда на мъжа си. Али Ръза бей раздражено ѝ каза:

— Няма нужда, ханъм. Не бери грижа.

Хайрие ханъм, която знаеше, че той не е отсъствал от работа дори в бурни дни, когато корабчетата не пътуваха, се разтревожи:

— Болен ли си?

— Не, но няма да отида на работа.

Когато изричаше това Али Ръза бей напомняше виновно дете, което отказва да отиде на училище, защото се е разсърдило на учителя си.

— Защо?

Възрастният мъж погали по лицето Шевкет, който преди малко бе приседнал до него. Стараейки се да не издаде вълнението си, той добави:

— Има един въпрос, по който ще се посъветвам с Шевкет. Като ме изслуша добре, ще се изкаже. Готов съм да приема всичко, каквото ми препоръча.

Али Ръза бей говореше с такава интонация и жестове, че жена му и синът му не можеха да разберат дали се шегува или говори сериозно, и само се споглеждаха недоумяващо.

Възрастният човек разказа случая точно както си бе. Тъй като не бе свикнал да говори със сина си по такива неудобни теми, когато идваше до непочтените страни на историята, отклоняваше погледа си, забавяше изказа. Лицето на Хайрие ханъм изразяваше единствено почуда. Но Шевкет, като слушаше баща си, постепенно се развълнуваше, черните му очи заблестяваха със странен пламък. Когато бащата приключи: „При това положение можех ли да не си подам оставка?“, синът, без да се колебае, отговори:

— Добре си постъпил, тате!

Гласът му бе тъй развълнуван, че Али Ръза бей едва се сдържа да не прегърне сина си и да не заплаче.

Притеснен, навел глава, той зададе същинския си въпрос:

— Има и друго за обсъждане, синко... Тази фирма за мен бе последната възможност за препитание. Познаваш ме добре. Не бих искал да седя със скръстени ръце, но едва ли ще мога вече да си намеря работа. Сестрите ти са още непълнолетни. Пенсията ми е твърде малка. Цялата тежест на семейството ще се стовари на твой гръб. Това няма ли да ти дойде много?

Шевкет искрено се възмути от съмнението на баща си. С поривистата смелост на младостта си се удряше по гърдите:

— Как можеш да говориш така, тате? Нямах ли ми доверие? Ако се наложи, може и допълнително да работя. Както и да е, ще мога да издържам сестрите си!

Шевкет сега бе разбрал защо снощи е седнал на мястото на баща си. Не само че не се бе разстроил от случилото се, а открито се гордееше, че на тази възраст е отменил баща си. Баща и син развълнувано се целунаха.

Подир малко Али Ръза бей остана насаме с жена си и, усмихвайки се доволно, каза:

— Какво щастие за един баща!

Хайрие ханъм, която бавно прибираше софрата, без да го погледне, отговори:

— Сигурно е тъй.

Кой знае защо, лицето на жената беше напрегнато, сякаш не изговаряше, а ронеше думите. Али Ръза бей се усъмни и я попита:

— Защо отговаряш така, с половин уста?

Хайрие ханъм отвърна раздразнено:

— Какво значи с половин уста? Казах „Сигурно е тъй...“

— Да, но го казваш някак другояче.

Жената прекъсна работата си и се обърна към него:

— Не се засягай, но колкото остаряваш, толкова по-особен ставаш.

— Кажи го по-просто — изкуфявам!

Той очакваше тя да му противоречи, но жената не отговори. Застана до него. Работата ставаше сериозна и страх, чиято причина не можеше да открие, започваше да стяга сърцето на Али Ръза бей.

Понякога от състрадание или мекушавост Али Ръза бей заемаше пари някому, които не се връщаха, или купуваше нещо непотребно, изпитваше странно съжаление и душата му не се отпускате, докато жена му не го успокои с думите: „Нищо... Не се тревожи, какво да правим, станалото станало...“

Хайрие ханъм бе практична, когато ставаше въпрос за интересите на семейството, винаги оправна и знаеща кое е на сметка. Но тя не даваше очакваната утеха на мъжа си, преди той да не се е измъчил и разкалял за стореното. Дори само за това се случваше да избухват кавги. Тъй като жена му бе единственият човек, с когото Али Ръза бей се осмеляваше да се впусне в открита словесна битка, накрая той възкликваше като дете:

— Ето, това си ти... Няма спокойствие за човек. Да бях пукнал, че и ти да се отървеш.

Като го оставяше да се поизмъчи и покрещи, докато му излезе през носа сторената грешка, Хайрие ханъм сменяше тактиката си.

Старият човек днес долови друго у жена си. Дори самият той вътрешно не вярваше, че това, което прави, е правилно.

Само няколко мили думи на жена му бяха достатъчни да се поуспокои. Обаче проклетницата не разбираше, че той преживява един от най-тягостните и горчиви дни в живота си, и с навъсени вежди, продължаваше да се мръщи. След като помълча малко, Али Ръза бей каза:

— Жено, чуй, днес се отнасяш с мен тъй, че до последния си ден няма да го забравя. Горко ти!

Хайрие ханъм се обърна за втори път и вместо най-острия упрек, сигурна, че ще има по-силно въздействие, тъжно и откровено рече:

— Защо говориш така, Али Ръза бей? Като те слуша някой, ще помисли, че си получил ново звание и се радваш. Със сто и петнайсетте лири, които получаваше от фирмата, и без друго едва свързвахме двата края. Каза, че и това си изпуснал, което значи оскъдица за нас. Трябваше да се радвам и да се хвърля на врата ти ли? Защо не проявиш малко разбиране и ти?

Али Ръза бей не можа да намери думи и като преглътна няколко пъти, каза:

— Да, но честта... Опазихме честта. Думичката чест винаги оказваше силно въздействие върху тази чистосърдечна домакиня. Но сега, когато гладът тропаше по вратата им, и тя явно бе загубила силата си.

— Али Ръза бей, бъди справедлив. От толкова години съм ти жена. Ако ме смяташ за безнравствена, срам и грях на душата ти. И аз не по-малко от тебе държа на честта. Но ако бях на твое място, бих си затворила очите заради хляба на децата.

При тези думи Али Ръза бей се разгневи и започна да вика:

— Какво, какво каза ти? Повтори го? Щеше да затвориш очи пред такова нещо? Жалко! Жалко за теб!

Хайрие ханъм погледна към тавана:

— Тихо... Да не се събудят децата.

После продължи със същото огорчение:

— Да, Али Ръза бей! Каквото си искаш, мисли. За тяхно добро, аз бих изтърпяла всичко. Защото останем ли без хляб, тяхната чест ще бъде в опасност.

Тези думи изплющяха като изстрел в ушите на Али Ръза бей. Помнеше думите на оня млад мъж от фирмата: „Но бедността не може да бъде понесена от повече от едно-две поколения.“ Две почти еднакви съждения, изречени от двама души, различни и далечни със светлинни години един от друг! Коя страшна сила ги караше, без да се познават, да говорят на един и същ език!?

Докато Али Ръза бей търсеше отговор на тази загадка в обърканата си глава, жената продължаваше да нарежда люто:

— Не се засягай, Али Ръза бей. Каквото имам в душата си, ще го кажа. Ти винаги жертваш интересите на децата за разни свои

предразсъдъци. Тъй като навършиха по петнайсет, по двайсет години, мислиш, че отговорността ти пред тях е приключила. Нещата не са тъй. Истинската ти отговорност тепърва започва. Досега бяха миловидни мушмороци. Кажеш им седни, сядаха, кажеш яж, ядяха. Като им дадеш нищо и никаква свирчица за четирийсет гроша или счупена кукла, радваха се така, сякаш си им дарил света. Сега тези деца пораснаха. Разбират всичко, искат всичко. Какви желаниа има всяко едно от тях? Не зная, но като че ли сме сгрешили във възпитанието им.

— Ти си полудяла, жено. Моите деца са такива ангели, че...

— Не го отричам. Децата ни днес са като ангелчета. Но от друга страна, много будни ги направихме... Както казах, виждат всичко, искат всичко. И в бъдеще все такива ли ще си останат? Дори ако останат, няма ли да се измъчват? Ти досега си работил извън къщи. Не знаеше какво става у дома, не ги виждаше отблизо. Ето, казвам ти го... Има опасност за децата ни. Предупреждавам те.

Али Ръза бей бе разбрал, че положението няма да се оправи с кавга и шум. Сега молеше:

— Миличка... Не ставай дете. Не че и аз не съм мислил тези неща! Но чу сина ни. Чедото ми е готово на всякаква саможертва за сестрите си. Нали не се съмняваш в него?

— Право да си кажа, съмнявам се, Али Ръза бей. Все пак той е твърде млад. Ще се намерят и за него неща, които да го съблазнят. Дори да няма, не е ли грехота да бъдеш в тежест на нашето момче?

Мъж и жена и една година да спореха, не биха се споразумели. Али Ръза бей, без съмнение, бе най-добрият от бащите. Не би се съгласил заради него някое от децата му да бъде оцетено. Но той бе убеден, че отстъпвайки грижата за семейството на сина си, му е дал едно от най-големите земни щастия. Да бъдеш глава на семейство в неговите очи бе равносилно на владетелска титла.

Затова оплакването на Шевкет от семейното бреме бе нещо непонятно за него, все едно крал да се жалва от тежестта на короната си.

Хайрие ханъм обаче не можеше никак да постигне тези висши понятия с наивното си мислене и с растящо от минута на минута възмущение, бълваше огън и жупел:

— Вярвах ти като дете, докато косите ми посивяха... Какво знам аз, си казвах, ето, зрял човек, с брада, учен мъж. Вероятно има нещо наум, той знае, си казвах. Но дотук... След като напускаш работа заради едната гола чест, напусни, но не забравяй, че скъпотията расте с всеки ден. Виж, вече не крия. Ангелчетата ни вече не се озаптяват. Ако от немотия децата ми започнат да дават назад, с двете си ръце и десетте си пръста ще хвана гърлото ти. Дори да умреш, не бих те оставила на спокойствие в гроба.

Вече без да се притеснява, че децата ще я чуят, тя влезе в кухнята, зариде на висок глас. Али Ръза бей застина на място.

Значи и кротката като агънце жена, негова съпруга от толкова години, най-сетне бе развяла знамето на бунта.

С кофа в ръка той обикаляше двора, ровичкаше пръстта на цветята, поливаше зеленчуците, очистваше фиданките от вредители. Но мислеше само за децата си. Да, жена му не бе начетена. Но тревогата ѝ не бе съвсем безпочвена. Думите ѝ не можеха да се хвърлят току-така на вятъра. Наистина ли децата ги грозеше опасност? И нещо по-лошо — действително ли бе допусната някаква грешка при възпитанието им? Първо си представи голямата дъщеря Фикрет.

Тя бе дребна девойка на деветнайсет. Но притежаваше зрелостта на трийсетгодишна.

Вкъщи бе безценна помощничка на майка си и въпреки незначителната възрастова разлика помежду им, бе като втора майка за сестрите си. Фикрет не бе красива. Отгоре на това имаше петно на дясното си око. Белегът бе останал от дългото боледуване на окото ѝ, когато бяха в един от градовете на вътрешността на Анадола. Ако тогава Али Ръза бей бе съумял да заведе детето в Истанбул, може би щеше да се излекува напълно. За съжаление, това заболяване бе съвпаднало с най-напрегнатия и объркан период в службата му.

Фикрет притежаваше безподобна нравствена красота, която скриваше всичките ѝ недостатъци.

Нещо повече, за Али Ръза бей това петно дори не можеше да се смята за физически недостатък. Напротив, с наивитета и леката тъга, които този белег предаваше на лицето и душата ѝ, можеше да се смята дори за красива особеност. Но за жалост, всички, особено ергените, не можеха да я видят с бащините очи.

Али Ръза бей се бе постарал да възпита Фикрет с почти същото старание, както и сина си. Само че тя бе момиче, нямаше да се бори като брат си с живота. Нямаше да има особена нужда от практически познания. Поради това Али Ръза бей бе наблегнал повече на възпитаване на вкус и практически умения у нея.

Младата девойка четеше много книги, дотам че да навреди на болното си око. Това бяха предимно романи.

Виждайки че дъщеря му демонстрира знания за бележитите личности на изкуството, че споменава известни творби, че разсъждава задълбочено върху живота, Али Ръза бей се ласкаеше много и от гордост не можеше да спре да се усмихва.

Много искаше дъщеря му да бъде дотолкова интелигентна, знаеща, че да накара всички да забравят физическия ѝ недостатък. Слава Богу, че в известна степен бе постигнал желанието си. Освен това той я бе възпитал да стане колкото майка си изкусна в домакинската работа. Днес детето му нямаше никакъв проблем. Беше в състояние да отговори на изискванията на който и да е мъж. Но...

В съзнанието на Али Ръза бей започваха да се зараждат мъчителни съмнения.

Да. Можеше да се смята, че девойката няма никакви недостатъци. Но откъде и как щяха да намерят мъжа, който щеше да я хареса? Немотията, която от ден на ден щеше да се усеща по-силно, нямаше ли да затрудни всичко това много?

Всеки ден забелязваше около нея някакви младежи. Голяма част от тях, сякаш наговорили се предварително, се страхуваха от брака или говореха с ирония, мнозина споделяха, че възприемат брака като търговска сделка, с други думи, открито заявяваха, че търсят богати момичета. Да, жена му бе права донякъде, Фикрет като че ли бе възпитана неправилно. Какъв смисъл да вложиш буден дух в непривлекателно тяло? За да разбере, че не е харесвана, по-бързо да схване, че навсякъде и във всичко е пренебрегвана? Красивата мисъл в устата на грозен човек бе също толкова напразна и безполезна, колкото мисълта за право в устата на безпомощния онеправдан.

Колкото мислеше върху това, толкова повече съмненията на Али Ръза бей се изостряха. Да, Фикрет бе възпитана неправилно. Това грозно момиче щеше да иска толкова, колкото разбира, следователно и толкова щеше да се измъчва. Да бе го възпитал като момиче, което в

живота ще се бори като мъж, със зъби и нокти, безчувствено и безразсъдно.

Всъщност тогава детето му нямаше да бъде днешната Фикрет, а самият той — нещастен, като гледа дъщеря си. Но какво от това? Нали тя щеше да бъде щастлива?

След Фикрет Али Ръза бей се замисли за Лейля и Неджля. Те не бяха толкова умни, колкото голямата им сестра. Но бяха красиви в истинския смисъл на думата. Лейля караше осемнайсетата, а Неджля скоро бе навършила шестнайсет. В днешно време бе трудно да се намерят свестни и съвестни мъже. Впрочем от друга страна можеше и да не е.

Днешните младежи можеха да не разбират нищо от душевната красота на Фикрет. Но заради хубостта си Лейля и Неджля можеха да успеят. Наложително бе като всички млади, слаби и лекомислени деца да се внимава да се опазят до този ден от видимите и невидими опасности наоколо и да се съхранят чисти, неопетнени.

За Айше, Али Ръза бей отколе бе решил, че е под отговорността на брат ѝ и сестрите ѝ. Той и да е жив, и да не е, Шевкет винаги щеше да я закриля.

През оня ден, докато се занимаваше с градината, мислите на възрастния баща бяха заети с децата му.

ОСМА ГЛАВА

Първи дни на пенсионирането...

Знаеше, че рано или късно този ден ще настъпи, че като всеки работещ, стане ли непотребен, ще бъде отстранен. Но той си го беше представял по съвсем различен начин.

Мислеше, че когато се пенсионира, трябваше вече да е приключил с всички задължения към децата си, да ги е задомил.

Когато затваряше очи и си мислеше за бъдещето, честичко му се присънваше следното: Родили са се внуците и растат, бащите и непохватните им майки, все още неовладели вълненията си на млади родители, са оставили грижите по децата на него и жена му: „Ти ли бе този, който казваше, че си се оттеглил от живота, че не ти е останало друго, освен да чакаш смъртта в своя ъгъл, на ти сега!“

Дядото вече няма време да се погледне. Ту развежда внуците навън да си играят, ту им разказва приказки на топло. След това по-поотрасналите трябва да научат миналото на рода, да им се предадат уроци по добродетелност и чест, както навремето на майките и бащите им.

Всъщност това време се запълва с толкова работа и врява, че когато му удари часът, не намира време за смъртния одър и в сред звукове на свирки, барабани, тромпети и шумотевица, може би, без да се усети, склопява очи. Възможно ли е да има по-голямо щастие за човека?

Тази картина сега се бе превърнала в натрапчиво видение в истинския смисъл на думата.

Едно от най-големите оплаквания на Али Ръза бей открай време бе липсата на време за четене на книги. Винаги на най-усладилата му се страница възникваше някаква работа. Особено сутрините, когато жена му заставаше над главата му: „Хайде, Али Ръза бей, време е, ще изпуснеш кораба!“, особено това нейно появяване като Азраил^[1] му бе повече от противно.

Когато Али Ръза бей оставяше книгата, винаги промърморваше: „Ех, веднъж да се пенсионирам...“ Ето че жадуваният ден бе настъпил. Жена му вече не идваше да го безпокои: „Али Ръза бей, остави книгата.“ Но ето, че и в книгите старата магия вече я нямаше.

Намръщеният израз на лицето на жена му от първите дни не се изличаваше.

Отначало Али Ръза бей дълго ѝ бе сърдит, но когато се убеди, че жена му не ѝ пука от това, отново се бе помирил с нея.

Не си спомняше нещо, което да го бе засегнало повече от постъпката на Хайрие ханъм. Един ден ѝ каза:

— Жалко за теб, жено... Излиза, че ти си ме ценяла само за службата ми, за парите, които съм печелел.

Като видя, че тя сви устни, без дори да си направи труда да му се разсърди, зае почти умолителна поза:

— С тебе бяхме бойни другари в живота. Справедливо ли е в деня, когато отнеха оръжието от ръката ми, да ме удариш в гръб?

Дълго време бе въртял и оформял тази мисъл. Струваше му се, че жена му, като чуе тези думи, ще се хвърли с плач на врата му и неразбирателството помежду им ще приключи. Но тези думи, които според него бяха много силни, навлажниха само неговите очи. Хайрие ханъм се задоволи с повдигане на раменете си и с хладен поглед безсърдечно додаде:

— Който е паднал сам, няма право плаче.

[1] Ангелът на смъртта в исляма. — Б. пр. ↑

ДЕВЕТА ГЛАВА

Един месец бе достатъчен Али Ръза бей да заприлича на другите пенсионери.

Както на колелетата, чиято изхабеност не се забелязва, докато се движат, и неговата, непроличала досега старост, като прекрати да работи, изведнъж излезе наяве като руина. Тежестта на ръцете му, които се клатеха от двете страни, започна да мори раменете и да присвива гърба му.

Облеклото му се занемари. Коленете на панталона, лактите на ръкавите му провиснаха. А колко спретнато и чисто се обличаше преди. Прахта отгоре му вече не се премахваше с избърсване, започваше да попива в дрехите му. Всяка сутрин отново се събуждаше със слънцето.

Но вече в тези часове не чувстваше онази свежест на новия ден, а напротив, мислейки за дължината на пътя, който слънцето щеше да измине по небето, усещаше дълбоко натрупаната по тялото му умора. Нито в книгите, нито в градината можеше да намери предишните аромати и багри. Както глухият, който се учудвал: „Пролетта настъпи, както и преди птиците отварят и затварят човките си, но защо аз не ги чувам?“, и той си мислеше: „Ясно е какво се случи с мен, но що ли им е на птиците и цветята?“

Въпреки това по навик отново разлистваше сборниците с поезия, плевеше градината, старееше се да полива цветята. Но не знаеше какво да предприеме, когато си мислеше, че е минало дълго време, а като вдигаше глава, виждаше, че слънцето не е мръднало. Сутрин и вечер обичайно излизаше на уличната врата според разписанието на корабите. С хванати отзад ръце, бавно крачеше покрай градинската стена и като щъркел със счупено крило, жално гледащ отлитащите си събратя на небето, и той се взираше в групичките чиновници, които отиваха или се връщаха от работа.

Отколе Али Ръза бей бе отявлен враг на кафенетата и казината. По време на чиновничеството си постоянно мърмореше: „Това са

болници за прокажени. Ако имах власт, бих ги сринал всичките.“

Сега разбираше какви важни утешителни местенца са те за клетите пенсионери, които нямат хляб и спокойствие у дома си.

Беше започнал да се спира да почива в кафенетата на открито през дългите разходки, които правеше до Чамлъджа или Юскюдарската чаршия. Впоследствие полека свикна и с пазарските и махленски кафенета. Отначало се усамотяваше в един тъгъл и четеше вестник. Все още усещаше отвращението, което бе изпитвал към постоянната клиентела на такива места.

Бе твърдо решен да не се слее с тях. Той никога нямаше да бъде нещо повече от наблюдател. Какво ли не виждаше и чуваше? Имаше такива мъже в напреднала възраст, които без притеснение разказваха семейни работи, клеветяха жените си, оплакваха се от децата си, казваха какво са яли, дори как понякога не са могли да намерят нещо за ядене и са легнали гладни.

Някои от тях постоянно играеха табла или карти, понякога се спираха и се нахвърляха един върху друг с ругатни, после продължаваха играта, като че ли нищо не се е случило. Дори веднъж видя как пребиха пенсионер, навремето заемал важни постове.

Според Али Ръза бей след такъв позор този човек вече би трябвало да предпочете да умре от срам, вместо да се показва пред хората. А то какво, още на другия ден го видя в същото кафене как играе табла, ни лук ял, ни лук мирисал.

Първо изслуша няколко отчаяни типа, които търсеха някого да споделят мъката си. Впоследствие лека-полека приятелите се увеличили. При все това гордостта му не го напускаше.

Редовно слушаше другите, без и думичка да обели за своите грижи.

Най-сетне разбра, че тези кафенета са единствените храмове, в които човек се скрива от лишенията, породени от безработицата и семейните нерадости. Ако ги нямаше и тях, на пенсионерите не им оставаше друго, освен да чакат смъртта.

ДЕСЕТА ГЛАВА

Най-сетне и Али Ръза бей се сдоби със своя група в кафенето. Тя бе от осем-десет души, естествено възрастни пенсионери. Какво да стори, не можеше да застане срещу течението...

Почти всички те бяха старци, които трудно се препитаваха. Животът им бе преминал като на мравки, в непрекъснат труд. Но краят им, незнайно защо, напомняше по-скоро този на щуреца. Пенсиите бяха нищожни в сравнение с ежедневните нужди.

Повечето от тях бяха чистосърдечни, честни люде. Но някои се тюхкаха, че не са крали, когато са имали възможност, а други се укоряваха, че след като ги е очаквал такъв край, какво им пречело да прекарат по-безгрижно времето си? „Бъхтели сме се ден и нощ, а след като ни изстискаха като лимон, ни изхвърлиха“, казваха те.

Али Ръза бей съжеляваше както себе си, така и тях. Но не беше съгласен с думите им. Заради това разногласие възникваха и кратки спорове.

Той всъщност не очакваше полза от тези препирни, но поне времето биваше убито.

Али Ръза бей научи от новите си приятели практични начини за евтино пазаруване.

Откъде и как да се купят въглища, месо, олио и зеленчуци? Само че нямаше възможност да прилага всички научени методи. Защото това предполагаше фамилиарничене с продавачите, смяна в поведението — ту опакост, ту сервилност — в зависимост от ситуацията. Това бяха неща, които в никакъв случай не подхождаха на тежкия характер на Али Ръза бей. Веднъж бе излязъл на чаршията с един свой приятел, който дълго време бе кметувал. Щяха да купуват зеленчуци. По време на пазарлъка се скараха, продавачът бе грабнал от ръцете на бившия кмет тиквите: „Изчезвай, старче. Ти не си излязъл за покупки, ти се забавляваш. Ако нямаш пари, иди паси на полето!“, бе го избутал в гърдите и той се бе строполил сред кошовите зеленчуци. Али Ръза бей

беше потънал вдън земя от срам и се зарече да не излиза с никого на чаршията.

Али Ръза бей обърна внимание, че почти всички познати пенсионери се оплакваха от домочадието си. Значи и в това отношение не бе сам. Кавгата изпепеляваше като епидемия домовете на тези бедни пенсионери. Али Ръза бей вече бе почти убеден, че причината за тези раздори е все една и съща — тази проклета сила, наречена „икономически условия“.

Настъпи ли сутрин, горките старци изхвърчаваха от домовете си, като че ли бягаха от пожар, и до среднощ прекарваха в кафенето, караха се, дремеха. А всъщност сега повече от всякога се нуждаеха от топло семейно огнище. Мечтата за спокойни старини ги бе крепяла да изтърпят без оплакване хилядите трудности в службите им. Какво садиха, какво поникна?! А ако ги нямаше и тези кафенета, опазил Бог?! Какво ли не слуша, какво ли не чу Али Ръза бей в тях. Най-странното е, че голяма част от тези старци бяха се натъкнали на това, от което се бяха страхували най-много. Например, един бивш директор, който през целия си живот се бе страхувал до полуда от задлъжняване, сега не можеше да отърве пенсията си заради заеми; заплашваше го затвор поради дългове към бакалина и месаря, които нямаше изгледи да изплати. Когато два пъти един от дюкянджиите, на когото дължеше, се разкрещя пред вратата му, човечецът едва не издъхна. Но сега вече не му пукаше, дори опасността от затвор посрещаше философски, с една предопределеност: „Какво да правим? Да не останат онеправдани. Като не можем да погасим дълга си с пари, щом трябва, ще го погасим със затвор. То и затворът не е голямо наказание, не ме плаши!“

Имаше един бивш финансов, началник, който в младостта бе известен с придирчивостта си. Не обуваше два пъти поред едни и същи чорапи, ако са неизпрани. Сега по яките на този човек се разхождаха бълхи. Жена му преди две години се бе парализирала. Вкъщи нямаше никой друг. Всичко се бе стоварило на негов гръб. Отгоре на това денонощно се грижеше за болната си жена.

Трети, който всяка вечер ядял бой от снаха си, от зет си, пристигаше в кафенето с бохча в ръка и казваше: „Да бъда проклет, ако

повече стъпя в тази къща!“

Но непосредствено преди клиентите да се разотидат и сънят го налегнеше, от нощния хлад краката му започваха да го болят, променяше решението си, и отново с бохчата в ръка, с уверени стъпки хващаше пътя за дома. Вместо да го съжаляват, му се смееха: „Сърба това, което си е надробил!“ Това бе вярно в известна степен. Кой знае колко деца бе напердашил този човек, който дълги години бе учителствал във военните прогимназии!

Сред клиентите на кафенето имаше и един Сермет бей, бивш областен управител. Но този не бе като другите пенсионери. Напротив, от облеклото, от думите му се разбираше, че е в благоприятно положение.

Сермет бей бе мъж, който в служебния си живот се бе прославил със справедливостта и честта си. Въпреки седемдесетте си години се държеше — червендалест, с побелели коси, късо подстриган, с чисто облекло и говореше на висок глас.

И Али Ръза бей, както всички, бе придал важност на човека, бе изслушал думите му с уважение. Но после чу лоши неща за него и взе да се отвращава от този изискано облечен мъж повече, отколкото от голтаците или пребиваните. Според това, което се говореше, дъщерите на този човек не били цветя за мирисане. Когато той тук, както и в миналото, на висок глас говореше за нравственост, добродетели, в дома му ставаха безобразия, от които човек настръхваше. Без друго, причината за това да се облича толкова чисто, бе точно тази.

Някои твърдяха, че Сермет бей няма и представа какво се случва. За други пък този човек не бе толкова глупав, че да не усети безобразието, което се разнасяше от уста на уста сред мало и голямо, не бе дотолкова изкуфял, че да не може да не открие източника на парите, които вкъщи се изсипваха щедро. Знаеше всичко, и то как.

Али Ръза бей, който странеше от тези клюки, един ден притеснено каза:

— Това второто ми се вижда малко вероятно... Как човек ще знае за такива неща, а ще стои със скръстени ръце?

Присмяха му се. Имаше ли нещо, което Бог да даде, а човекът да откаже?

Възможно било първоначално да се е затруднил да приеме това, но както често става, след това лека-полека посвикнал.

Накратко, историите в това кафене караха Али Ръза бей, макар и за кратко, да забрави грижите си.

ЕДИНАЙСЕТА ГЛАВА

В каква полезна школа се бе превърнала бедността за Али Ръза бей! Започна да вижда всичко в истинския му цвят, със същинското му лице. Вече никой не се стремеше да се покаже пред този беден старец по притворен начин. Дори децата му...

Усещаше някакво странене и хладина у Фикрет. Нещо необяснимо ставаше с това момиче. Вече се отчуждаваше от баща си, открито показваше, че не му вярва както в миналото. А какви надежди таеше Али Ръза бей в тези трудни времена за това сериозно дете!

Що се отнася до Лейля и Неджля, и те бяха горе-долу в същото положение. Наглед нямаха търкания с баща си. Но неизвестно защо, избягваха да се срещнат очи в очи с него, сякаш криеха омраза и докато той отвори уста, решени предварително, че няма да повярват на това, което той казва, упорито отвърщаха глава.

Когато Али Ръза бей бе приел предизвикателството да остане без работа, най-много се доверяваше на властта и влиянието си над децата. Това бе почти предизвикателство, в което можеше да се хвърли само ако всички вкъщи му вярваха и уважаваха решението му.

А те още при първото сътресение се разбягваха, оставяха го сам пред голямата катастрофа.

Старият човек преди всичко подозираше за този разпад Хайрие ханъм и трупаше омраза към нея с думите: „Не стига това, което тя самата върши, а трови и децата, настройва ги срещу мен.“ Но после разбра, че я обвинява несправедливо. Не само, че не ги насъскваше, но причината за нейната агресивност и разлютеност бяха точно децата. Имаше и нещо друго, което подкрепяше тази мисъл. При все че продължаваше да бъде сурова към мъжа си, Хайрие ханъм изпълняваше стриктно домашните си задължения.

Тя си бе пестелива от край време. А сега дори бе станала пределно икономична, до стиснатост. Какво друго можеше да очаква от жена си един мъж в подобно затруднено положение.

За стария баща Шевкет бе останал единствен, който подхранваше вярата му в земното утешение и щастието на този свят. Каква скъпоценност беше този Шевкет! Младият човек лека-полека започваше да израства в очите на баща си, който едва ли не го боготвореше.

Засега само той проумяваше огъня, който изгаряше Али Ръза бей. Въпреки че бе поел цялата тежест на семейството, дори когато се връщаше уморен и изтощен, не нарушаваше етикета, и когато му дойдеше ред, сядаше до коляното на баща си и го утешаваше:

— Спокойно, татенце... Ще оправдая надеждите ти. Ще видиш колко добре ще бъдем, как всичко ще се оправи. Преди всичко трябва да отгледаме сестрите ми. Когато останем само ние, е лесно. Теб и мама, така или иначе, мога да ви направя щастливи.

Шевкет мислеше поотделно за всичките си сестри. Не споделяше само какво иска за себе си. Али Ръза бей един ден го подпита:

— Не крий от мен, разбира се, че и ти искаш да постигнеш нещо. Какво щеше да правиш, ако не ни бе сполетяла тази беда?

Шевкет се позамисли.

— Бих искал да стана добър архитект, тате. Да израсна, да печеля пари, да се прославя. Но какво да правим, не било писано...

Може би щеше да каже още нещо, но долови болката в очите на баща си. Засмя се и смени темата:

— Но не си мисли, че това е някаква много важна цел, аз съм доволен и от сегашния си живот. Освен това още съм млад, ако оправим работите си, може да остане време и за другото.

Али Ръза бей изглежда повярва на сина си.

Започнаха да говорят за други неща.

Някои от познатите пенсионери в кафенето бяха открили утеха в религията. Молитвата на Али Ръза бей бе да мисли сина си. Когато понякога отчаянието му стигаше нетърпима степен, си спомняше за Шевкет, усещаше, че в него се наслоява приятната хладина на храм.

Един ден с нескрити сълзи в очи призна това и пред Шевкет:

— Синко, аз се смятах за добродетелен и се гордеех с това като глупак. А то пред теб аз съм бил едно нищо.

Шевкет се учуди:

— Какво говориш, тате... Има ли друг човек като теб на света! Какво ти става? — и се засмя.

Али Ръза бей упорито заклати глава:

— Аз съм нищожество пред теб, сине. Защото докато аз в живота си не съм чувствал нищо, не съм мечтал за много, ти си много буден младеж. Всичко разбираш и искаш. И въпреки това лишаваш себе си от това, което желаш. Разликата между нас е тази, синко. Ето поради това ти си много по-извисен от мен.

ДВАНАЙСЕТА ГЛАВА

Вкъщи между децата лека-полека бяха започнали караници. В началото това ставаше прикрито и Али Ръза бей не можеше да открие истинската причина.

Един ден Фикрет се караше на сестрите си, във втори се чуваше Лейля да плаче в стаята си, трети ден — Неджля не слизаше да яде.

Хайрие ханъм вече бе станала недосегаема. Тъй като Али Ръза бей знаеше, че непременно ще получи някаква ответна реакция, не се осмеляваше да я пита за нищо.

Постепенно шумът вкъщи се увеличи. Никой не се съобразяваше с никого. Тогава старецът видя децата си разделени на две: от едната страна Фикрет, а от другата — Лейля и Неджля.

Това бе красноречиво доказателство, че в семейството авторитетът на бащата е разклатен, че липсва водач, към когото да изпитват уважение.

Лейля и Неджля не харесваха начина на живот в семейството, искаха новости, увеселения и куп други неща.

Тези две момичета в сравнение с другите сестри бяха израснали по-безгрижни, галени и разглезени. Али Ръза бей не се бе занимавал много с тяхното възпитание. Толкова красиви момичета не бе възможно дълго време да ги задържат у дома. Най-много четири-пет години да останеха.

Али Ръза бей казваше, че „ако Лейля и Неджля израснат като две почтени жени, ще бъде достатъчно“. Всички усилия бяха сведени до това да пораснат почтени. На момичетата не им се разрешаваше много да излязат на улицата, да дружат с деца на непознати семейства, и такива, които не са с добър произход. Али Ръза бей често предупреждаваше жена си: „На тази възраст най-голямата опасност за децата е красотата. Отваряй очите си на четири!“ Но тъй като се страхуваше, че това притеснение може да има и обратен ефект, у дома ги оставяше по-свободни. Нищо не им се отказваше.

Напоследък голяма част от кавгите между него и жена му, се дължаха на това. Когато Хайрие ханъм се оплакваше, че за Лейля и Неджля се харчат много пари, Али Ръза бей възразяваше: „Ти не ги разбираш тези неща, жено... Затваряме децата вкъщи. Ако не ги обличаме и храним с това, което искат, не може. После ще им омръзне домът, семейният живот. Да имахме възможност да намерим някакъв начин да удовлетворим повече техни желания тук, вкъщи!“

Първият сблъсък стана между Хайрие ханъм и двете. Горката женица доста време се бе противила на сълзите и хълцанията на Лейля и Неджля. Сериозната Фикрет в този последен етап на врявата тайничко помагаше на майка си. После у възрастната жена се появиха признаци на умора и готовност да се предаде.

Можеше ли да изтърпи денонощния хленч на две пораснали дъщери? За тоалетите на Лейля и Неджля Хайрие ханъм започна да икономисва от най-насъщните нужди на дома. В крайна сметка, лека-полека започна да обърква сметките си. Тогава Фикрет разкритикува тази слабост на майка си, започна да ѝ натяква: „Майко, нямаш право да лишаваш всички ни, за да задоволяваш техните капризи, да водиш семейството към пропаст.“

За да се оправдае, Хайрие ханъм бе задължена да защити Лейля и Неджля: „И те са прави, и те искат да се обличат като всички, искат да се докарват.“

До този момент Фикрет бе гледала на сестрите си като на свои деца. Това бе чувство, което се роди и разви у нея в резултат на постоянните внушения на баща ѝ.

Но всъщност когато майка ѝ започна да защитава Лейля и Неджля по този начин, Фикрет не се стърпя и се възпротиви:

— Добре, а ние? Ние чужди рожби ли сме, майко? Хайде, аз да не се включвам в тази сметка. Не е ли грехота пред Айше?

Така се появиха намусванията, тайните припадъци, разправиите; кавгата, която продължаваше с безшумни сълзи, излезе съвсем наяве. Партиите се разделиха, започнаха взаимните нападки. От едната страна бяха Лейля, Неджля, Хайрие ханъм, от другата — Фикрет и Айше.

Само че силите не бяха равностойни. Тъй като Айше бе твърде малка, можеше да се смята, че Фикрет е сама. Младата девойка се

постара да привлече Шевкет и Али Ръза бей към себе си. След като внимателно изслуша сестра си, Шевкет каза:

— Фикрет, не би било правилно да ме намесваш в тези работи. Тъй като се грижа за семейството, ще си помислят, че ми се свиди и ще се засегнат. Но когато и аз забележа реална опасност, разбира се, че няма да стоя със скръстени ръце.

Али Ръза бей ясно виждаше, че вкъщи вече е започнал да изпада в ролята на бостанско плашило. Намесата в тази кавга нямаше да даде никакъв друг резултат, освен да го направи безцеремонно строг към децата си.

Сега, като баща, донякъде зачитаха волята му. Иначе щяха да го смятат за излишно и жалко плашило, което можеше да бъде изцяло сметено под краката им.

Затова когато Али Ръза бей чуваше как гласовете се изострят и повишават, или се затваряше в своята стая, или бягаше на улицата.

ТРИНАЙСЕТА ГЛАВА

Смяташе се, че старият не е в състояние да забележи нищо. А всъщност в сравнение с миналото много по-добре виждаше и разбираше децата си.

Както една тежка болест изважда наяве скритите проблеми в тялото, така тази вихрушка бе извадила на показ техните отблъскващи страни.

Колко различни са били в представите му и Фикрет, и другите дъщери! Кавгата лека-полека променяше формата си. Лейля и Неджля вече открито заявяваха това, което искаха: С какво право ги били затворили вкъщи? Когато дъщерите на всички се разхождали и се забавлявали където и с когото си искат, защо те били подложени на изпитание в този ад?

Домът вече бе станал „ад“. Не са ли били млади? Появата пред хората, показването пред обществото, танцуването, не им ли се иска и на тях? Можеше да се смята, че младостта им отминава вече. Какво ги очакваше, особено както е тръгнало? Баща им бе ли предвидил нещо за тях? Къщата потъваше ден след ден като кораб с пробойни. Защо в такива случаи не се разреши на всеки да си спаси кожата? Бе дошло, дори отминало времето да ги освободят от този натиск. Ако бяха оставени на своя глава, може би щяха да намерят по един свестен мъж, да се задомят и да се избавят. По това време на чия врата се тропаше и питаше дали има мома за женене?

Бе пролет. В петъчни и неделни дни пред къщата им минаваха хора на тълпи, на открито се организираха забави с танци. Колчем девойките чуваха гласа на грамофона, полудяваха, вкъщи настъпваше невъобразим хаос.

Фикрет бе предприела атака, неочаквана заради слабото ѝ тяло, заради сериозния ѝ характер: Семейството има своята чест, но в къщата на Али Ръза бей не може да влезе висшето общество, танците и не зная още какво? Баща ѝ и брат ѝ никога няма да се съгласят.

При това положение Хайрие ханъм не можеше да защитава Лейля и Неджля. Но за сметка на това нападаше баща им, като казваше, че и тя не е съгласна дъщерите ѝ да се гиздят, но какво да правим, баща им е виновен. Като се хвана за едната чест, не ти е работа. Ръцете ни са празни, както върви, децата се страхуват, че няма да могат да си намерят кандидати, и са прави.

Али Ръза бей, разбира се, бе доволен от борбата на голямата си дъщеря. Но много добре разбираше, че Фикрет се стараеше не само да защити честта на семейството. Вече и това бе научил. Свадливостта на голямата дъщеря идеше от ревност, от непоносимост към красотата на сестрите си. И това не бе отскоро — от много отдавна бе така. Преди време Фикрет превъзхождаше сестрите си със сериозност, улегналост и познания. Това че към Лейля и Неджля се отнасяше като майка, се дължеше на желанието ѝ да ги вземе под влиянието си. Но сега годините се бяха изнизали. Поради нуждите, които от ден на ден непрекъснато растяха и поради бедността, цената на сериозността, смиреността и знанията вкъщи бе спаднала. На разположение на семейството сега не бе останал нито грош. Ако Лейля и Неджля получеха свобода, щяха да подбият до нула цената на горката голяма сестра, лишена от физическо обаяние.

Вече се бе променило и мнението на Али Ръза бей, че погрешно е възпитал Фикрет.

Както и всичко останало, и трудът, положен за възпитанието на децата, се оказа напразно усилие. Каквото е било заложено в кръвта, когато му идваше време, излизаше на показ, нищо не можеше да го предотврати.

Въпреки това си убеждение, старият човек в някои часове на мир и надежда вземаше пред себе си Лейля и Неджля, започваше да им разказва всичко, което го тревожеше. Ах, де да беше възможно поне мъничко да успее да се разкрие, да обясни себе си на тези деца! Жалко, нямаше как. Колкото и високо да викаше, нямаше да ги накара да чуят гласа му, не можеха. Тези главици, които бяха толкова близки, че можеше да ги погали с ръка, в същото време бяха по-чужди светове, по-далечни от най-отдалечените звезди.

В такива часове Али Ръза бей виждаше дъщерите си готови да бъдат принесени в жертва и силно се терзаеше.

ЧЕТИРИНАЙСЕТА ГЛАВА

Ад! Тази дума, която за пръв път бе използвана от Лейля и Неджля, влезе в устата на всички. Дори и малката Айше, цялото семейство вече наричаше този дом „ад“.

Но в този ад всеки ден имаше половинчасов отбой — вечерята. През този половин час свадите, сълзите спираха, в кухнята настъпваше мир и атмосфера на разговори, припомнящи старото време. Причината за това чудо бе Шевкет. Цялото семейство продължаваше да го обича и уважава. Може би това се дължеше на това, че не участваше в кавгите. Или пък го съжаляваха, че от сутрин до вечер се съсипва за тях.

Когато той седнеше на софрата, израженията се променяха, и докато траеше вечерята, всички си приказваха сладко и мирно. Но от известно време и в Шевкет имаше промяна. Като че ли бе загубил предишната си веселост и живост. Вече не се смееше и приказваше по-малко, понякога слагаше ръка под брадичката си и потъваше в мисли.

Али Ръза бей първо бе допуснал, че промяната в тена му и сенките под очите му се дължат на лошата светлина на газената лампа.

Но се бе променил и начинът му на говорене. Когато както винаги с пламенния си вълнуващ глас говореше обнадеждаващи неща, изведнъж се спираше, сякаш уморен до смърт, налягаше го песимизъм. Дали пък синът не се уморяваше много? Няколко пъти се опита да сподели това свое безпокойство пред жена си. Но не се осмели. Хайрие ханъм бе станала недостъпна.

Ако почувства тревогата на мъжа си, ще каже нещо напук от упорство и така ще го накара да изпадне в истинска тревога. Но Хайрие ханъм го изпревари.

Една зимна нощ Али Ръза бей с книга в ръка беше задрямал край мангала. Хайрие ханъм откряхна вратата и попита:

— Не си ли легнал още? — после влезе и лицемерно попита:

— Стаята е много студена. Не мръзнеш ли тук?

Поразбърка мангала. Запуши с хартийка една дупка, през която духаше. После видя скъсано по ризата на Али Ръза бей:

— Съблечи я за малко, да я зашия.

Но като видя, че мъжът ѝ остана по потник, побоя се, че ще настине, издърпа одеялото от миндера и покри рамената му.

Али Ръза бей усети, че тези комплименти не са за добро. Едва ли увъртането на жена му щеше да е напразно, особено така безогледно, като че ли му засвидетелстваше любезност след суровостта и упорствата си — чисто и просто се подмазваше. Спомни си за прислужниците, които в добрите си времена наемаха. Хайрие ханъм постоянно ругаеше тези хора, измъчваше ги. И някоя вечер изведнъж отношението ѝ се променяше. Една добротa, комплименти, любезности. Прислужницата същата вечер приемаше почести като че бе почитан гост. Наистина бе така. Защото бе решено, че на следващата сутрин щеше да ѝ се даде бохчата в ръката и да бъде изгонена.

Али Ръза бей разбираше, че тази вечер от него ще се иска голяма саможертва.

След като възрастната жена около две минути се занимава с шиенето, каза:

— Али Ръза бей, имам да говоря с теб нещо важно. Полудях. Сега идвам от стаята на Шевкет. Дълго си говорихме с него.

Старият човек я изгледа като болен, който ще легне на операционната маса и зачака предопределения край.

Жена му, сякаш за да удължи неговото мъчение, след като направи дълго и несвършващо въведение, каза:

— Синът ни обича една жена и непременно иска да я вземе.

Шевкет бе много млад. Във възраст, на която хората вярват, че на света не може да има нищо по-важно и сериозно от това да обичаш. При все че Али Ръза бей много добре знаеше това, по никакъв начин не повярва на жена си. Според него любовта бе грижа, която една част от хората с добро положение купуваха съзнателно и с желание. Сериозно и умно момче като Шевкет, с толкова много работа на главата си, как можеше да се впусне в такава лудост?

След като продължително помисли, Али Ръза бей я погледна:

— Щом е тъй, да се ожени, какво да правим. Негово си право. От никого не може насила да се иска саможертва.

Хайрие ханъм го потвърди:

— Това е така, само че има нещо, което ме кара да се тревожа малко. Не зная какво ще кажеш ти?

— Още нещо ли? Кажи го де...

— Стар си, боя се да не се развълнуваш прекалено.

Али Ръза бей затрепери. Жена му отбягваше изведнъж да го натъжи. Същата Хайрие, която от известно време при всеки повод получаваше удоволствие от това да го кара да се свива. Значи, щеше да чуе нещо горчиво и страшно, което не можеше дори да си представи. Стараейки се да скрие тревогата си, старият човек каза:

— Не се притеснявай, кажи, аз вече свикнах на всичко.

Жената бе приключила с шиенето, клекна пред мангала срещу мъжа си и, разбърквайки с маша въглените, заговори:

— Шевкет се е любил с една от машинописките в банката. Тя била омъжена. Известно време се срещнали тайно тук-там. Но накрая работата излязла наяве. Жената била изхвърлена от мъжа си на улицата. Сега от срам не можела да идва в банката. Ако не се омъжела за Шевкет, непременно щяла да се самоубие.

Али Ръза бей не роптаеше, както бе очаквала жена му. Напротив, в поведението и погледа му имаше дълбока смиреност. Усмивайки се горчиво, попита:

— Шевкет иска да се жени за тази жена ли?

— Ако ти се съгласиш, да. Ще спасиш едновременно два живота.

— Шевкет вече е зрял мъж. Ще прави това, което иска. Аз лично не бих могъл да се съглася на такъв брак.

— Какво говориш, Али Ръза бей?

— Мъжка дума, жено! Ако синът ми направи нещо такова, ще го смятам за мъртъв. Имах един син, ще си кажа, Бог ми го отне и ще посипя главата си с пепел. За съжаление, според мен, няма какво друго да се прави.

Хайрие ханъм познаваше мъжа си, знаеше, че кажеше ли нещо, няма как да се промени. Затова, без да продума повече, както си бе седнала, започна да плаче с приглушен глас. Али Ръза бей тихо каза:

— Напразно плачеш, жено. Повтарям, няма да пусна да припари в дома ми такава жена. Ако Шевкет не ме послуша, ако каже, „къщата я храня аз, ти нямаш право да говориш!“, тогава работата става друга. Аз бих се оттеглил и никога повече не бих се приближил. Предай му

това, което чу. Не че не те съжалявам и теб, но какво да се прави, за мене няма друг възможен избор.

Хайрие ханъм излезе с плач от стаята. Али Ръза бей не си легна, понеже знаеше, че същата нощ няма да може да заспи. Обгърна се с одеялото и до сутринта разбърква празния мангал, потънал в мисли.

ПЕТНАЙСЕТА ГЛАВА

Къщата пак се бе разделила на две партии, Фикрет бе категорично против този брак. Първо, жената, която щеше да влезе сред тях, бе съмнителна личност, през чиято глава бяха минали всякакви авантюри. Второ, мизерията вкъщи и притесненията с парите щяха да се увеличат.

Що се отнася до Лейля и Неджля, те лудо искаха Шевкет да се ожени. Каквато и да е, тази жена щеше да внесе у дома малко разнообразие и радост. Шевкет се бе оплел в мисли като в паяжина, като баща им. Под влиянието на жена си непременно щеше да се промени.

Между двете групи започна светкавична битка. Али Ръза бей стоеше твърд като гранит по този въпрос. И като добавка, Фикрет бе станала за него невероятно могъщ боен другар.

Но Хайрие ханъм не преставаше да се надява, че ще пребори мъжа си. Без да предприема открити атаки, с подмолна борба, гледаше полека да го разколебае. След като разполагаха с пари и сила, рано или късно щяха да сломят безсмисления инат на този старец. Само че Шевкет не пипаше с твърда ръка, действаше бавно. Ах, ако той бе човек, който да може да се опълчи срещу баща си? Колко жалко, че младеж като него не правеше нищо друго, освен да плаче тайничко като момиче и всеки ден все повече да пребледнява. Наглед като че между бащата и сина нищо не се бе променило. Шевкет оказваше повече от всеки друг път уважение на баща си и с поведението и думите си показваше, че каквото и да се случи, за нищо нямаше да се опълчи срещу волята му. От време на време Хайрие ханъм съветваше сина си:

— Шевкет, и аз не бих искала да не уважавах баща си, но ако не нещо друго, поне се разсърди малко.

Но младият мъж в никакъв случай не можеше да приеме това:

— Майко, не знаеш колко го разбирам и обичам. Не се засягай, и теб те обичам, но любовта към него е съвсем друга, това е нещо като

молитва.

Хайрие ханъм най-напред се хвана да омилостиви мъжа си, използвайки любовта към сина му. С предълги описания разказа, че ако този брак не се състои, синът им или ще умре, или ще се самоубие. Без това старият баща, чиито нерви бяха разхлабени, виждаше сина си проснат на смъртен одър, закрил лице с ръце плачеше неудържимо, но в крайна сметка с едно непоколебимо убеждение казваше, че смъртта му ще бъде хиляда пъти по за предпочитане от този брак.

В една от нощите, в която Шевкет изглеждаше прекалено разстроен, между съпрузите избухна страшен скандал. В силна нервна криза Хайрие ханъм започна да се гърчи и вайка: „Няма да ти позволя да погубиш детето!“ Али Ръза бей с плач добави:

— Добре, не се разстройвай. Да прави това, което иска. Мен не ме мислете. Аз мога да се махна. И името ми не би могла да чуеш повече.

Жена му го хвана за яката и още по-силно закрещя:

— С какво право ми казваш това? Да избягаш, оставяйки цялото ни семейство, куп деца на грижите на една безпомощна жена! Да не би да мислиш, че това е по-достойно от кражба?

След този случай Хайрие ханъм се убеди, че цялата тази ярост е безполезна. По-силно вълнение може да затрие този старик, но не може ни на йота да промени мислите му. Тогава тя смени стратегията.

След като мъжът ѝ възприема този брак като безчестен, тогава трябва да го убеди, че изоставянето на тази горка жена си е най-голямото безчестие. Известно време Хайрие ханъм го атакува и по този фронт:

— Синът ти очерни честта на едно семейство, остави една жена без изход на улицата. И тя е човек, душа носи. И тя, горката е неопитна като твоите Фикрет, Лейля или Неджля. После Бог ще ни накаже чрез децата. Очистването на честта на тази жена е дълг на сина ти.

Известно време Али Ръза бей се направи, че не обръща внимание на тези доводи. Но под този камък, който изглеждаше непокатим, се бяха образували някои пукнатини.

Един ден повика жена си и с кротко смирение ѝ каза:

— Жено, аз размислих надълго и широко. Няма да е честно синът ни да остави тази жена на произвола на съдбата. Кажи на

Шевкет... Готови сме да приемем жената, която той пожелае, да разтворим ръцете си за нея като за своя дъщеря.

ШЕСТНАЙСЕТА ГЛАВА

Вечерта на сватбата. Цялата къща е осветена. Вратите и прозорците са отворени. Чува се джаз бенд. Когато той спира, се разнасят радостни смехове, викове и крясъци.

На улицата тече скрит живот, подобен на нощните насекоми, които се събират около силна светлина. Едно множество, дошло от далечни места, се е затекло към музиката и светлината. Жени, мъже, деца... Една част от тях следят щастието на дома на младоженеца от улицата, друга — осмелила се от широко разтворените врати, нахълтват лека-полека в градината.

Сяда покрай цветните лехи, които Али Ръза бей е обработвал с много старание.

Появяват се деца, дори възрастни, които танцуват в ритъма на джаз бенда. Али Ръза бей тихичко се изнесе от кухненската врата отзад, качи се на височинка на далечина около четиристотин-петстотин метра.

Седна край един голям камък и взе лицето си в шепи. Така приличаше на някакъв окаяник, наблюдаващ отдалеч опожаряването на къщата си. Вече нямаше надежда по лицето му. Старият дом в Багларбашъ с тъмните прозорци и затворени врати колко храбро бе устоял на виелицата, която набираше все по-страшна сила. Колко сълзи, какви лишения му бе причинила тази безполезна съпротива!

Тази сватба бе като нахлуването на силен вятър, който в миг рязко хлопва вратите след себе си, и къщата бива обградена от всички стракове и ужаси, преследвали стария човек през целия му живот. Да. Вече всякакви надежди бяха загубени. Заедно с Шевкет той губеше най-силния си боен другар, оставаше сам-самичък в света.

От седмици насам Али Ръза бей бе живял така, сякаш че бе затиснат от тежест. Едва тази нощ, в която всичко свършваше, намери време да мисли свободно и да си припомни видяното.

Когато се отвори дума за сватба, всички деца, включително и сериозната Фикрет, се бяха нахвърлили върху него за тоалети. Не

можеше да очаква подкрепа от жена си. Нямаше опора и от горкия Шевкет, защото му гореше огън на главата.

Известно време Али Ръза бей се съпротивлява, на всички деца поотделно се постара да обясни, че тази сватба не е, както им се струва, нормална и такава, с която да могат да се гордеят. По-скоро би я нарекъл опит да се поправи една нежелана беда, и това, което подобава, е, не да я афишират с тъпани и зурни, а да приключат колкото се може по-тихо и кротко.

Дори и да не бе така, с какво щяха да купуват сватбени тоалети? Нищо не бе останало в ръцете и джобовете им.

Ако направят дългове, хубавичко ще изпуснат двата края, след няколко месеца, няма как, ще останат гладни и ще се опозорят пред хората.

Старият човек един ден бе взел срещу себе си Айше и на това единайсетгодишно момиченце часове наред бе показвал разни сметки и бакалски тефтери, чекове и книжа. Но вече децата бяха отвикнали и да уважават. Сега всички се държаха като Хайрие ханъм. Когато се разсърдеха или скарваха, гримасите им бяха точно като на майка им. „За какво му бе честност на мъж като теб?! Не помисли за нас. Станахме по-зле от децата на просяци. Когато всички изпълняват желанията на децата си, няма ли да се срамуваш да ни накараш да бъдем на сватбата на брат ни като деца на слуги?“, роптаеха те.

Али Ръза бей беше философ. На всеки човек можеха да му се случат най-различни неща. Но никога не би си представил, че един ден децата му ще набиват в главата му честността и порядъчността като голям срам, като непростима вина. Защото грижата не се състоеше само около тоалета. Покъщнината кажи-речи основно се сменяше. Старите кровати, маси, столове се продаваха, на тяхно място се закупуваха нови, някои стени се облепваха с тапети.

Всичко това струваше пари. Али Ръза бей дори не се осмеляваше да помисли какво е направил Шевкет, за да понесе тези разходи. Какво е теглил. Няколко пъти се бе опитал на всяка цена да поговори със сина си. Но Шевкет, който отбягваше да среща очи в очи с баща си, виновно бе склонил глава: „Зная, тате, но няма как...“, и се бе отдалечил.

Хайрие ханъм бе изкарала всичко от скрина си, последните си един-два накита бе продала на търг. Но всичко това отново не

задоволяваше никого вкъщи, всяка вечер се чуваха виковете, имаше припадъци и свестявания, и Хайрие ханъм, която не смяташе Али Ръза бей за човек, когато нямаше пари в ръцете си, изпаднеше ли в притеснение, се нахвърляше върху него: „Ти не си ли мъж на тази къща? Аз съм една безпомощна жена... Какво мога да сторя? Намери изход!“

Лошото в цялата работа бе, че Али Ръза бей не бе харесал и снаха си Ферхунде. Той помнеше деня, в който за пръв път я видя.

Старият човек си мислеше, че ще види свенлива и скромна женица, плачеща от радост, че честта ѝ е спасена, че е приета в добро семейство. Точно обратно, срещна високомерно, арогантно, неблагоприятно, лековато и разглезено изчадие.

В името на щастието на сина и честта на семейството имаше да каже няколко думи на тази жена. Но се отказа. Когато от пръв поглед разбра, че не може да се говори с нея, не намери друг изход, освен да се остави на течението на събитията.

Джаз бендът не преставаше, виждаше се как зад прозорците, чиито решетки преди два дни бяха свалени, групата постоянно скача и тропа неуморно.

Али Ръза бей помисли за Хайрие ханъм. Вероятно сега долу, в светлината на мижавата лампа, сред купища немити чинии тя се блъскаше и приготвяше мезета за пияниците. От дълго време Али Ръза бей бе разсърден на тази жена, която в най-мъчителния му период го изостави сам. Но въпреки това тази нощ ѝ съчувстваше.

Тази слабовата жена какво ли не бе теглила, докато отгледа тези пет деца? Справедливо ли бе да се блъска между стените на кухнята всеки ден, да се трепе, вместо да поеме спокоен дъх със смирението на човек, свършил работата си?

Това, което се случваше, в никакъв случай не оправдаваше и самата тя...

Нямаше начин да се промени изведнъж тази иначе чистосърдечна домакиня, прекарала целия си живот между четири стени, не познала други хора, освен децата си. Причината за тази промяна у нея може би трябваше да се търси във всекидневното общуване с децата ѝ. Все пак си бе неразсъдлива, наивна жена. Не бе

способна да гледа напред, а бе действала само с чувствата си, една слаба жена, желаеща с цената на каквото и да е да спира плача на децата си. Много неща, от които бе сигурно, че се отвращава, трябваше да приеме непременно само защото те искат, за да ги направи щастливи; не се колебаеше да изтезава и толкова годишния си мъж. Да, и двамата може би обичаха с еднаква сила децата си, но за жалост начинът им на обич бе различен.

Али Ръза бей вътрешно бе огорчен от Шевкет, но тази нощ му прощаваше, защото го съжаляваше до лудост. Същия ден няколко пъти се бяха срещнали. Без да го поглежда особено внимателно, бе видял сина си твърде отчаян и учуден. Красивата му и умна глава стоеше безцветна като пчелен восък в тъмния сватбен костюм.

По някое време, в един спокоен ъгъл бе доближил до баща си и казал: „Тате, би ли ме изслушал малко?“ Гласът му бе плачлив, в очите му имаше сълзи, но някой го извика горе и той бързо се махна.

Какво ли искаше да каже момчето? Али Ръза бей не знаеше. Но се струваше, че ако в този час бяха поговорили, и двамата щяха да бъдат по-весели и по-малко черногледни.

СЕДЕМНАЙСЕТА ГЛАВА

Лейля и Неджля не бяха се излъгали в предположенията си.

Снахата бе отворена, смела жена.

Още на сватбения ден, когато разговаряше с тях, бе подушила и казала:

— В тази къща мирише на гробница. Според мен трябва да се отворят прозорците и вратите, да се проветри. Не зная, може вие да сте свикнали и затова нищо да не усещате.

Момичетата, с невинни и красиви жестове, на които биха завидели и най-красивите филмови звезди, бяха вдигнали главите си към небето. Нищо ли не усещаха? Питайте ги какво таят в сърцата си. Горките деца, като птици под похлупак издъхваха от липса на въздух. Но какво имаха в ръцете си? Баща им бе старомоден дъртак, а майка им — безпомощна женица. Сестра им Фикрет бе станала една сериозна... Макар че бе на двайсет години, по старомодност не отстъпваше на баща си. А Шевкет... Незнайно защо и той се бе показал противник на новостите и веселието.

Дано и той покрай снаха им се отвори малко и заприлича на връстниците си. Но и на този нещастник не му идеше друго, освен да хленчи заедно с тях.

Това че зълвите ѝ още първия ден с такова голямо доверие ѝ се бяха разкрили и със сълзи на очи поискали помощ от нея, бе трогнало Ферхунде. Като галеше по косата Лейля и Неджля, младата жена каза:

— Горките ми невинни душички! Как издържат на сълзите на тези красиви очи? Вие не се вълнувайте. Сега вече станахме три. Както и да е, ще изкажем болката си.

Думите на Ферхунде, че са трима, не бе нищо друго, освен скромност. Иначе много добре бе разбрала, че от днес нататък най-силният член и основен стълб на партията за промени в семейството ще стане самата тя.

Тази млада жена бе колкото умна, толкова подла и смела. За няколко дни взе в свои ръце властта въкъщи и започна да господства

сама.

Али Ръза бей, който и без това се разхождаше като сянка у дома, напълно изчезна. Рано сутрин излизаше на улицата, прекарваше деня със самотни разходки или с киснене по кафенета.

Отношенията на Фикрет с баща ѝ се бяха влошили, младото момиче никак не искаше да се споразумее със снаха си и сестрите си, цял ден с някакво диво упорство се затваряше в къщата.

Според нея отговорността за всичко това падаше на Али Ръза бей. Ако той не бе игнорирал семейните си задължения, ако бе управлявал дома си с твърдост, както подобава на един силен мъж, щеше ли така да падне под чехъл?

Младото момиче не се притесняваше да казва това, което мисли, на Али Ръза бей. Понякога, когато оставаха сами, безжалостно тровеше и подлудяваше стария си баща: „За мен няма значение. Така или иначе аз съм момиче без бъдеще. Но ми е жал за Айше. Горко ѝ, защото ще израсне сред такива безнравствени хора.“

Според Али Ръза бей Фикрет имаше известно право. За всичко това и тя бе виновна. А своите големи вини той свеждаше до две: Първо бе деликатен мъж, и второ — бе безпаричен, което вероятно бе по-непростимата вина.

Възрастният човек сега оправдаваше думите на жена си, когато бе напуснал „Златолист“ АД:

— Добре ли стана, като напусна? Какво те засяга толкова чуждата безнравственост? Най-много да опетниш себе си, но щеше да спасиш домочадието си.

Една вечер възрастният човек помоли жена си да изглади дрехите му. Облече се старателно като в миналото. Жена му пожела да научи причината да се премени така, но той отговори неопределено:

— Нищо особено... Ще посетя един стар приятел.

Целта му бе уж да попита как е директора на „Златолист“ АД, ей така, колкото да се покаже пред него. Знае ли се, бившият му ученик можеше да му предложи нещичко.

Всъщност бе се заклел да не се вижда повече с Музаффер. Но това бе старо решение, а и принадлежеше на предишния Али Ръза бей.

Нали той затвори очи за вината на собствения си син, щеше вече да бъде смешно да критикува и да говори на висок глас за морал.

Във фирмата Али Ръза бей първо се отби в секретариата, повечето от старите си колеги намери променени. Тези, които го видяха, направо се затрудниха да го познаят. След като възрастният човек достатъчно се позабави в коридора, като прочете ред по ред окачените по стената обяви, отиде в стаята на директора. Незнайно защо, ръцете му трепереха, като че ли бе извършил нещо нередно, никак не се осмеляваше да почука и да влезе вътре.

Може би за кураж още веднъж щеше да мине по коридора и да се зачете в обявите.

Но изведнъж вратата се отвори. С пълна чанта в ръка излезе Музаффер бей.

— Ей, учителю... Вие ли сте? Какво ново при вас? Дай Боже да сте добре?

Младият човек изглежда, че не се учудваше да го види така, като виновен, пред вратата. Изведнъж сърцето на Али Ръза се присви:

— Слава Богу, господине, прииска ми се да ви видя... Бях по работа тук наблизко.

Музаффер бей взе думата от устата му:

— Просто не искахте да минете без да ме видите, нали? Благодаря ви! Как сте? Изглеждате добре! Как е синът? Дъщерите, дай Боже, и те да са добре! Вече са пораснали навярно!

Музаффер бей като че искаше колкото се може по-скоро да приключи и затова задаваше един след друг въпроси, като през това време отваряше чантата си и преглеждаше листовите. На един подчинен, който чакаше с шапка и бастун в ръка, каза:

— Върху масата има подпечатан плик. Донеси ми го.

После стисна ръката на Али Ръза бей:

— Учителю, простете! Бързам за една работа. Ще се радвам, ако се отбиете пак. До скоро!

Той се понесе стремглаво по стълбите, като остави стария човек сам.

Така се изпари и тази последна надежда.

ОСЕМНАЙСЕТА ГЛАВА

Лейля и Неджля вече бяха постигнали своето. Модерният живот, за който бленуваха от години, най-после бе реалност.

Грохналата и изгнила като самия него къща в Багларбашъ, като че искаше да изкара горчивината на лишенията, тропаше с една лудешка радост и веселба.

Два пъти през седмицата даваха партита с танци, най-малко два или три пъти посещаваха чужди такива. Стъклената преграда между салона и настлания с камъни двор, както и разбитите стени бяха облепени с позлатена хартия. В забавите бъчвичката с водата, масата и други дребни вещи се пренасяха в кухнята, отгоре се сваляха килими, столове и с украсените възглавници се създаваше декор за приемите.

Сред тази тревога често не оставаше време за приготвяне на вечеря.

Всеки вземаше от приготвената за гости маса по няколко бисквити, сандвичи и набързо ги гълташе на крак. След малко, като започнеха да идват поканените, Хайрие ханъм скръстваше ръце и се затваряше в кухнята. А Али Ръза бей, за да не чуе шума отдолу, с книга и свещ в ръка се качваше в таванската стая.

Грамофонът свиреше цяла вечер, сред луди смехове, кресливи боричкания непрестанно се танцуваше, от тавана на къщата, която като че ли се тресеше из основи, се посипваше прах.

В повечето случаи Али Ръза бей заспиваше пред угасналата свещ и когато отваряше очи с първите утринни лъчи, къщата все още се тресеше.

А и в нощите, когато семейството отиваше на гости, поради непрестанните и нескончаеми приготовления, не оставаше време за вечеря. Заедно с каките им дъщерите часове наред зашиваха скъсано, измисляха украшения от развалени дрехи, ръсеха се с одеколон, гласяха се като певици пред огледалото.

Нервната възбуда и сприхавостта, обхванали всички в семейството, като че се пренесоха и върху Али Ръза бей.

Възрастният човек понякога се ядосваше и кипваше, викаше на висок глас, че няма да може да понесе това безсрамие. Тогава Хайрие ханъм се притичваше отнякъде и му се скарваше:

— Какво ти става, Али Ръза бей? Какво да правим, сега така е прието. Трябва да намерим съпрузи за дъщерите си. В днешно време никой не търси затворени вкъщи моми. Правим това, за да им излезе късметът. Да не би да си им завещал ханове, остави горките да се спасят.

Изглежда Шевкет също мислеше така:

— Тате, животът се е променил. Бъди сигурен, че в тези увеселения няма нищо страшно. Сега в цял свят е така. Какво да правим, принудени сме да бъдем в крак с времето. Тъй като си човек на друго време, ти просто не виждаш колко естествени и належащи са тези неща.

Али Ръза бей първо се учуди, после реши, че и синът му, както другите, се е развалил. Но малко по-късно разбра, че Шевкет си е пак онзи Шевкет.

В мислите и чувствата му нищо не се е променило. И той не е доволен от тази ситуация, и той не харесва този начин на живот, нито хората, които влизат и излизат в къщата им, но какво да се прави, работата е излязла от релси, поради слабостта към жена си или някаква друга причина, е попаднал в това страшно течение. Нима оправданията му не потвърждават това?

Не показваше ли това и виновното и отчаяно поведение, което демонстрираше, когато говори? Да. Шевкет си бе същият.

Никога нямаше да приеме за естествено и нормално това, което се случваше. Но какво да се прави, стрелата бе изскочила от лъка.

Като разбра това, Али Ръза бей още повече го съжали.

Забеляваше, че момчето от ден на ден отслабва. След тези изнурителни нощни увеселения, често, без дори да си легне, вземаше чантата и тръгваше. Цял ден се блъскаше над работата си, а замръкне ли, изтощен се прибираще вкъщи. Но никой не виждаше и не разбираше, че той е болен и всеки момент ще падне на легло, и без да му дадат възможност да вечеря спокойно с жена си, го водеха пак по приеми или забави. Юздите бяха все още в ръцете на Хайрие ханъм. Но горката женица вече бе изпуснала края на въжето. В къщата се харчеше безобразно много. Откъде идеше тази пара? Макар и да

работеше непосилно, Шевкет печелеше ли толкова, че да посреща тези огромни разходи? Или момчето затъваше в дългове?

ДЕВЕТНАЙСЕТА ГЛАВА

Минаха няколко месеца от сватбата. Изворът на парите, които в началото се харчеха без сметка, започна да пресъхва. И отново настана сезонът на кавгите.

Явно личеше, че Шевкет е в голямо затруднение. В някои сутрини бягаше от къщи, без да оставя дневни на майка си, караше някой да отпрати идващите от време на време кредитори под предлог, че го няма. Домашните отново бяха започнали да се карат — един ден Ферхунде се ядосваше и крещеше; друг — Лейля и Неджля правеха опити да се самоубиват; понякога Айше се разплакваше.

Хайрие ханъм, която се отнасяше изключително меко и мило с всички, освен със съпруга си, по време на кавгите сновеше между едните и другите и ги молеше да се сдобрат.

Мизерията им бе стигнала до краен предел. Много дни се случваше да не се отопляват, да не закъкри тенджерата на печката. Всички, с изключение на Ферхунде, която винаги съумяваше да скрие в шкафчето си конфитюри и консерви сардела, залъгваха стомасите си в някой ъгъл на къщата с комат хляб, маслини, сирене, пастърма, и в студените нощи се завиваха презглава с юрганите без калъфи.

Обаче зададяха ли се дните за прием, всичко коренно се променяше. Цялото семейство заживяваше в мир и сговор, със засмени лица трескаво започваха обща работа: Някой помъкваше масата към мястото за приеми, друг почваше да зашива нещо, трети закърпваше износените пети на чорапите, някой гладеше, Айше оформяше гирлянди от цветна хартия за хвърчила с един стар перфоратор.

Хайрие ханъм отново запретваше ръкави и влизаше в кухнята, където от стари франзели правеше сандвичи с маргарин и с остатъци от сирене. Горката жена вече бе изкусна майсторка в тази работа, досущ като в бюфет на казино. От лъжица чер хайвер с малко маслини и чревца от сардела тя докарваше разкошен хайвер. Смесваше изгнилите плодове с остатъка от питиета в дъното на чашите от минали приеми и сваряваше божествен ликьор.

Тези жени, които само до вчера си скубеха косите, готови дори да си издерат очите, сега усмихнати и доволни лакираха ноктите си, с пинсета оформяха вежди една на друга, зашиваха това-онова и си помагаха.

Едно от нещата, които Али Ръза бей не можеше да проумее, бе как, гърчейки се на дъното на мизерията, бяха готови да се разкъсат, а настъпеше ли време за развлечения, забравяха за всичко. Веселяха се и сякаш нищо не се бе случило.

Значи децата му се бяха превърнали в безчувствени, необидчиви същества и живееха като цигани.

Винаги, когато Али Ръза бей понечваше да възрази нещо, отговорът бе готов и все един и същ:

— Ами какво да правим, да не би да ни е приятно. Време е момите да се задомят...

С този довод Хайрие ханъм започна да представя и гостите пред самия Али Ръза бей.

— Вместо да се вреш като невестулка по таваните..., ела, покажи се пред хората. Сред гостите има такива, които заглеждат Лейля и Неджля. Нали си им баща? Нали ти ще кажеш последната дума? Поговори с тях, постарай се да разбереш що за хора са, виж какви са им нравите. То така и не изпълни нищо от бащините си задължения, поне това направи...

Али Ръза бей бе наясно, че тези думи не бяха съвсем неверни. Не му бе времето да се нацупи и да се оттегли в някой ъгъл. Колкото и да е, Лейля и Неджля бяха негови дъщери.

Щом сред посетителите има кандидати да се женят за дъщерите му, негов дълг бе да избере двама почтени от тях. Без друго в момента не виждаше друг начин да възпре децата си да не пострадат посред бял ден, трябваше да се намеси. И Али Ръза бей за тяхно благо прие и се примири и с тази неволя.

Вечер преди приемите и той се подготвяше в някое кътче като актьор преди излизане на сцена. Излъскваше обувките си, изрязваше с ножица висналите от крачолите на панталона му кончета, прикриваше старателно скъсаното по ризата си под вратовръзката, изчеткваше косата и брадата си.

Когато Али Ръза бей се появеше в салона в оня достолепен вид, с който преди се показваше пред управителния съвет, момичетата

притичваха към него, размахвайки голите си ръце, подаващи се като криле от лъскавите им рокли и разглезено се провикваха:

— Татенце, миличък... — прегръщаха го и се гушкаха до него на фотьойла. Носеха му бисквитки и сандвичи, които слагаха почти насила в устата му.

Какво подло двуличие бе това спрямо гостите! На Али Ръза бей му се струваше, че дъщерите му са актриси, които допреди миг са се гаврели със стария актьор зад кулисите, но сега след като завесата е вдигната, те вече се надпреварват да го ухажват и целуват, защото ролите им го изискват, и това го караше да се отвращава както от тях, така и от себе си. Но какво можеше да направи, заставен бе да издържи и на това, както на толкова други неща. Все пак знаеше ли се — играейки комедията „Щастливо семейство“, може би щеше да намери кандидати за женитба. Но сам със съжаление отчиташе, че сред множеството мъже, които навестяваха дома му, нямаше нито един щогоде приемлив.

Младежи от улицата по на осемнайсет-двайсет години, невъзпитани, прости, нахакани... Разни хулигани, които с потресаващо безочие говореха за комар, за сутеньорство, за трикове на борсата и в търговията, за големите наследства, които ламтяха да получат с нетърпение... Бледи, подпухнали лица на алкохолици, наркомани. Друга част бяха старите лисици, които се промъкваха в семействата само и само за да блудстват с по-наивните момичета.

Али Ръза бей отдавна бе съзрял истинската им същност, при все че се свиваше в ъгъла и се преструваше, че нищо не забелязва, но гледайки как дъщерите му се закачат и фамилиарничат с тях, сърцето му се свиваше и потъваше вдън земя от срам.

Положението на Шевкет в тези веселби бе много по-тягостно от това на другите. По всичко личеше, че горкото момче постоянно се измъчва от угризения. Каква полза обаче, щом не можеше по никакъв начин да се спаси от капана, в който сам бе влязъл. Шевкет не можеше никак да приеме присъствието на Али Ръза бей сред тези гости. Понякога, когато се оказваха очи в очи, и той свеждаше виновно поглед, сякаш всеки момент щеше да промълви: „Прости ми, че те докарах до това положение. Извинявай!“

Една вечер младият мъж под някакъв измислен предлог изведе баща си в дворчето, наведе се и прошепна на ухото му: „Скъпи татко,

съжали ме и не оставай сред тях“ — и изтича без да изчака отговор.

ДВАЙСЕТА ГЛАВА

Фикрет, която се бе уединила в една от стаите на горния етаж и излизаше рядко, почти колкото да се включи в кавгите, една вечер покани баща си при себе си. И направо, без никакви предисловия, заяви:

— Омъжвам се, татко.

Али Ръза бей се сепна. Но се постара да не го покаже.

— Така ли, чедо? Аллах да ти дари щастие, дъще!

Може би ми се сърдиш, че съм го решила, без да се допитам до теб...

Али Ръза бей се усмихна с горчивина:

— Да ти се сърдя? Но защо да ти се сърдя, детето ми? Та аз нямам права над тебе..., знаеш...

Фикрет свъси вежди:

— Не заслужавам този укор, татко. Не аз...

— Не те укорявам... Това е истината... Аз съм вече един бедняк. Както се разделих с всичките си права, тъй загубих и бащинските си... Щом не съм в състояние да осигуря твоето благоденствие... ти си в пълното си право да постъпиш както сметнеш за добре, чедо...

Фикрет отначало се смути, сякаш съжали малко баща си. Но не след дълго лицето ѝ отново доби суровия си вид и с тежък, хладен глас продължи:

— Нека си кажем открито, татко. Знаеш, че не съм ограничена. Никога не ми е минавало през ума да ти се сърдя като мама и сестрите ми за обедняването и безпаричието ни. Но в същото време не мога, а и няма да ти простя слабостта, която проявяваш към тях. Шевкет не е лошо момче. Каква полза обаче, когато се е оставил в ръцете на онази уличница. Лейля и Неджля са две лудетини, които не знаят, не осъзнават какво вършат. Мама, клетата, е като овца, тръгва накъдето я поведем... Толкова се мятах, повтарях ти: „Татко, свести се, тези ще ни доведат до просешка тояга“, ти не ми обърна внимание. Оттегли се в ъгъла като чужд на всичко, усамоти се със своите гримаси и сръдни...

Ако ти бе подходил твърдо като мъж, нямаше да ни се случи подобно нещо. Вероятно ще те огорча, но не виждам причина да крия онова, което се случва пред очите ти... Положението никак не е добро. С пълна сила приближаваме пропастта... Гледам — отникъде помощ! Тогава си рекох, че трябва да спася поне себе си. Затова би било несправедливо, ако ме обвиниш, че съм взела това решение, без да се посъветвам с теб...

Али Ръза бей, седнал на ръба на един сандък и хванал с две ръце главата си, по която не се виждаше нито един непобелял косъм, отговори:

— Имаш право, Фикрет, аз съм виновен за всичко, чедо...

Баща и дъщеря поседяха известно време един срещу друг, всеки потънал в своите мисли.

— Фикрет, мъжът, за когото ще се омъжваш, свестен ли е според теб?

— Някакъв мъж на име Тахсин, към петдесетте...

— Не е ли доста възрастен за тебе?

— Много дори...

— С какво се занимава?

— Имал лозя и градини в Адапазарь, материално бил добре обезпечен...

— Там ли ще те заведе?

— Та нали точно затова го искам...

— Не се ли е женил?

— Жена му починала, преди година... Има три деца...

— Какъв ли е като човек?

— Казаха, че не бил лош... Лично аз не пожелах да го видя дори на снимка.

— Ами ако не ти хареса?

— Готова съм да приема всеки мъж, който би ме спасил от този ад тука.

— Чрез посредници ли те поиска?

С отсечен истеричен смях Фикрет отговори:

— Естествено, не ми изпрати сгледници при славата, която имаме. Не е казал: „Идете ми я искайте тази света вода ненапита.“ Човекът е роднина на съседката Нейир ханъм... Неотдавна бил в Истанбул и споделил: „След смъртта на жена ми къщата се обърна

наопаки. Ако успея да си намеря добро девойче, което да приеме да бъде и майка на децата ми, готов съм тутакси да се ожения.“ Без да се колебае, рекох: „Да вземе мен!“ Известиха го с писмо, вчера се получил и отговорът... До две седмици заминавам за Адапазаръ, татко.

Докато Фикрет с горчивина обясняваше положението, Али Ръза бей се бе замислил за моминските ѝ мечти, подхранвани у всяка девойка още от дете. Не можа да се въздържа и отрони:

— Ах, клетото ми дете, ах...

Момичето повдигна рязко глава и с искри от дива ненавист в очите си рече:

— Татко, запази милосърдието си за другите си деца, по-добре ще бъде; кой знае какво ще ги сполети, какъв край ги очаква.

Както бе заявила, Фикрет след две седмици замина за Адапазаръ. В стремежа си да открие едно — друго за чеиз на дъщеря си, Хайрие ханъм за сетен път разтършува скриновете. Обаче момичето твърдо отказа да вземе каквото и да било. По същия начин не прие никой от семейството ѝ да я придружи до Адапазаръ.

— Напускам този дом като слугиня, не са ми нужни почести — каза тя.

В деня на заминаването си се съгласи само баща ѝ и Айше да я изпратят на гарата Хайдарпаша.

На излизане от къщата не се сбогува със сестрите си, раздразнено отблъсна майка си, която понечи да я прегърне по-силно.

Когато обаче влакът бавно потегли, тя забеляза нямата и безнадеждна тъга в очите на баща си и това я разчувства. Наведе се през прозореца и му каза:

— Не се измъчвай, татко. Ако се окажеш натясно, ще дойдеш при мен... Бих се грижила според силите си за теб...

Така безвъзвратно се бе отронило първото листо от дървото.

ДВАЙСЕТ И ПЪРВА ГЛАВА

Али Ръза бей го крепеше само една надежда. Искаше час по-скоро благополучно да задоми Лейля и Неджля и да се отърве. Надяваше се, че щом тревогите за намиране на добра партия за момичетата отпаднат, ще приключи и този глупав театър. Всъщност знаеше, че огнището на заразата бе снаха му Ферхунде, но си мислеше, че като остане сама, без подкрепа, положението ще може да се овладее. Старият човек още отсега бе подготвил какво ще каже на Шевкет:

— Синко... Обичам те както и преди... Въпреки че съм само един изкуфял старец, продължавам да бъда глава на това семейство... Задълженията ми са все още в сила, все още важат. Така не може да продължава... Въпреки случилото се, ти си добър и способен мъж... Ако проявиш още малко усилие, сигурен съм, че ще успееш да вразумиш жена си... Ако не успееш да ѝ се наложиш, а искаш да си с нея, или я обичаш много, то тогава можем да отделим домовете си... Друго не бих искал от тебе... С пенсията си мога криво-ляво да се грижа за майка ти и Айше.

След като изрече тези думи, Али Ръза бей ще се прости завинаги с приемите и развлеченията и ще залости отново вратата си. Ако жена му се възпротивеше, решен бе да се разделят, да я пожертва. Ако Хайрие ханъм не му се подчини, то спокойно можеше да отиде да живее при някое от децата им.

Покрай бедата и многото загуби, които тя му бе довлякла, Али Ръза бей бе изградил едно твърде ценно качество — прямота, откритост. Той отдавна вече не бе оня страхлив, свит ефенди от преди време, който не подхваща и най-незначителната работа, преди да се помайва, да я обмисля с дни, докато се измъчи порядъчно.

Така, както в чаршията лека-полека бе свикнал да се хваща с продавачите за гушата за мижави грошове, така и вкъщи той бе претръпнал към разправиите с домашните. В миналото не се бе развиквал, ако ножът не е опрял съвсем до кокала, ако не се чувстваше абсолютно прав. Сега се случваше да се хваща за дреболии и

безпричинно, с детински инат да се разкрещи на всеки, попаднал пред очите му.

Може би немалък дял в това се падаше и на разклатеното му напоследък здраве.

Събитията бяха превърнали Али Ръза бей в съвършено друг човек. Бе проумял, че е в състояние да отстои правата си и да се защити, че няма защо да проявява мекушавост като преди. Стига да доживее дотогава...

Обаче избирането на двама порядъчни мъже, „от сой“ сред приходящите в дома и усукващи се около дъщерите му, не изглеждаше никак лесно.

Али Ръза бей започна да влиза при гостите, без да чака да го подканят, и също като Диоген посред бял ден на улицата с фенер в ръка диреше онези двама спасители, на чийто морал да може да се довери.

Със седмици държа под око няколко от мъжете, чиито приказки и поведение му се сториха що-годе прилични. Измисли поводи да завърже разговор. Тайно събра сведения за живота им. Но в крайна сметка никой от тях не ставаше и туйто.

Нямаше нужда от големи усилия, за да се разбере колко много се разминават вътрешният мир и външният вид на тези хора.

Достатъчно бе да се докосне с връхчето на пръста до привидния блясък и той се олющваше, и зейваха червените отвратителни язви на разпуснатостта и разврата. Много от тях Али Ръза бей оприличаваше на своя дом, на своя салон за приеми, на своите дъщери.

Дни наред дъщерите му ходеха из къщи, облекли извехтелите жилетки на майка си, собствените му стари палта, които едва ли биха ставали за нещо, освен за кухненски пачаври; прихващаха с игли скъсаните и разпорени, с променен от мръсотията цвят дрехи, защото ги мързеше да перат или закърпят; увиваха се като пашкули в оръфани парцали. Обаче настанеше ли вечер за приеми, те се преобразяваха като пеперуди и пременени в блестящи, копринени тоалети, се превръщаха в съвсем други същества. Това бе такава промяна, че трябваша четирийсет живи свидетели, за да се повярва, че устните, издаващи тези славееви трели и сипещи толкова изтънчени комплименти наоколо, са същите онези, които допреди няколко часа са псували като хамали с омерзение. Да, и тези мъже, като неговите

дъщери, на пръв поглед можеха да подведат всеки. Ала вътрешният лик на повечето от тях бе къде-къде по-ужасен, по-жалък, по-отвратителен от видимия.

Али Ръза бей губеше вече надежда, че сред тази навалица може да излезе човек от търсения вид, и се съгласи, прие мислено който и да е от тях.

„Както е тръгнало, момичетата или ще паднат в капана на някой от тези нехранимайковци, или ще им излезе лошо име... Тогава ще бъде съвсем невъзможно да ги задомим... Като знам що за стока са дъщерите ми, нямам право да придирям толкова. Време е да се откажа да търся добродетелност и големи морални качества, не бива да се двоумя, а да склоня пред първия, който печели хляба си сам и може да изхрани семейството си...“

Една вечер Али Ръза бей се видя с един комисионер, който имал намерение да се ожени за Лейля. Мъжът на име Тахсин бе към четирийсетте. Женил се бе два пъти, ала и двата му брака не били щастливи. А какъв порядъчен човек бил той самият! Какви компромиси бил правил, за да удовлетвори желанията на съпругите си! Обаче онези неблагоприятни жени докарвали какво ли не на главата му и отгоре на всичко го напуснали, като опропастили честта и името му. Печелел много от комисионерската си работа. Особено някои от делата му били от такъв мащаб, че можели да го наредят сред най-богатите в страната.

Али Ръза бей не вярваше на думите му. Кой знае какво се криеше зад тези приказки за компромиси, добрини, богатство. Но от друга страна нямаше причина поне осемдесет процента от чутото да не е истина.

Ако този Тахсин бей не е отрепка или измамник и печели колкото да изхрани жена си, спокойно можеше да му стане зет. С такава нагласа старият човек бе изслушал събеседника си докрай, правейки се, че му вярва. Само че на сутринта Хайрие ханъм, докато чистеше масите, намери бележка, паднала на пода. Това бе писмо до Тахсин бей, писано от един шивач, който го заплашваше, че ако и този месец не му се издължи за ушитите преди година два костюма, ще го осъди за измама.

Появата на такъв подобен късмет и за Неджля запълни времето на Али Ръза бей за още около осем-десет дена. Този бе двайсет и осем

годишен мъж, улегнало момче, с благородна физиономия. Бил писар в пощата. Заплатата му била твърде ниска. Обясняваше, че всъщност харчи наследствени пари от починалия си чичо в Европа. Доста разточителен. Когато нещата тръгнаха на сериозно, Шевкет набързо го проучи и излезе наяве, че парите, които младежът пилееше, не идеха от покойния му чичо, а от шейсетгодишната му богата покровителка и любовница, която живеела в Хисар.

ДВАЙСЕТ И ВТОРА ГЛАВА

Омъжването на Лейля и Неджля, независимо на каква цена, за Али Ръза бей се бе превърнало във фикс идея.

Преди, когато се случеше да види дъщерите си как танцуват, прегърнати с непознати мъже, как се кикотят досами устните им, как се разхождат уединени с тях подръка, скърцаше със зъби от яд.

Тази болка и срам вече бяха попригъпени и той се надяваше, че може би впоследствие дъщерите му ще се сдобият с порядъчни съпрузи и затваряше очите си за куп нередности.

Понякога около Неджля и Лейля се увъртаха нови субекти. Някои бяха възпитани и изискано облечени. Всеки път Али Ръза бей се обнадеждаваше и търпеливо стискаше зъби пред вечерните излизания в хубаво време на дъщерите си с тези мъже до Юскюдар. Затваряше очите си и за късните им прибирания у дома с автомобил.

Обаче тези хора, тези съмнителни сенки след като се навъртаха известно време около момичетата, накрая изчезваха без следа от хоризонта също като спасителен остров, развълнувал и разочаровал нещастен корабкрушенец в открития океан.

В началото, щом Али Ръза бей се появише в обществото, всичко изведнъж замираше. Той пристъпваше с тежестта на висш служител, влизащ в областна управа. В негово присъствие жените се въздържаха от фриволности, мъжете не се осмеляваха на дръзки буйства. Но сега вече бе твърде безцеремонен с всички. Никой не смяташе за необходимо да прояви сдържаност. Онези, които преди се обръщаха към него с „Ваше превъзходителство“, сега вече не се притесняваха да разказват вулгарни истории пред него. Случваше се дори някои прекалено безочливи дами да подбутват и ръгат стария човек: „Бей ефенди, искам на всяка цена да танцувам с вас!“, да настояват и да го измъчват.

С какво ли не се сблъскваше Али Ръза бей, тайно търсейки зетьове, влачейки залиняващото си от ден на ден тяло в изхабения си костюм!

Наглед беше луда веселба, смях и врява до небето!

Докато в салона се танцуваше до откъртване на без друго остарялото дюшеме, от другата му страна течаха салонни танци, брадати и космати мъжища клечаха, пърхаха с криле и кукуригаха като петли, или, застанали на четири крака, сред щракания на пръсти и кикот размахваха крачоли, имитирайки магарета. Само че Али Ръза бей за кратко успя да улови различни интриги и драми сред тези хора, които на пръв поглед изглежда не ги интересуваше друго, освен лудуване и веселие до насита. Любещи се прикрито или открито до безочие, изневеряващи или ревнуващи, опитващи се да обладаят някого... Нормално бе някоя вечер жена да припадне, друга — двама пияни да излязат в градината на чист въздух и да си спукат главите.

Често Али Ръза бей бягаше от кухнята, където жена му до късна доба миеше купчината мръсни чинии и чаши, и се оттегляше в софата на горния етаж. Там намираше Айше, най-малката от дъщерите, изтощена от умора, свила се и заспала върху разпрания сламеник.

В такива нощи Али Ръза бей, стъпвайки на пръсти, доближаваше девойчето, заставаще над главата му и съзерцаваше тялото, което, тъй свито на кравай, съвсем се бе смалило, оглеждаше тънкото вратле и бледото му лице и си мислеше: „Ах, поне това дете да мога да избавя!“

Една нощ не се бе сдържал и бе заплакал. Сълзите, капнали по личицето на детето, го бяха разбудили.

ДВАЙСЕТ И ТРЕТА ГЛАВА

Една вечер Хайрие ханъм влезе в стаята на Али Ръза бей с поднос за кафе в ръка:

— Шевкет е донесъл прясно смляно кафе от Истанбул...

Остави филджана пред Али Ръза бей и с изпитателен поглед обходи цялата стая.

— Али Ръза бей, чаршафите ти са станали на кора от мръсотия. Дай ми ги, утре ще ги изпера. И пак кашляш. Утре да купим йод и да намажем гърба ти. Не ти ли е студено с един юрган? Да зашия голямата жилетка върху юргана, ако искаш...

Тази вечер лицето на Хайрие ханъм бе сладко, като на ангел. Собственоръчно да свари кафе на мъжа си, да забележи, че чаршафите са втвърдени като кора от мръсотия, да се притесни за кашлицата му, да зашие зимната жилетка върху юргана... Що за неочаквани благоволения, що за загриженост... Обаче безразсъдният Али Ръза бей вместо да й благодари за тези добрини, които не се сецаше последно преди колко време бе изпитал, се мръщеше и се дърпаше настрани като неопитомено животинче, което няма вяра на галещата го ръка и гледаше накриво жена си.

След като приключи огледа на стаята и мислено взе мерките, необходими за здравето и покоя на съпруга си, жената приседна до него.

— Али Ръза бей, искам малко да поговорим. Какво ще стане с нас. Ето, зима иде... Нямаме нито дърва, нито въглища... Децата нямат дебело облекло. Отсега започнаха да треперят от студ. Какво ще правим?

Али Ръза бей, който още не отпил от кафето, бе усетил накъде ще подкара приказката, мълчеше унесено, не отговаряше. Хайрие ханъм почака още малко и пак попита:

— Нищо не казваш, Али Ръза бей?

Старият човек повдигна бавно раменете си, разпери ръце:

— Няма нищо за казване...

Жената се ядоса:

— Какво значи няма нищо за казване? Та нали си мъжът, главата на семейството?

— В трудни времена естествено главата съм аз, а когато се намира нещо за харчене, всеки друг е глава на семейството, освен мен! — отговори Али Ръза бей с онази отровно — горчива усмивка, която напоследък не слизаше от лицето му. — Случвало ли се е да се сетите за мен, когато не сте притиснати от нужда?

След тези думи жена му би трябвало да се разсърди, да издума тежки слова, да напусне стаята. В интерес на истината, това бе и целта на Али Ръза бей. Защото ако Хайрие ханъм се ядоса и тръшне вратата, щеше да се задоволи само с викане и нямаше да има възможност да иска поредното неизпълнимо нещо, планирано от нея кой знае откога. Но тя не се разсърди ни най-малко. Позволи си само един упрек:

— Али Ръза бей, ти преди не беше такъв...

Старият мъж я подкрепи:

— Да, права си. Преди бях друг човек. Сега моралът ми се поквари. Пръскам спечеленото по жени и комар, прахосвам...

Хайрие ханъм преглътна няколко пъти, прехапа устните си. Явно тази вечер не ѝ провървя в разправиите и се въздържа. Пак преглътна и продължи все така мило:

— Али Ръза бей, имай милост. С кого да споделя тревогите си, ако не с теб? Останалите у дома са си деца, все пак. Аз и ти, двамата сме отговорни за този дом. Нека обсъдим всичко насаме.

Старият човек проумя, че каквото и да направи, няма да успее да отпрати опасността, която предугаждаше от самото начало, и с примирителен тон поде:

— Тъй да бъде, ханъм! Кажете какво искате!

Желанието на Хайрие ханъм не бе нещо кой знае какво. През последните месеци работите на Шевкет не вървяха добре. Момчето бе задлъжняло. И сега го притискаха оттук-оттам да връща заемите и съвсем се потискаше. Трябваше да се подаде ръка на това винаги жертвоготовно момче, което от години бе поело издръжката на къщата върху плещите си.

Али Ръза бей, любопитен миг по-скоро да научи края на замисленото, прибързано попита:

— Добре, ханъм, добре, но ти не казваш най-важното. Откъде да намеря необходимата сума пари?

Хайрие ханъм боязливо, сконфузено наведе глава:

— Знам, че ще се притесниш, но аз се сетих за изход. Защо да не заемем триста-четирисотин лири от „Фонд сигурност“? В края на краищата, Шевкет за шест месеца ще ги изплати, така твърди.

— Значи сте го обмислили с Шевкет!

Жената се сепна.

— Не, не! — каза тя. — Но като го гледам всеки ден как се мъчи... Ох, какво знаеш ти за майчиното сърце, Али Ръза бей...

Изнервен, той я сръза:

— Добре, добре... Ясно... Доколкото знам обаче „Фонд сигурност“ не отпуска заеми без ипотека.

— Да заложим къщата, Али Ръза бей.

— Ъ-ъ!!!???

— С помощта на Аллах, Шевкет за шест месеца, в краен случай за година ще изчисти този заем.

— Ъ-ъ!!!???

— Нямаш доверие на сина си?! Нима не знаеш колко е добросъвестен?

— Ъ-ъ!!!???

— Отговори де... Защо ме гледаш така накриво?

Али Ръза бей присви очи и се усмихна:

— Светът се промени. С това мога да оправдая донякъде промяната у децата си. Но никак не мога да си обясня какво става с теб, как така ти се променяш толкова главоломно?

Хайрие ханъм се опита да се засмее:

— Странни неща говориш, Али Ръза бей. Защо да съм се променила? Същата съм си, като преди.

Али Ръза бей рязко и грубо заклати показалеца си:

— В никакъв случай! Къде е моята хрисима жена с ангелско сърце, къде си ти!? Не можеш да се мериш и на малкия й пръст дори. Каква полза, ако не ти кажа, щом го мисля, нали? Ти стана ужасен човек, Хайрие, отвратителна си... Тази съборетина, къщата ни, е всичко, което имаме. Какво ще правим, ако я изгубим? У съседите ли ще отидем, за да умрем? Как ти дава сърце да го предложиш?

Хайрие ханъм подскочи гневно от мястото си:

— Разбра се, Али Ръза бей! Притчата я знаеш — бащата дарил на сина си цяло лозе, а на сина му се досвидяла чепка грозде. Днес светът е наопаки. Синът поема на гърба си бащата и дребните му деца, а бащата отказва да заложи една съборетина, за да го спаси. Ето на това му се казва благороден баща. И защо ти е да обиждаш окаяна клетница като мен. Къщата е твоя, кажи си открито, че не я даваш и толкова.

Когато Хайрие ханъм излизаше разплакана от стаята, Али Ръза бей извика след нея:

— Ела, погрешно ме разбираш, опитах се да те върна към здравия разум и чувството за реалност. Попитах те какво би станало с нас, ако изгубим и къщата. Готов съм да приема това, което предлагаш... Знам, че щом сте се прицелили в нещо, няма да го изпуснете... Рано или късно ще го изкопчите... Затова няма смисъл да се измъчваме напразно и вие, и аз.

Али Ръза бей от опит знаеше, че откаже ли, на другия ден цялото домочадие ще го обгради в огнен обръч. Отсега долавяше интригите, мъките, нападките, които щяха да продължат, докато накрая го принудят да се провикне: „Предавам се!“ И отсега това го угнетяваше.

Бяха попаднали в един водовъртеж и толкова. Нима имаше смисъл да се съпротивлява? Та нали след като зимата се развихри и децата почнат да протестират, че мръзнат, гладуват и са голи и боси, без друго щеше да приеме онова, което сега отказваше твърдо.

За няколко дни ипотеката беше готова. От „Фонд сигурност“ бяха изтеглени около четиристотин лири. Но тази сума съвсем не оправда надеждите на Али Ръза бей поне за около два-три месеца да настане мир и сговор у дома.

След като бяха изплатени най-неотложните борчове на Шевкет, остатъкът беше алчно поделен между децата. След шумни спорове и полемики, чаршията бе обходена — закупиха се купища лъскави коприни, фалшиви накити, мазила за лице, за очи, за скули, за устни, за нокти, за коса, за зъби — в най-различни кутии, ажурени чорапи и обувки, които щяха да се разпаднат при първия дъжд. За гостната бяха докарани няколко цветни възглавници, мраморни статуетки, кукли, десетина грамофонни плочи с чарлстон и танго.

Организираха се два приема за приятелите, веднъж в Чамлъджа, втори път у дома. Али Ръза бей успя да излезе на чаршията на

Юскюдар всичко на всичко два пъти и да закупи малко хранителни запаси и дърва за огрев.

Бе точно единайсетата вечер от изтеглянето на парите от „Фонд сигурност“. Не бе останала и пукната лира от тези пари. Есенният дъжд, започнал следобед, към полунощ се бе усилил и таванът на няколко места прокапа.

Легените и коритата за пране, тенджерите и консервените кутии, сложени под тавана на софата и горните стаи дрънчаха от капките, чуваше се проточен детски плач. Това бе Айше. Големите бяха прахосали парите, без да й купят копринената рокля и лачените обувки, за които тя мечтаеше от толкова време.

Али Ръза бей се вслушваше ту в джаз бенда на дъжда по тенекиите, ту в приглушените оплаквания на малката Айше:

— Само дете ние с теб изгоряхме в тази история — мърмореше той. — Как можах да забравя, че покривът тече. Как не съумях да заделя поне за един ремонт от стопилите се за десет дни цели четиристотин лири!? Как можах!?

ДВАЙСЕТ И ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Същата година зимата бе много сурова. Дни наред пътищата останаха затрупани със сняг. На няколко пъти досами къщата в Багларбашъ слизаха вълци.

Уж причината за ипотекирането на къщата през есента в действителност бе изкарването на зимата. Обаче изтеглените пари тутакси бяха прахосани за вещи, които бяха излишен лукс, на децата не бе купено дори вълнено бельо, за да си стоплят гърбовете.

Слава Богу, Хайрие ханъм бе находчива домакиня... Тя набързо разрови сандъците, къшетата на долапите вкъщи и извади стари жилетки, овехтели палта, пълнежи на дюшеци и миндери, ползвани в миналото — всичко, което намери, го натрупа по средата на стаята. Децата се нахвърлиха върху тях и ги разграбиха като трофеи.

На слабичката Айше, която бе твърде зиморничава, Хайрие ханъм уши жилетка от дебелотъкан ковчор, като от вътрешната ѝ част сложи памук, който извади от дюшека и го заши във формата на ромбчета.

Неджля превърна в пелерина една проядена от молците, направена почти на мрежа, сукнена покривка за маса. По краищата ѝ изплете цветя от разноцветна вълна.

С тези чудновати одежди къщата се превърна в театър, където трупата е готова да постави на сцената „Розовото момиче“.

В тази злощастна стара къща, като в застарял организъм, в зависимост от климата навън, всеки ден пламваше нова болест. Когато завалеше дъжд или снегът почнеше да се топи, таваните пропускаха; когато задуха по-силничко, дъските отгоре се изкъртваха и падаха, а през дупките по всичките ъгли на къщата — под праговете, под первазите на прозорците, през пролуките на вратите, се чуваха какви ли не звуци.

Децата бяха свикнали съвсем с немотията. Не изглеждаше много да страдат от жалкото си положение, дори понякога се отпуснаха и умело се забавляваха с дрехите си и състоянието на дома. Както Али

Ръза бей често повтаряше, горките бяха загубили чувствителността си, превърнали се бяха в същества без достойнство.

Един ден момичетата се бяха хванали за ръка и пак в чудноватите си дрехи се мъчеха да хванат ритъма на звуците, идещи от дъжда, трополящ по тенекиите.

Хайрие ханъм, виждайки Али Ръза бей с трион в ръка как слиза по стълбите и им се смее, бе извикала гневно: „Хвала на баща като тебе! Как да не се смее човек, довел децата си до такова благополучие, благодарение на своята добродетелност и справедливост!“

Тези думи бяха засегнали стария човек толкова силно, че той бе рухнал на стъпалото, сякаш краката му се бяха парализирали, и изпусна триона.

Този трион се бе оказал най-добрият помощник на Али Ръза бей в безкрайната, безмилостна зима. В най-студените дни, загръщайки се с каквото намери, излизаше с него в градината и режеше дърветата за огрев. Какво можеше да стори? Човек можеше да се разпорежда единствено с имота си. Нищо, че за лятото няма да остане дръвче, под чиято сянка да седне. То и тези дървета бяха негови деца, садил ги бе собственоръчно и с години се бе грижил за тях, свидни му бяха, ала не и колкото другите.

Зимата се бе проточила, вкъщи винаги имаше болен. Едно от децата тъкмо се възстанови и веднага лягаше друго. Сам Али Ръза бей също лежа от грип за около седмица. През това време почти никой не се отби при него. Само жена му идваше да донесе супата и натъртваше: „Слава Богу, днес си добре. Внимавай, да не се простудиш пак. Ще ти мине, нищо не е... И аз бих легнала, дотам съм зле, ала не ме оставят...“

Хайрие ханъм може би бе гузна и се оправдаваше за това, че не се грижеше достатъчно за съпруга си, а може наистина да беше така.

Това равнодушие на децата огорчи много Али Ръза бей. Според него човек създава деца, за да ги чуе и усети, да види в такива черни дни искрени в обичта си лица около себе си. Значи, ако болестта му бе по-тежка, пак никой нямаше да се сети да го потърси, въпреки че вкъщи бяха толкова хора, той щеше да умре сам-самичък, като че е в изгнание или се търкаля по къошетата на някой хан, все едно.

Само една вечер късно синът му Шевкет влезе и, премалаял от умора, сконфузен, приседна на крайчеца на леглото. Бавно прокара ръка по лицето на баща си, провери дали има температура. Въздъхна дълбоко и рече:

— Не можах да те навестя, татко!

Младият мъж не прояви съжаление, нито измисли извинение. Притесняваше се, че каквото и да каже, ще прозвучи като оправдание и баща му няма да му повярва. Затова гледаше със строг поглед пред себе.

Близо десетина минути баща и син си говориха за незначителни неща. От време навреме Шевкет кашляше хрипкаво и търкаше с ръце слепоочията си, сякаш го измъчваше тежко главоболие.

Али Ръза бей попита:

— Сине, ти да не си болен?

След кратко колебание Шевкет отговори:

— Не съм, татко.

Али Ръза бей се усмихна, поклати глава недоверчиво:

— Болен си. Когато преди малко докосна челото ми, дланите ти горяха.

— Тъй ти се е сторило, татко, добре съм.

— Сигурно, сине, сигурно...

— Но съм изморен татко, много съм уморен. С твое позволение ще отида да си почина, татко...

— Разбира се, синко. Почини си...

Баща и син се сбогуваха, без да посмеят да се погледнат, сякаш се притесняваха, че ще прочетат взаимно мислите си.

Али Ръза бей духна свещта, която бе до леглото му и, втрещен в мрака, се унесе в мислите си:

„Ясно е като бял ден, че е болен... Престорих се, че му вярвам. Иначе трябваше да го посъветвам и настоявам няколко дни да си почине в добре отоплена стая, в меко легло. Къде ти!? Горкото момче не няколко дни, а един ден не е в състояние да отдъхне у дома си. Не дай си Боже да си остане вкъщи, да не избяга рано-рано на улицата, да не препуска насам-натам, дори като е болен, сигурен съм, че надвечер вече ще са готови да му издерат очите. Къщата ще се обърне наопаки. Горкото момче е по-зле от мен... Мен поне ме зарязват в някой ъгъл, не ме нападат, докато съм болен... Благодарен съм и на това.“

Но въпреки зимата, нито гладът, нито болестите бяха в състояние да осуетят плана за приемите.

При снежни виелици корабчетата прекратяваха курсовете си, влаковете не пътуваха, ала тържествата у Али Ръза нямаха край.

Настъпеше ли вечерта за веселба, всичко спестено — дърва за отопление, хранителни провизии, питиета, се изваждаше; старите жилетки, овехтелите абички и преправените от покривки пелерини се захвърляха; обличаха се копринени тоалети с дълбоки деколтета, пропуканите от студ ръце се масажираха в хладка вода с вазелин, почервенелите от хрема очи и подпухналите носове и бузи се гримираха порядъчно; дъвчеха се сенсен и други подправки, за да се премахне лошият дъх в устата, напластил се от всекидневното ядене на суджук и пастърма; правеха се гаргари с вода и одеколон.

Дългоочакваният ден на разправа настъпи. На входната врата се струпаха яростни кредитори, всеки божи ден от съда се сипеха призовки.

За да не се засече с онези, на които дължеше пари, Шевкет в ранни зори хукваше из улиците и се прибираше късно вечерта. Раздорите кавги у дома бяха приключили, всеки един бе зает с мисли за спасяване на собствената си кожа. Безочието бе стигнало дотам, че понякога се чуваше как някой се провиква, че нещо му е откраднато.

Крясъците на Ферхунде бяха стигнали краен предел. Само да се раздразни от нещо, тутакси се развикваше на всеки, който му попадне, не дай си Боже някой да й отвърне — тя съвсем побесняваше, крещейки: „Как попаднах сред вас, просяци? Хем ядете хляба на мъжа ми, хем ми се опълчвате. Без вас, двамата с него бихме живели по мед и масло!“, и се тръшкеше, мятеше се.

В такива моменти Али Ръза бей си запушваше ушите и се втурваше на улицата. А Хайрие ханъм, плачейки на глас, отиваше ту при едното, ту при другото от децата отново, за да ги помири.

По време на всяка разправия къщата се тресеше, все едно ще се срути. Ту Ферхунде си стягаше багажа за заминаване, ту Лейля със закани се отправяше към вратата, викайки: „Ако съвсем няма къде да отида, ще започна работа като слугиня или сервитьорка в някой ресторант.“

Въпреки случващото се обаче, може би трескавите лутания на Хайрие ханъм, може би стенанията и молбите на малката Айше, а може би освобождаването на нервите и отпускането след отприщване на цялото безочие, даваха резултат и всеки път разправиите се уталожваха: със сълзи, целувки и прегръщания се установяваше примирие.

Хайрие ханъм, която в доброто старо време бе все нещо болнава, сега проявяваше удивителни съпротивителни сили. Въпреки че къщната работа изцяло бе стоварена върху нейните рамене и крехкото ѝ тяло като че ли всеки момент щеше да се превие под този товар, тя проявяваше изключителна издръжливост срещу всякакви бедствия.

Напоследък с една бохча в ръка, тя всеки ден пътуваше за чаршията на Юскюдар. Разбираше се, че продава част от домашните вещи и се прибираще къде със закупена храна, къде с пет-десет гроша, с които да затвори устата на най-настойчивия кредитор.

Али Ръза бей от време на време получаваше кратки писма от Фикрет. От тях той научаваше не толкова за щастието на дъщеря си, колкото, че е жива и здрава. Това успокояваше донякъде стария човек. Но Фикрет преди три-четири месеца бе имала неблагоприятното да сподели: *„Тук, за съжаление, се чуват лоши неща за нашия дом. Принуждавам се от срам пред съпруга ми да скрия в шепи лицето си. Не е ли време да се сложи точка на този безпорядък?“*

Фикрет бе права. Възможно бе дори това писмо да е писано под натиска на мъжа ѝ. Но и така да беше, този упрек бе огорчил дълбоко Али Ръза бей, и той беше написал: *„Всеки отговаря сам за постъпките си. Какво ли пък е останало от връзката ни, че си се притеснила да не се опетни името ти? Отвреме навреме ни радваш с писмата си. Ако и това ти тежи, ти си знаеш, не пиши.“*

Али Ръза бей съжаляваше за това писмо, написано и изпратено в миг на яростен гняв. Но каква полза, станалото — станало. Оттогава нито Фикрет се обаждаше на баща си, нито Али Ръза бей бе склонен да ѝ пише.

Един ден, когато нуждата от пари съвсем се изостри, Хайрие ханъм сконфузено и примирено застана пред Али Ръза бей:

— Али Ръза бей... Обсадени сме от кредиторите... На Шевкет повече не можем да разчитаме. Децата са гладни... Напиши няколко реда на Фикрет... Обясни й в какво положение сме... Нали ни е дете, ще ни разбере... Ще й се издължим, като се опаричим. А ако не можем, пак ще ни разберат, едва ли ще загубят много. Нали зетят бил заможен.

Хайрие ханъм се надяваше, че мъжът й ще се съгласи, въпреки че отначало щеше да се възпротиви, предполагаше тя. Обаче Али Ръза бей изведнъж се разгорещи, разярен се нахвърли върху жена си, сякаш щеше да я разкъса, и се разкреця:

— Да не съм те чул никога повече да си споменала за тях. Ще те удуша, да знаеш! Едно дете се избави що-годе и него ли искаш да опропастиш? Ще протегнем ръка като просяци, тъй ли, после и Фикрет да не може да повдигне очи от срам? Да не съм те чул да произнасяш името й! Ще те удуша!...

Старият човек бе побеснял от гняв, Хайрие ханъм се изплаши и повече не спомена нищо за дъщеря си.

ДВАЙСЕТ И ПЕТА ГЛАВА

През първата седмица на февруари две нощи подред Шевкет не се бе прибрал у дома. Ферхунде от седмица бе сърдита на мъжа си: „Прави ми го на инат. Ще види той! Ако и утре не си дойде, ще види как си тръгвам от тази къща.“ — си мислеше тя и се надуваше.

Хайрие ханъм бе на друго мнение. Според нея синът ѝ, за да избяга от кредиторите, вероятно спеше у някой приятел. Лейля и Неджля понякога се сещаха за него и се тревожеха: Да не би да го е сполетяло нещо? Но покрай заниманията си с тоалетите за поредното парти това безпокойство не траеше дълго.

Що се отнася до Али Ръза бей, той сядаше на стола си и се клатушкаше без спиране, като зубрач, който е наизустил урока си; мърдаше устни, ала не произнасяше нито звук. Само когато се чуеше шум от двора или се отвореше къщната врата, той се провикваше гневно: „Някой иде, вижте кой е!“

Сутринта след втората нощ дойде един цивилен служител. Съобщи, че Шевкет временно е задържан.

В къщата се вдигна страшна олелия, Ферхунде припадна, момичетата заридяха с пълно гърло. Хайрие ханъм, която бе зашеметена, само повтаряше: „Всичко е наред, по волята на Аллах е...“ и дори в такъв миг не можеше да се остави на своята мъка, а пак се опитваше да успокои някого, да свести друг или да омиротвори трети, който скубе коси или пици.

Единствено лицето на Али Ръза бей изглеждаше ведро, като че се бе освободило от голямо притеснение. Старият човек заплака, сякаш бе получил радостна новина: „Синът ми е жив! Шевкет е жив!“ — ликуваше той. Едно на хиляда не бе допускал, че Шевкет е жив.

От възрастта нервите му бяха разбити от какво ли не и в последно време бе обзет от един особен страх: „Шевкет сам ще се погуби!... Човек, държащ на честта си колкото него, не би издържал този позор“ — си казваше той и стигаше до заключения, които потвърждаваха подозренията му.

Една нощ се бе стреснал от силното хлопване на врата, мислейки, че е изстрел и се бе втурнал навън. През друга вечер бе извикал ужасен, че висящото на един клон в двора пране е обесил се човек и т.н.

Според него синът му бе много доблестен мъж. Не би се двоумил да се самоубие, щом разбере, че няма да може да излезе от тази тиня. Много пъти се бе канил да сподели страха и опасенията си с Шевкет, да му вдъхне ще малко кураж, още малко търпение. Обаче тук пък се криеше друга опасност. Ами ако необичайното състояние на Шевкет е само негово виждане, ако само така му се струва? Отчаяните, загубилите всякаква надежда хора твърде много напомнят болните. Възможно бе младият човек да се е вкопчил в живота, дори по-здраво от когато и да било.

Споменаването на смъртта пред него би прозвучало като насилствено подсещане за това последно спасение от всички тревоги.

Али Ръза бей с радост се облече; взе си бастуна и излезе.

Преди старият човек да стигне до затвора, се бе свечерило.

— Сега не може... Елате утре — казаха на вратата и поискаха да го отпратят. Но Али Ръза бей вече не се притесняваше от това да моли или да бъде нагрубен и затова настоя. Ако още малко им досаждаше, може би щяха да го изгонят. Слава Богу, че един от писарите го позна, беше му подчинен в една от областните управи. Той веднага се насочи към Али Ръза бей и след като вежливо му целуна ръка, го попита какво го води насам.

— Синът ми е вътре — отговори старият човек. — Не ме оставиха да го видя, понеже часът за свиждане е минал, не ме пускат... Може ли да ми помогнете?

Бившият писар се отдръпна няколко крачки назад, учудено ококори очи и изгледа изпитателно Али Ръза бей. Не можеше да проумее как и по какво провинение синът на този човек, с репутация на улегнал и почтен мъж, е попаднал в затвора.

Бившият писар явно вече беше от началниците с доста висок ранг. Не след дълго Али Ръза бей бе при сина си, който спеше дълбоко на един нар. Неволно пред очите му оживя спомен, за който нито времето, нито мястото предразполагаха.

Навремето синът му много обичаше да си отспива сутрин. Като настъпеше час за училище, Али Ръза бей влизаше на пръсти в стаята му и шумно изпускаше на пода някоя книга или пък пляскаше силно с ръце. Даже веднъж бе надул свирката, която стоеше над главата на момчето и то се бе изправило тутакси.

За Али Ръза бей бе незабравимо забавление как Шевкет ококорва сънено очи и извиква: „Татко, изкара ми акъла!“ Колко години, колко събития оттогава...

Между онова дете и този задържан тук нямаше нищо общо, освен лекото подгъване на нозете, поставената дясна ръка под слепоочието и подаващият се кичур дълга коса между пръстите. Дори при това положение Али Ръза бей се връщаше към онези сутрини и колкото и да е странно, не чувстваше нито отчаяние, нито болка. Старият човек погали главата на сина си:

— Шевкет, събуди се за малко сине, аз съм.

Младият мъж се отърси леко, отвори очи и се изправи да седне. И той като баща си не показва никакви признаци на безпокойство.

Прозя се, прикривайки уста с опакото на ръката си:

— Чаках те, татко. Надвечер загубих надежда. И съм заспал. От два дена ми се случва нещо странно — както си седя, се унасям.

Шевкет бе опрял глава на стената и сънено гледаше баща си, който стоеше прав срещу него. Посочи леглото и каза:

— Защо не седнеш, татко.

По лицето на младия мъж не личеше да има следи от умора и напрежение. Бузите му бяха покрити с онази нежна руменина, присъща на хората, които току-що са се отървали от отровата на тежко заболяване.

Али Ръза бей, макар и трудно, седна, опирайки се на бастуна си, и попита:

— Какво те сполетя, сине?

Шевкет повдигна рамене:

— Рано или късно щеше да се случи, татко. Предполагам, че и ти си го подозирал. Какво да се прави, съдба...

— Заради заемите си тук, нали?

Шевкет първоначално се поколеба и се раздвижи на мястото си, сякаш се стегна. После пак се отпусна. Взе ръцете на баща си в шепите

си. Вторачи се в няколко ивици светлина, прокраднали се от процепа на прозореца по тавана, и занарежда:

— За съжаление, положението ми е малко по-тежко, отколкото предполагаш. Изхарчих голяма сума пари на банката и преди да успея да я върна, без никой да усети, пристигнаха ревизорите. Всъщност ясно беше, че както е тръгнало, можех да я върна навярно за около пет години... Човек да не се подведе веднъж... Накратко, мръсна работа.

Шевкет изглеждаше решен да разкаже историята от игла до конец. Обаче изведнъж, без видима причина, се изнерви. Али Ръза бей усети как пръстите на сина му, които все още държаха неговите ръце, се напрегнаха.

— Не се измъчвай повече, синко, всичко се случва, хора сме.

Смениха темата.

Шевкет се поинтересува как са майка му, сестрите му. Надълго и нашироко разпита и говори за малката Айше. После започни разбъркано да разказва неща, които от години бе обмислял, понякога се бе и опитвал да ги сподели с баща си, но сякаш никога не му достигаше кураж:

— Ти ми имаше голямо доверие. Сред децата си вярваше най-много на мен. А то какво стана, аз ти нанесох най-тежкия удар, клети татко. Много бих искал да съм ти в помощ сега, на тази възраст. Колко жалко, че не стана. Подхлъзнах се веднъж някак си и повече не успях да се взема в ръце. Защо ми трябваше да се женя?! Най-недоумяващо за мен е това, че виждайки ясно към каква пропаст сме се повлекли всички, не можех нищичко да сторя. Като насън, когато човек разбира всичко, иска да се отърси, да направи нещо, обаче такава особена тежест го е налегнала, че не може пръста си да помръдне... Така бях... Ще ми повярваш ли, татко? Привидно не забелязвах нищо, но отчитах всяка една гадост. Особено когато заставах очи в очи с теб, не питах как се срамувах. Как се проклинах, не можеш да предположиш какво ми беше...

Али Ръза бей, галейки ръката на сина си, рече:

— Аз го знаех, Шевкет. Нито за миг не съм се усъмнил в твоя морал.

Стана късно и Али Ръза бей не можеше да остане повече при сина си. Огледа стаята да разбере от какво се нуждае Шевкет и излезе с намерението да го посети следващия ден. Бе се стъмнило. Беше оня

час на деня, който можеше да натъжи дори и най-щастливите хора. Али Ръза бей беше оставил един човек, част от плътта и сърцето му, в затвор — в гроба на надеждата и честта.

Всичко това, събрано накуп, би трябвало да подлуди, да обезвери стария човек. Но той в момента не изпитваше мъка, даже чувстваше леко душевно спокойствие.

Докато се сбогуваше, бе забелязал прикритата прозявка на Шевкет и не му трябваше много да си представи как синът му след малко ще легне и ще заспи.

Али Ръза се отдалечи от леглото, с умиление погледна Шевкет, сякаш гледаше спящо дете, преминало през тежък изпит или дълъг изморителен труд, и тежко въздъхна:

— Съдба... Тук си отспива и почива и заради предишната умора... не е като вкъщи да го хванат за гушата, да искат пари; няма кой да го насилва: „Отиваме на танци в сосиетето!“, когато няма сили да стои на крака...

ДВАЙСЕТ И ШЕСТА ГЛАВА

След кратко заседание на съда Шевкет бе осъден на година и половина затвор. Така дървото се прости с още едно от листата си.

Хайрие ханъм понякога забелязваше колко замислен е мъжът ѝ и казваше:

— Не се тревожи. Година и половина не е много време. Ще видиш, че ще измине бързо, преди да сме успели да отворим и затворим очи.

Али Ръза бей ѝ отговаряше с „да“, с тежко кимане с главата си, но вътрешно бе убеден, че не е така. Вярно, че година и половина време би изтекло бързо, ала факт беше, че изгубените чест и достойнство нямаше да се върнат.

След като излезе от затвора, нямаше да е лесно синът му да се изправи на крака. Къде би могъл да постъпи, кого би могъл да помоли за работа при такова петно?

Накратко, Шевкет вече бе обречен да живее като инвалид, без значение дали отрязаното е крак или ръка, все нещо щеше да му липсва. Въпреки че си даваше ясна сметка за това, старият човек не се тревожеше много и сам се утешаваше: „Какво да правим, имало глава да пати. Детето ми да е живо и здраво. Това ми е нужно на мен!“

Бе помолил да почистят с газ един от старите му костюми, да го изгладят; да сложат налчета на чифт обувки, които бе скрил в шкафа.

Това облекло бе специално за дните, когато ходеше на свиждане с Шевкет. Не беше му убягнало, че служителите в затвора се отнасят по-внимателно към сина му в сравнение с другите затворници. Не можеше да си позволи да го излага с овехтелите си всекидневни дрехи.

След влизането на Шевкет в затвора, изхранването на шестте гърла у дома остана в ръцете на Али Ръза бей с пенсията му от трийсет и три и половина лири. Той се молеше поне една от дъщерите му да може да си намери съпруг, какъвто и да е. Ала само при споменаването на женитба, брак или намек за това, доскорошните кандидати, въртящи се като пумпал около девойките, изчезваха яко дим. Никой не смееше

да сподели с Али Ръза бей, но най-вероятно начинът на живот на момичетата през последните години се бе разчул и злите езици говореха какво ли не. На подобни мисли го навеждаха оплакванията на жена му която понякога недоволстваше на висок глас: „Какво им липсва на децата? Кой в днешно време не танцува, кой не се събира?“

По това време късметът на Лейля се отвори още веднъж. Това бе около четирийсет и пет годишен манифактурен собственик, който я бе харесал по време на пазаруване в магазина му. Разправяха, че е заможен и добросъвестен човек.

Али Ръза бей поразпита съседните дюкянджии, колкото да не е без хич, и си рече: „Бива“. Вкъщи всички изглеждаха доволни. На вечерта след годежа обаче на Лейля ѝ прилоша, като междуременно викаше и се мятеше:

— Не е ли грехота спрямо мен. Какво да го правя, та той е колкото баща ми! Заради вашата мизерия се закопавам жива в гроб... Ако имах шанс да чакам още малко, може би щях да си намеря някой присърце.

Неджля пък ѝ пригласяше, скубейки косите си.

Този брак щеше да облекчи напълно трудното положение на Али Ръза бей, но въпреки това той не можеше да не оправдае дъщеря си.

Месеци, години наред бе сърдит на момичетата. През всичкото това време не бе погледнал нито веднъж благосклонно лицата им. Обаче тази вечер, като ги гледаше как плачат, гушнаха се една в друга, с удивление откриваше колко са красиви. Защо им се сърдеше, колко несправедлив е бил? Та нали в края на краищата това бяха само деца? Не бяха направили друго, освен да се оставят течението на събитията да ги завлече. Да, и това безпомощно девойче чакаше и заслужаваше разбиране като Шевкет.

— Добре, дъще, няма за какво да плачеш. Щом ти не го желаш. Няма да го искаме и ние, толкоз. Ще видим, ще почакаме — каза Али Ръза бей с неочаквано ласкав глас.

Али Ръза бей подозираше, че от самото начало злото започна да иде от снаха му Ферхунде. Той бе убеден, че ако не беше тя, и семейството му, и децата му нямаше да са в това положение. Знаеше също, че тя е причината Шевкет да се окаже крадец, да попадне в затвора. Въпреки това, след влизането на сина му в затвора, той се

стараеше да се държи с нея по-мило, отколкото преди. Понякога казваше на жена си:

— Миличка... Отнасяй се малко по-добре с Ферхунде. Снаха ни е все пак, поверена ни е от сина ни. Няма си никого освен нас... Състоянието ѝ е печално. Всичко може да я засегне, да я огорчи. Нашият син я обича. Сега, когато той е безпомощен там, трябва да внимаваме да не възникне нещо между тях по наша вина.

В това отношение Хайрие беше безпрекословно съгласна с мъжа си.

Обаче имаше и друго — колкото двамата внимаваха да няма проблеми, толкова Ферхунде викаше и създаваше шум и врява за дреболии.

Младата жена, която преди уважаваше стария си свекър, сега демонстрираше явно незачитане. Сипеше най-безобразни обиди по негов адрес, както и за свекърва си. Случваше се по най-невъзпитан начин да им се подиграва. Когато Хайрие ханъм стигаше на предела на търпението си, Али Ръза бей я успокояваше:

— Стига, Хайрие ханъм... спокойно. Стискай зъби, изчакай да видим. Не мога да преценя целта ѝ, но съм сигурен, че тази жена иска да създаде проблем. Ако отвориш уста и кажеш нещо, вината ще се стовари върху теб...

Ферхунде бе започнала да излиза твърде често и да се прибира късно през нощта. Дори веднъж под предлог, че е у роднини край Босфора, две-три нощи подред не се прибра.

Накрая, след поредното ѝ преспиване у роднините край Босфора, от нея се получи писмо: „От години стискам зъби и търпя. Но повече не мога да издържа на беднотията. Принудена съм повече да не стъпя в дома ви. Предайте на Шевкет да ми прости. Ако прояви човечност и улесни развързката между нас, ще му бъда благодарна. Тогава бих могла да намеря начин да стъпя на краката си.“

Лейля и Неджля се бяха превърнали във врагове на Ферхунде и със същата разпаленост, с която защитаваха преди приятелството си, мърмореха: „Без друго нямаше нищо добро за брат ни от тази жена. Какво ли не научихме за нея, но си мълчахме. По-добре, че си замина! Да върви по дяволите!“

Хайрие ханъм се присъедини към тях.

А Али Ръза бей отново бе умислен. Вярно, че напускането на Ферхунде избавяше къщата от едно бреме. Но не бе известно как ще го приеме и преживее Шевкет. Нямахше съмнение, че синът му обича тази жена. Нима тази злощастна любов не бе и основната причина за всички злини?

Второто, което много притесняваше стария човек, бе как да съобщи на сина си. Никой, освен него не би могъл да свърши тази деликатна работа. При всички положения, когато той чуеше това, трябваше да бъде до него. Второ, бащината подкрепа в този момент щеше да донесе загриженост, внимание и съпричастност, каквито никой друг не можеше да даде на Шевкет. Добре би било да му се съобщи навреме, за да не го чуе от чужди.

Същата седмица синът му му се стори без настроение и сякаш болен. Първо това го изпълни с неувереност. Но после реши, че е добре час по-скоро да става, каквото има да става. Отгоре на всичко, съществуваше и риск Шевкет да се разсърди: „С какво право сте скрили такова важно нещо от мен, защо не сте ми казали навреме. Може би щях да измисля решение.“

След като поговориха за туй-онуй, старият човек заговори за Ферхунде: „Бог ми е свидетел, Шевкет, и аз, и майка ти ще направим всичко по силите си жена ти да не се чувства лишена от нищо в твоё отсъствие. Към нея сме много по-внимателни, отколкото към сестрите ти. Но никак не можем да ѝ угодим. Непрекъснато се оплаква от нас, от къщата, от бедността ни. Дори повече, казва, че би предпочела да бъде свободна и да разполага сама с живота си.“

Али Ръза бей се бе втренчил в лицето на сина си, за да не би да изпусне миг от реакцията, която думите му щяха да предизвикат. Младият мъж отговори нервно:

— Какво чака тогава? Вратата е отворена... Никой не я държи насила... Де да направеше нещо такова, щяхме да се отървем всички — и тя, и ние...

Али Ръза бей се стресна. Сърцето му се разтуптя от радост и вълнение. Така ли мислеше Шевкет наистина? Или бе подочул нещо отнякъде и го подпитваше отдалече? Възможно бе оплакванията на жена му да са засегнали честолюбието му и затова да се е ядосал.

Старият мъж не се осмели да покаже радостта си, и попита:

— Скъпи Шевкет, кажи ми открито, така ли мислиш наистина?

Младият мъж се усмихна леко и кимна с глава:

— За съжаление, да, татко. Би било голямо щастие, ако успеем да се отървем от тази жена.

Али Ръза бей повече не успя да продума, лицето му стана бяло като вар, притаи дъх, с разтреперани ръце извади от джоба на елека си писмото на Ферхунде и го подаде на сина си.

Понеже в стаята вече бе тъмно, Шевкет отиде до прозореца. Старият човек, въпреки своето вълнение, не отместваше поглед от лицето на сина си. Това бе минутата на най-голямо изпитание. Сега щеше да разбере колко Шевкет обича жена си.

Младият мъж с хладно внимание прочете писмото. Като че ли задържа погледа си на едно-две места. После се обърна към баща си. Въпреки че лицето му бе преbledняло, той се усмихна:

— Знаех, че така ще стане, но не съм предполагал, че ще се отървем тъй скоро. Нека всички си отдъхнем татко, да минава и да заминава!

Шевкет прегърна баща си и го целуна по двете страни. Старият не се въздържа и заплака:

— Вярно ли, Шевкет? Нали не ги говориш, за да ни успокоиш?

Младият мъж се засмя радостно и се закле:

— Защо говориш така, спасих се от най-страшните окови. Нямах да съм по-доволен, ако ме бяха извели в този час на деня оттук и изпратили у дома с тебе.

Виждайки, че баща му все още таи някакви съмнения, той обясни:

— Не бих казал, че в началото не я обичах. Обаче с времето всеки ден откривах нещо грозно, нещо пошло, което ме отблъскваше от нея. Всъщност при изпитанията, които преживях, и да я обичах, едва ли бих издържал да опазя любовта си. Както всичко, татко, и любовта е привилегия за хората, които разполагат с някакви пари, с време, с покоя да им се радват. Стигна се дотам, че не издържах да слушам как диша в леглото ми. Ти ще кажеш: „Щом е било тъй, какво си търпял толкова години? Защо си чакал да стигнем до това състояние?“ Едва ли мога да разчитам на разбиране от другите, но при тебе е друго. Ти може и да го разбереш. Не съм от хората, които могат да изхвърлят някого, пред когото са отговорни, при първата трудност. Другояче съм устроен аз. Бях длъжен да изтърпя и видя докрай,

независимо дали имаше надежда или не... Какво да направя, ти така ме възпита. Ако бях от хората, които спасяват само себе си, нямаше да ни се случи това, което сега преживяваме. Хайде, татко, успокой се и се прибери у дома. Това, че Ферхунде напусна нашата къща, е неочаквано щастие за нас. Не искам да се тревожиш, че „не си изпълнил дълга си...“, че не си съумял да предотвратиш разтурянето на един дом, или не си опазил един човек от залитане... то и какво ли има в такива домове, че да приличат на дом, гнездо. Накратко, татко, старанията да бъдем хора, не донесоха нищо добро нито на теб, нито на мен. Нека да опитаме да живуркаме, да видим то що е...

ДВАЙСЕТ И СЕДМА ГЛАВА

Напускането на Ферхунде предизвика отново преврат в управлението на домакинството. Лейля и Неджля, загубили покровителката си, не успяха да задържат властта. За известно време управлението отново премина в ръцете на Али Ръза бей.

Присъдата на Шевкет бе прекратила нощните увеселения, постоянните гости се бяха разпръснали. Една част от тях смятаха, че е срамно да посещават семейството на опетнен подсъдим, другите, без да мислят така, просто бягаха от нерадостната, почти траурна атмосфера. Малкото останали пък се отдръпнаха поради постоянната неприветливост на Али Ръза бей. Няколко месеца жива душа не почука на къщната врата в Багларбашъ. Али Ръза бей не пускаше дъщерите си на улицата, не им разрешаваше да разговарят с когото и да е, като преди, побесняваше, ако не дай си Боже някъде се забавеха по-дълго. Не се знаеше Неджля и Лейля докога ще издържат на този строг режим. Обаче един случай, завършил с женитбата на Лейля, така ги завъртя, че за около четири месеца забравиха света около себе си.

През онова лято на Лейля на три пъти ѝ излезе късметът. Най-добрата партия сред тях бе младият лекар Низами бей. Лейля харесваше лицето му, Хайрие ханъм професията и това, че е син на изискано семейство, Али Ръза бей бе впечатлен от улегналия му характер. Къщата цяла бе в радостна превъзбуда. Но няколко дни преди уречения годеж Низами бей бе уведолил Али Ръза бей лаконично, че работата не става и бе отпътувал за Измир. Причината не бе ясна. Първо си помислиха, че злите езици за пореден път са наклеветили Лейля с нова клюка. Не след дълго обаче се появи друга версия: Бащата на Низами бей не приемал за снаха сестрата на един крадец и ако синът му не се откажел от годежа, щял той да се отрече от сина си...

Вторият кандидат за Лейля бе един финансов агент. И той не беше лош. Дори изглеждаше по-хубав от доктора. Въпреки това, без да мисли много, Лейля го пожертва и се спря на третия.

Той бе четирийсет и пет годишен сириец, гостуващ у семейство, пристигнало да прекара лятото в Чамлъджа.

Бе забелязал и харесал Лейля на кораба на Юскюдар, като бе решил тутакси да се ожени.

За мнозина девойки сириец, египтянин за съпруг, значеше голяма благодат, предполагаше щастие, всичко, каквото душа пожелае. Момичето като чу, че го иска арабин, пощуря от радост. Значи шансът, който човек среща по-рядко и от едно на хиляда, бе неин. Лейля бе съзряла лицето на арабина твърде бегло. Нищо не помнеше. Ала със силата на въображението си се изживяваше като съпруга на някой от онези индийски раджи с диамант, колкото орех на челото си, от филмите. И раздаваше несметни обещания на баща си, на майка си, на сестрите си.

Край на бедността им! Благодарение на сирийския зет цялото семейство щеше да заживее царски.

Шеметната надежда на девойката зарази първо сестрите, после майка ѝ, и накрая премина дори у Али Ръза бей, очакващ в отчаянието си отвсякъде чудо. Празнуваха с дни.

Абдулвеххац бей изглеждаше не само богат, но и човеколюбив. Не се държеше надменно с никого заради бедността у Али Ръза бей, току повтаряше: „Мен не ми трябват пари, ами чест... Само да остана доволен от Лейля ханъм. Ще я обсипя с диаманти и злато.“

И понеже къщата на Али Ръза бей вече бе твърде старичка, там, където зетят гостуваше, се състоя скромен годежен ритуал. По този случай Абдулвеххап бей подари на Лейля красива рокля и ценна огърлица.

Годениците щяха да останат в Истанбул до края на септември, след което щяха да сключат брак със скромно сватбено тържество, и да отпътуват за Сирия.

Абдулвеххап бей стана чест гост в дома на Багларбашъ. При всеки удобен случай повтаряше: „Моля ви, не се притеснявайте. Аз не съм придирчив... Не се затруднявайте заради мен... Чаша кафе е достатъчно, не е нужно друго.“ Не искаше домакините да се притеснят ни най-малко в стремежа си да го гостят. Хайрие ханъм си мислеше, че каквото и да приготви, няма да може да нагости изискания си гост, както подобава, но въпреки това трябваше да се отсрамят достойно.

Декорът от времето на приемите, който се използваше в софата, сега се използваше в гостната, нищо че вече доста бе поовехтял и с липсващи части, които бяха продадени. Тутакси поканваха зетя направо там и го черпеха с чай, кафе, а когато продавачът минаваше по тяхната улица, и сладолед.

Понеже Абдулвеххап бей имаше вид на консервативен човек и постоянно говореше за религия, за етика, Хайрие ханъм бе сменила политиката си.

Когато момичетата се поотпуснеха или се засмиваха малко по-високо, тя започваше да им дава знаци с очи и вежди. Ужасяваше се от мисълта, че гуляите от миналото можеха да достигнат до ушите на Абдулвеххап бей.

Стигна дотам, че по едно време настояваше Неджля да излиза забрадена пред зет си.

Лейля намираще политиката на майка си правилна, засега играеше ролята на консервативно момиче, което не се блазни от разкош и веселия. Защо да се бърза?

Така или иначе щеше да се докопа до двайсет и пет години по-възрастния от нея мъж и щеше да го води за носа.

Предстоеше ѝ дълъг живот, за да осъществи мечтаното щастие.

Абдулвеххап бей бе споменал, че като му дойде времето, ще запознае балдъзите си с богати и добри мъже като себе си. Затова Неджля и Айше се надпреварваха да му угодят и се въртяха трескаво около него, повтаряйки „батко“, „батко“.

Али Ръза бей бе готов да благодари дори на този дълъг арабин с камилски уши, избавил децата му от поредното бедствие. Но странно защо, този човек не му вдъхваше доверие, понякога се улавяше, че се съмнява в думите и действията му. От друга страна, обаче имаше огромна нужда да се хване за нещо, да повярва, и затова отдаваше тези съмнения на своята озлобеност: „Станал съм много лош... Извършвам грях към този човек, не съм справедлив.“ Освен това толкова бе зажаднял да чува понятия като „етика, добродетел, справедливост“, че от чиято и да е уста да излизаха, те щяха да погалят ухото му.

Абдулвеххап бей често водеше Лейля на разходки и надвечер я връщаше неминуемо с малък или голям пакет в ръце.

Особено едно черно кадифено манто бе докарало момичето едва ли не до полуда от радост. В присъствието на Абдулвеххап бей Лейля,

макар и трудно, се овладяваше, но след като той си тръгнаше, тя започваше да прегръща наред майка си, баща си и сестрите си и дълго танцуваше в стаята. Докато тя, залепила буза на яката на мантото със затворени очи се въртеше, увлечена във вихъра на валса, звучащ от грамофона, Али Ръза бей неволно се бе просълзил. Наистина си бяха деца. По природа не бяха нито лоши, нито добри. Започнеше ли вятърът да духа отнейде, те се люшкаха като листа в посоката му, оставяха се да ги повлече. Дъщеря му, за която си мислеше, че няма как да влезе в пътя, ето че се промени при малко надежда и малко пари.

След като приключи танца си, Лейля застана пред Неджля, сложи покровителствено ръце на раменете ѝ и безочливо рече:

— Когато получа кожух, ще ти го дам на тебе, Неджля, става ли?

Али Ръза бей видя как Неджля внезапно се отърси и с горчивина и гняв в очите погледна сестра си. В миг сърцето му се сви.

Значи Неджля завиждаше на сестра си. Старият човек, усмихвайки се на себе си, излезе от стаята. Мислеше си: „Господи, каква блажена мечта била човек да очаква щастието на децата си! Но не е възможно, дори само заради природата на човешката душа. Дори човек да е в състояние да направи всичките еднакво щастливи, все нещо ще засенчи отнякъде едно или друго... Тогава тутакси ще забравим щастливия. Ще чуваме гласа само на онова от децата си, което е в беда, и за него ще скърбим. Напразна била мечтата човек да очаква щастие от децата си.“

Заминаването на Лейля за Сирия приближаваше. Абдулвеххап бей изглеждаше много доволен от годеницата си. Само че един ден се скараха за дреболия. Виждайки стари познати в корабчето или на чаршията, Лейля се правеше, че не ги забелязва, и когато дочуеше, че говорят за това, никак не се влияеше. Веднъж по време на разходката в Чамлъджа се засякоха с група от осем-десет души, мъже и жени. Нямахте как да ги избегне. Принуди се да спре и да ги поздрави, да ги запознае с годеника си. Абдулвеххап бей обаче се ядоса много, започна да бълва обиди по неин адрес. Момичето не му остана длъжно, отговори му с твърд тон и се разделиха сърдити. Около седмица

Абдулвеххап бей не се отби. Цялото семейство, най-вече Хайрие ханъм, бяха обхванати от ужас.

Накрая Али Ръза бей получи вест от годеника: Насред улицата Лейля се разговорила с неподходящи хора и след упрека му, понечила да ги защитава яростно. Не било допустимо мъжката му чест да понесе това. Та не било възможно той да вземе такава девойка за своя жена. Но от дълбокото си уважение към Али Ръза бей, ако и той е съгласен и склони, щял бил с радост да се ожени за малката му дъщеря Неджля!

Цяла седмица и Хайрие ханъм, и Али Ръза бей натриваха сол на главата на Лейля, че е засегнала и отпратила годеника си. Ала от получената вест от Абдулвеххап бей разбраха същността на проблема.

Съмненията, които измъчваха Али Ръза бей от време на време, се оправдаваха. Явно беше, че този човек, когото не бяха си направили труда да проучат обстойно, не е стока. Вероятно беше Лейля, с която се движеше от два-три месеца, да му е омръзнала и сега да си точи зъбите за две години по-малката от нея Неджля, или да я намира за по-хубава. Напразно и несправедливо бяха обвинили Лейля. Момичето нямаше вина. Това бе повод да се отърве от Лейля и да се насочи към Неджля. При това прекалено примитивен, почти животински!

В къщата пламна война. Най-подобаващото в случая беше Али Ръза бей да изпрати по вестоносеца годежния пръстен и всичките подаръци. Старият човек нито миг не би се двоумил да го направи. Ала по същото време се случи нещо, което бе много по-потресаващо от самото предложение на Абдулвеххап бей.

Неджля, с неочаквана за възрастта ѝ безцеремонност, без задръжки и свян се изправи и застана срещу баща си: „Какво правиш, татко... Да не си полудял? С какво право пречиш на късмета ми? Щом Абдулвеххап бей ме иска... ще ме дадеш на нейно място и готово...“

Али Ръза бей не можеше да проумее това безсрамие и си глътна езика. Лейля припадна. Само Хайрие ханъм, въпреки голямото си разочарование, се крепеше, и каза:

— Думите на Неджля не са съвсем неоснователни... Нека да помислим, Али Ръза бей.

Същата вечер в дома на Али Ръза бей се състоя дълго и бурно семейно съвещание. Той за нищо на света не даваше съгласието си за подобно бракосъчетание. Какво ли не можеше да се очаква от този

човек, чиято първа крачка бе толкова безсрамна! На такъв нагъл мъж никои трезвомислещ не би поверил дори домашната си котка, камо ли дъщеря си...

Според Али Ръза бей уличните просяци с металните канчета бяха хиляди пъти по-добри от този безсрамник. Освен това евентуалният брак на Неджля с мъжа, който по този начин целеше да накаже сестра ѝ, сам по себе си бе повече от грозен и мерзък. Хайрие ханъм до един оправдаваше доводите на мъжа си. Този Абдулвеххап бей наистина бе крайно неморален. Наистина човек би се замислил дори да си повери котката. Но какво да се прави, като времената не бяха за капризи. Децата им бяха в по-неизгодно положение от котките. Дългът към „Фонд сигурност“ си стоеше непокътнат. Не бе далеч моментът, когато къщата щеше да се обяви за продан и всички да останат на улицата. Отникъде нищо не можеха да очакват. Всеки зов за помощ би бил глас в пустиня. Според нея едва ли щеше да е разумно Али Ръза бей да отсече с едно „не“, без да обмисли внимателно ситуацията. Всъщност в крайна сметка последната дума принадлежеше на Неджля все пак и мнението на Али Ръза бей не бе най-решаващото.

Последната дума ли? Неджля, която безмълвно слушаше този спор, се усмихна несъзнателно, със спокойствието на човек, взел твърдо решение. Нима не бе изрекла последната си дума още на минутата, когато бе чула за предложението? Сега слушаше излишните разpravии между майка си и баща си, както се слуша приказка, без да трепне, и току поглеждайки през прозореца вечерния мрак, вече кроеше планове за щастливи дни. Истина бе, че изгряваха много нови неща, преди да изгрее слънцето. Ако вчера не би и сънувала, че птицата на късмета литва от главата на сестра ѝ и каца на нейната, сега вече беше друго. За нея днес съществуваше само един проблем, заслужаващ разнищване и обмисляне — да прави, да струва, но да не допусне сирийската птица на късмета да я изиграе като сестра ѝ; здраво да я завърже!

Лейля бе потресена от постъпката на сестра си. Накрая не се стърпя и говорейки на баща си, започна да я обижда. Нямаше поестествено поведение за човек, изгубил в един миг всичките си лелеяни мечти и надежди. Най-примитивната реакция и първо право на изпитващия силна болка човек, си оставаха крясъците. Лейля бе в

правото си да крещи, а Неджля — да не чува, и тази вечер да е толерантна към всичко. Това едва ли бе от най-трудните компромиси. На победителите им е присъщо лесно и елегантно да изглеждат добри и милостиви. Обаче Неджля не само, че не сметна за нужно да замълчи, но си позволи и леко да се присмее на сестра си. Тогава Лейля съвсем полудя и в къщата се разяри истинска битка. Лейля крещеше като опитна свадлива жена:

— Кучка! Долна кучка! Ти завъртя главата на годеника ми, ти!

Неджля не се стряскаше, отговаряше ѝ по същия начин:

— Да, направих го. А ти да си беше отваряла очите да го задържиш!

Хайрие ханъм се мъчеше да задържи разрошената Лейля, а Айше дърпаше Неджля да я изведе от стаята.

Али Ръза бей бе клекнал до стената, хванал главата си с две ръце, плачеше. Хлипайки за липсата на морални качества у децата си, оплакваше падението им.

Неджля честичко се отскубваше от Айше, обръщаше се назад и изсипваше омразата, жлъчта, отровата, събрани в душата ѝ, с ругатни, които бяха трудни дори за произнасяне:

— Реши, че си станала кой знае какво, нали, с онова манто, което не струва и пет пари? Не се посвени да се държиш с мен като с хранениче, нали!? Ето, как поваля Бог тези като теб. Щяла да ми отстъпи кадифеното манто, като се сдобиела с кожух! Ха! Сега аз ти го оставям от сърце, приеми го като милостиня!

ДВАЙСЕТ И ОСМА ГЛАВА

След петнайсет дни Неджля замина с Абдулвеххап бей за Сирия. Така падна и третото листо от дървото.

Досега отношенията между Неджля и Лейля бяха повече от сестрински. Разликата във възрастта бе твърде малка. Приличаха си както по физиономия, така и по характер. Бяха спали в едно легло, заедно бяха израснали, бяха се смели и плакали на едни и същи неща през годините.

Ако питаха Али Ръза бей, двете бяха неразривно свързани и не биха могли да живеят разделени, те бяха безупречен пример за семейна и кръвна връзка. А сега се разделиха като кръвни врагове, които никога не биха могли да застанат лице в лице.

Семейството се бе смалило. Вкъщи бяха останали от децата Лейля и Айше. Малко преди зимата Али Ръза бей продаде къщата в Багларбашъ. Изчисти всички дългове.

С останалите пари купи къща на улица „Долап“.

Това бе една полумрачна съборетина, състояща се от две обширни стаи. Старата къща, която децата единодушно наричаха „ад“, в сравнение с новозакупената вероятно бе като място от рая. Обаче с остатъка от сумата нямаше как да се купи по-добра. Хайрие ханъм при първия оглед не я хареса изобщо:

— Нека да изчакаме още малко, може би ще случим на нещо, което не се нуждае от такъв ремонт.

Али Ръза бей обаче, вече коренно променен, отговори с горчива усмивка:

— Да чакаме? Няма такова нещо! Да чакам да прахосате парите като през миналата година и да ме оставите на улицата?

Децата прекрачиха прага на къщата със сълзи на очи, като че влизаха в гроб. Али Ръза бей горе-долу бе в същото настроение. Въпреки това обаче още при влизането от вратата целуна ключа, който носеше, и се помоли: „Нека Бог да помага, да не изпитаме що е да си без дом!“

Лейля все още не се бе възстановила от последната случка. Втория ден, след като се нанесе в новата къща, тя се хвана за главата и се тръшна на леглото, викайки:

— Главата ми, главата ми...

Четирийсет и пет дни лежа без да продума. Слава Богу, че болестта ѝ не бе опасна за живота ѝ. Един лекар, живеещ близо до тях, я прегледа и каза:

— Нерви... Да се храни добре... Не я притеснявайте. Ще ѝ мине.

Както беше казал лекарят, Лейля след месец и половина се изправи на крака. Но това бе съвършено различна Лейля! Сякаш през някоя от нощите на боледуването ѝ я бяха отмъкнали от леглото и сложили друг човек на нейно място. Бе отслабнала много. Вървеше като дете, което току-що прохожда, току ѝ се завиваше свят и тя си закриваше с ръце лицето. То бе променено, но все така красиво.

Болестта бе привнесла своеобразния оттенък на страданието по лицето ѝ, което в очите на баща ѝ я правеше по-красива отпреди.

Характерът на Лейля също се бе променил. Вече не се заяждаше за щяло и нещяло, беше се примирила със съдбата си. От погледа на Али Ръза бей не убягна и леката, ала постоянна влага в очите ѝ. На стария човек му се струваше, че докато говори с хората, докато им се усмихва, детето му вътрешно плаче, ала сълзите му са толкова ефирни, че се изпаряват във въздуха, преди да се превърнат в капчици. Но това можеше да е и внушение на един стар човек с разбити нерви. Каквото и да беше, но у него се появи особено състрадание към Лейля. Събуди се старата бащина любов. Всички стари обиди и ругатни изчезнаха от паметта му.

Като укрепна още малко, Лейля започна и да излиза. Лекарят съветваше да я разхождат, да я развличат и ако имат възможност, да сменят климата. Но такава промяна не беше по силите им.

Старият човек тичаше да набави подходяща млечна и месна храна като за болен. Но поне за разходки Лейля нямаше ограничения.

Преди първото излизане Хайрие ханъм зави хубавичко дъщеря си, качи я на евтин файтон и тръгнаха да подишат малко морски въздух.

Същия ден случка в малката стаичка до дворната врата отново разстрои Али Ръза бей.

Хайрие ханъм, сконфузено, като че вършеше нещо нередно, остави една бохча до Лейля. Това бе въпросното кадифено манто, което Неджля бе оставила „като милостиня“ на сестра си.

Несъмнено в този миг наглият, разярен вик на Неджля от онази нощ кълтеше в ушите на всички. Но никой не можеше да се осмели да загатне, че си го спомня. Защото тогава щеше да бъде наложително, скъпото манто да бъде изхвърлено тутакси.

Хайрие ханъм, окуражена от равнодушието и вгълбения, замислен вид на Лейля, приглушено каза:

— Хайде, дъще. Загърни се с това и да тръгваме.

Старата жена чакаше изправена с мантото в ръка и за да не срещне погледа на мъжа си, гледаше встрани.

Али Ръза бей видя как дъщеря му бавно се изправя и закрива лицето си с ръце, сякаш за да не залитне. На гърлото му заседна буца.

Лейля вече почти всеки ден обличаше кадифеното манто и обикаляше от улица на улица.

Първоначално Али Ръза бей не каза нищо за тези обиколки. Какво да прави детето, мъка го изгаряше. От личен опит знаеше, че няма по-добър лек за разсейване на мъката от безцелното обикаляне из улиците. Иначе как би могъл да издържи живота в къщата на улица „Долап“?! Особено през късите зимни дни, след обед към два-три часа в стаите не можеше да се седи без осветление. При това положение Али Ръза бей скоро бе обхванат от предишните си тревоги и притеснения.

Не бе добре едно младо момиче да скита така. Още повече, че понякога се случваше доста да закъснее. Отгоре на всичко отново се бяха сдушили с някои от старата компания.

Здравето и настроението на Лейля се бяха възстановили изцяло. Али Ръза бей продължаваше да я гледа и понеже виждаше болника у нея, сърце не му даваше да каже нещо, което би могло да я огорчи.

Но не мина много време и ето, че страховете му се превърнаха в явна опасност. До ушите му достигаха неприятни слухове. Но за голямо съжаление Лейля вече бе извоювала свободата си и я смяташе

за свое изконно право. И при това Али Ръза бей се опита да я възпре със съветите си, ала кой ти слуша!

Тези наставления, продължаващи с години, бяха преуморили и изтощили стария човек. Той отдавна бе убеден, че няма полза от думите му. Каквото и да кажеше човек, онова, което имаше да става, накрая се случваше. Накратко, Лейля продължи да скитосва, както си иска.

ДВАЙСЕТ И ДЕВЕТА ГЛАВА

Вестите, които се получаваха от Неджля, от ден на ден ставаха все по-лоши. Момичето още по пътя за Сирия бе разбрало, че богатството и луксът, които очакваше, съществуват само в нейното въображение.

Абдулвеххап бей не беше никакъв богаташ, притежаващ милиони, за какъвто се представяше в Истанбул. Занимаваше се с объркани, необясними и трудни за разбиране работи и едва свързваше двата края.

Неджля влезе не в мечтания сарай в Бейрут, а в малка като курник къщурка. Вместо слугите, наредили се на мраморните стълбища като по филмите, я посрещнаха стар разгърден свекър, други две жени на Абдулвеххап, и рояк деца. Третата жена бе починала преди девет месеца и Неджля, заемайки нейното място, естествено бе длъжна да се грижи като майка за двете сирачета.

Младата жена, разбрала, че няма да види нищо, освен няколкото ката дрехи, закупени ѝ в Истанбул, бе понечила да покаже недоволството си. Обаче като видя как още при първата препирня свекърът с дългата риза и глас като бурия се насочи срещу нея, се изплаши много и повече не посмя да си отвори устата.

Животът с двете съпруги и половин дузина деца бе непоносим. Но в началото Неджля я бе срам да го сподели в писмата до семейството си, опасяваше, че Лейля ще злорадства. След няколко месеца не можа да издържи, срам не срам, започна деликатно да се оплаква. Във всяко следващо писмо оплакванията ѝ постепенно се задълбочаваха.

В последното си писмо пишеше: *„Татко, не издържам. Само ако мога да намеря възможност, ще загърбя всичко и ще избягам в Истанбул. Къшей сух хляб ми стига при теб. Мама, сестрите ми, всички извикват сълзи в очите ми. Особено така Лейля, нямам мира, не ми излиза от ума. Тя тогава страда много, че не можа да се омъжи*

за този човек. Ако знае какво преживявам тук, сигурна съм, че ще ми благодари, че съм я спасила.“

След като прочете писмото, Лейля забрави ненавистта към сестра си. „Татко, трябва да я избавим!“ — каза тя и се наведе, обгърна с ръце краката на Али Ръза бей.

И Хайрие ханъм горе-долу бе на същото мнение. Но старият не им обърна внимание и ѝ отговори така: *„Това, което си разказала, ме разстрои много. Но какво да ти река, не съм в състояние да ти помогна. Сега сме много по-бедни отпреди, какво ще правиш тук? Там ти е домът все пак, мъжът ти може да не е изключителен, но е достатъчно, че те храни и не те оставя да се нуждаеш от други. Нямах избор, ще стискаш зъби и ще свикнеш с хората, при които живееш.“*

С това писмо Али Ръза бей даваше ясно да се разбере, че вратата му е затворена за Неджля. Обаче младата жена бе дотолкова объркана, че това оскърбление не я засягаше никак, и тя пращаше писмо след писмо с отчаян зов за помощ: *„Моля да ме спасиш. Иначе ще се самоубия и ти ще си виновен.“*

Това, че Неджля ще се самоубие, навярно бе празна заплаха. Но ако, не дай си Боже, не беше така?! От тези изнервени деца с размътена психика и променящо се през час настроение можеше да се очаква всичко.

Старият човек, като че в отговор на някакъв глас, който го безпокои непрекъснато, развълнувано и глухо промълви на себе си: *„Разбрано, това е листопадът на децата ми... Но от петте и едно ли няма да бъде спасено?“*

ТРИЙСЕТА ГЛАВА

Веднъж един майор, приятел на Али Ръза бей от кафенето в Юскюдар, го дръпна настрана и рече:

— Али Ръза бей, брате. Искам да говоря по една много сериозна тема с вас. Дълго се колебах... Но понеже ви знам като човек с достойнство и чест...

Майорът, като забеляза, че старият човек пребледнява и трепери, млъкна. Подвоуми се отново за кратко, но продължи:

— Но виждам, че ви разтревожих.

Али Ръза бей веднага се окопити. Нямаше смисъл да стряска приятеля си с необмислени действия.

От предисловието бе сигурно, че онова, което му предстои да чуе, ще пониже сърцето му. Но каквото и да беше това, наложително бе да го научи.

Али Ръза бей със спокоен глас, доколкото можеше да го владее, каза:

— Не се притеснявайте. Аз съм издръжлив човек.

— Тогава ми обещавайте, че няма да страдате?

— Не се е чуло да пламне огън и нищо да не изгори, но обещавам да се държа...

— Всъщност не е кой знае какво. Искам да споделя, да знаете, че... Добре би било да не пускате голямата си дъщеря да излиза нощем. Даже би било добро разрешение, ако известно време не се показва навън.

— Случило ли се е нещо?

— Нищо... Струва ми се, че не е правилно момичетата на тази възраст да се оставят без контрол...

— Моля, говорете направо. Вие сте чули нещо. Моля, кажете ми истината!

След повторно колебание майорът каза:

— Добре, ще ви кажа каквото знам. Преди седмица видях дъщеря ви да се качва в колата на един изискано облечен младеж. Не

можах да повярвам на очите си... А преди три дни нашите деца споделиха и други неща. Силно се надявам, че е преувеличено, но...

Майорът очакваше Али Ръза бей да настоява да изреди тези „други неща“. Но старецът не бе в състояние да повдигне очи и да го погледне, камо ли да пита каквото и да било.

Отрони само: „И това доживях“. И се изправи.

Вървеше провлачено, проверявайки издатините на калдъръма с бастуна си, все едно наоколо внезапно бе настанал мрак. Продължаваше да нарежда с глас, който можеше да се чуе и от минувачите: „И това ли доживях? Гладувал съм, унижавали са ме. На всичко издържах стоически. Но безчестие не мога да понеса... Трябва да направя нещо, непременно!“

Щом съзря къщата си отдалеч, изведнъж му хрумна: „Майорът знаеше повече. Запуших устата на човечеца. Трябва да науча какво е, трябва да разбере всичко. Нужно е да знам повече, преди да предприема каквото и да било.“

Али Ръза бей тутакси се обърна и тръгна обратно. Притеснен, че може да изпусне приятеля си, почти тичешком слезе по надолнището. И стигна много навреме, защото, когато задъхан влезе в кафенето, видя, че майорът се приготвяше да става. Али Ръза бей се бе отърсил от срама и притеснението си, настоятелно го помоли да разкаже подробно всичко, каквото знае. Лейля близо два месеца била любовница на един женен адвокат с деца. Два пъти в седмицата се срещали на пристана на Юскюдар и отивали с кола до някакъв съмнителен дом в Хайдарпаша. Ако тези слухове били лъжа, то нека грехът да е за хората, които ги разпространяват. Но при все това историята се знаеше дори от децата.

Когато Али Ръза бей стигна дома си, нощта преваляше. Хайрие ханъм го посрещна с въпрос:

— Къде ли остана Лейля, все още я няма.

Старият човек се направи, че не му е до Лейля, сякаш беше капнал от умора и се свлече върху едно счупено канапенце до вратата. Не искаше да спомене нищо на Хайрие ханъм, преди да е разпитал лично дъщеря си. Нямаше й доверие.

Напълно бе възможно тя да е подочула нещо оттук-оттам и да го е скрила от него. А дори да не е това, страхувайки се от гнева на мъжа

си, ще се втурне най-малкото да защитава Лейля или да ѝ подава знаци с очи.

Седнал, Али Ръза бей обмисляше въпросите си към Лейля.

Хайрие ханъм и Айше приготвиха вечерята в кухнята.

Не мина много и от улицата се чу автомобил и забързани стъпки приближиха към къщата. Дворната врата се откряна. Лейля, внимавайки да не вдига шум, закрачи към осветената кухня. Когато забеляза, че баща ѝ става от канапето, тихо изпищя:

— Ти ли си, татко. Изкара ми акъла!

Айше, която бе чула гласа на сестра си, излезе от кухнята с лампа в ръка. Зад нея със запретнати ръкави се показа и Хайрие ханъм.

Старата жена запита:

— Къде беше досега, Лейля? Умрях от притеснение...

— Бях с приятелка... Почакай да си поема дъх, де...

Вероятно Лейля все още не бе подготвила някаква правдоподобна лъжа. За да спечели време, помоли Айше за чаша вода и я изпи. Али Ръза бей стоеше прав до стълбището. Със спокоен, глух глас попита:

— Ти с автомобил ли се прибра?

Лейля се сконфузи за миг:

— Да, бях на гости у приятел — отговори тя.

Въпреки че не искаше дъщеря му да се усети веднага, Али Ръза бей не се стърпя:

— Кой са тези прелюбезни домакини, които връщат гостите си с автомобил до дома им... Я да чуем, кой е този приятел?

— Едва ли го познаваш...

Лейля продължи, като се обърна към майка си:

— Приятелката ми отиваше на шивачка в Хайдарпаша. Настоя да я придружа... Безплатен превоз, не можах да ѝ откажа... Но малко закъсняхме...

Още като чу Хайдарпаша, Али Ръза бей забрави цялата си предпазливост:

— За пръв път ли отиваш там?

Момичето отговори учудено:

— Да.

— Мен ми се струва инак. На коя улица на Хайдарпаша е шивачката?

Лейля отново се обърна към баща си, мъчеше се да види лицето му в мрака, да надникне в очите му. Усетила бе, че старият подозира нещо. Обаче въпреки притеснения си вид на влизане, сега тя беше хладнокръвна и с оня фалцет на гласа си, който издаваше, когато целеше да притесни баща си, каза:

— Ама че си и ти, татко... Какви са тези въпроси, от Съдния ден ли са...

Нахалството ѝ съвсем подлуди Али Ръза бей. Старият човек тръгна гневно срещу нея и започна яростно да изрежда всичко, каквото бе научил. Хайрие ханъм се втурна да го пресрещне:

— Али Ръза бей, съвземи се. Лъжа е, клеветят ни.

Ако и Лейля се бе защитила или поне замълчала, той все пак би се усъмнил. Лейля обаче се наметна с онова кадифено манто и също като онези актриси в ролята на дръзки испанки, с тела, загърнати в шалове на ресни, сложили ръце на бедрата си, извика:

— И какво, ако е така? Да бях се родила мъж, да не изпадам в това положение?

Пламъкът на лампата, която държеше Айше, осветяваше изкривената от ирония и присмехулна неприязън червисана уста и очертаните в черно очи на Лейля. И като я гледаше в тази светлина, на Али Ръза му идеше да я убие. Внезапно хвана бастуна и с неистов гняв го размаха:

— Изчезни! Напусни дома ми!

Лейля се сепна, тръгна с гръб към вратата и извика:

— Без друго няма да остана! Проклет да е домът ти!

Яростта бе изпълнила стария човек с чудовищна сила. Като вързопи изрита Хайрие ханъм и Айше, които се бяха вкопчили в ръцете и нозете му, и връхлетя върху Лейля. Тази атака бе толкова изненадваща, че ако момичето не бе успяло да избяга, то дори да не бъдеше убито, със сигурност щеше да е осакатено сериозно. Но изведнъж Али Ръза бей се сгромоляса на пода, бастунът изхвърча на две крачки от ръцете му.

ТРИЙСЕТ И ПЪРВА ГЛАВА

Али Ръза бей бе получил лек инсулт. След онази нощ брадичката му остана изкривена настрана. Говореше завалено и малко, заекваше. Докато вървеше, личеше как левият му крак се провлачва. Но изглежда, той не забелязваше това. Болестта, която го измъчваше и довършваше, беше вътре, в душата му.

Мислеше си, че няма лице да излезе пред хората. В началото започна да прекарва времето си сам, затворен в малката стаичка. Отвън, досами прозореца му имаше един полусрутен зид. Старият човек цял ден наблюдаваше нежния зелен мъх и лишеи, поникнали сред пукнатините му и следеше как котките дебнат гуцери между камъните. Другото му занимание се появи, съзерцавайки светлината, която към обед достигаше до средата на зида, а сетне бавно-бавно се извисяваше нагоре. Той се мъчеше да измисли слънчев часовник, действащ пак на принципа на отразяването, но нов.

След напускането на Лейля къщата съвсем бе опустяла. Хайрие ханъм, която незнайно как намираще сили в крехкото си тяло и от години се бе противопоставяла на всичко, каквото ги сполетеше, и от толкова време се бе крепяла, но след последната случка грохна и тя. Миеше чиниите веднъж на два дена, готвеше рядко, дори сресването на косата на Айше — всичко това ѝ се струваше като досадни задължения. Старата бе като воин, завърнал се от дълга, кървава битка. Тепърва раните щяха да болят, тепърва безконечната умора щеше да я спохожда и не минаваше ден, в който в тялото ѝ да не се обади нова boleжка.

Случаят с Лейля бе уцелил и нея, и Али Ръза бей в най-уязвимата част на душите им. Това бе въпрос на чест и тя оправдаваше гнева на мъжа си, разбираше го, но едновременно с това не можеше да не изпитва неприязън, гняв и безпричинна омраза към него. Макар че те, мъж и жена живееха в една къща, от сутрин до вечер си бяха у дома, често се случваше със седмици да не обелят и думичка един на друг.

От време на време положението им изглеждаше особено и неразбираемо за Али Ръза бей.

— Едно по едно изгубихме децата си. Сега сме като в началото, когато се бяхме оженили, само двамата... След тези беди и неволи не е ли по-нормално да изпитваме нужда от взаимна близост? А то — ненавиждаме се, направо се мразим!... Каква странна загадка е човек, Господи...

Част от загадката Али Ръза бей съзираше и отдаваше в отношението на жена си, а и в своето към малката Айше. От всички деца сега гледаха единствено нея. При това положение не трябваше ли да я обичат шесткратно заради другите, да я приласкават шест пъти повече? Но вместо това те се държаха с Айше като с котето, което се мотае в краката им. Ясно, че и двамата не бяха в състояние да направят разлика между детето си и сервиза за кафе. Чашите се бяха счупили една след друга и останалата едничка не вършеше работа, не беше сервиз.

Айше бе подкарала четиринайсетата си година и се разхубавяваше като сестрите си. Но бяха ли им останали очи да видят тази нейна първа пролет?

Веселата, приказлива Айше сега бе тиха, боязлива. Не се осмеляваше да повиши глас, да се засмее или да закрачи смело вкъщи; все едно, че у дома лежеше мъртвец или болник. При първа възможност отскачаше или в градината, или у съседите.

След няколко месеца Али Ръза бей претръпна и към тази беда и започна да излиза по малко на улицата. Накрая все пак мина пред кафенетата, които преди посещаваше. Старите му познайници чукаха по стъклото, махаха му да влезе. След кратко колебание той влезе. Не забеляза да се отнасят към него по-различно отпреди. Като се замисли човек, това бе и най-естествено. Ако, след като бе научил за непристойното поведение на Лейля, я бе оставил в дома си, биха могли спокойно да го упрекват, да го осъждат всеки по свое му. Ала щом веднага я беше изгонил, и повече не споменаваха името ѝ, той заслужаваше отношение като към баща, чието дете е починало. Дори и малко съпричастност, малко съжаление.

ТРИЙСЕТ И ВТОРА ГЛАВА

Дори когато понякога у дома се говореше за децата, името на Лейля не се споменаваше изобщо. Само една вечер Хайрие ханъм несъзнателно бе нарекла Айше Лейля. После бе споделила с Али Ръза бей, че винаги когато затвори очи в полудрямка, си мисли за нея.

На стената висеше стара фотография, на която Али Ръза бей на времето беше събрал децата си. Той бе изрязал Лейля, която бе клекнала до краката му, но ръцете ѝ, поставени на нозете му, бяха останали на снимката. Понякога децата правят странни заключения. Един ден Айше, гледайки снимката, каза:

— Погледнете тези ръце... Не ви ли се струва, че тези ръце на такава Лейля, прегърнали нозете на татко, го молят нещо, не е ли така?

Не се разбра дали детето го каза от наивност, или от лукавство, но Хайрие ханъм започна да хлипа. Али Ръза бей с треперещ юмрук заплаши детето:

— Слушай, малката... Да не съм те чул още веднъж да си споменала името ѝ...

Но след този ден магията се развали. Хайрие ханъм не обръщаше внимание на гнева на мъжа си и често говореше за Лейля. Отначало при всеки сгоден повод разказваше случки от детството ѝ. После мина на слуховете, които пристигаха оттук-оттам и даваха сведения за сегашното ѝ състояние; говореше се, че адвокатът, чиято любовница била, не е лош човек.

Лейля живеела в малък апартамент под наем в Таксим, и то не зле. Дори искал да се ожени за нея. Но, за съжаление, не можел лесно да се разведе. Вероятно този мъж, който се бе влюбил в Лейля, надали щеше да я има като държанка цял живот.

Али Ръза бей протестираше:

— Млъкни за Бога, Хайрие. Ще умра от срам. Стига! — Запушваше ушите си, но не можеше да се каже, че вътрешно не се радва на тези вести. Рожба, негова рожба, въпреки всичко!

Как Хайрие научаваше всичко, без да мръдне от вкъщи, остана загадка. Една вечер старата обяви на Али Ръза бей, че Лейля е болна и от петнайсет дни е на легло:

— Горкото дете, без друго е с лошо здраве. Страх ме е за него. Да не би да е повторила болестта си от миналата година?

Като чу за болест, Али Ръза бей се сепна и в душата му се зароди някаква милост, някакво съжаление, примесено с любов.

За миг онази разбунтувала се Лейля, която се бе загърнала с кадифеното манто и с изкривената от злоба уста и присвити очи, очертани в черно, изричаща обиди, изчезна и на мястото ѝ се появи образът на болната, безпомощна Лейля, която той си представяше как лежи.

Хайрие ханъм, събрала кураж от тъгата, която издаваше лицето на Али Ръза бей, се примоли:

— Моля да ми разрешиш... да видя детето си, само веднъж...

Али Ръза бей не ѝ се скара, само каза:

— Тези думи не ти подхождат, Хайрие, ти си жена с достойнство. Никога, до смъртта си няма да застанеш очи в очи с нея.

Ала в същата минута неволно, въпреки волята му, от окото му капнаха две сълзи.

За да създаде впечатление, че причината за тези сълзи е силният фитил на пламъка, старият погледна лампата. Сетне се наведе, провлече малко повече сакатия си крак и излезе от стаята. Хайрие ханъм бе повярвала на тази очевидна лъжа.

Хайрие ханъм, която след случилото се с Лейля се бе занемарила съвсем и трудно повдигаше глава да огледа наоколо, смятайки, че е излишно дори да отговаря на въпроси, изведнъж прояви необясними симптоми на пробуждане. Старата жена повдигаше полата си до коленете и чистеше, готвеше в кухнята и се отбиваше у съседите си. Политиката към мъжа ѝ също промени курса си. На моменти се усукваше около Али Ръза бей, обгрижваше го малко или много със сладки приказки, успокояваше го.

Това съживяване много напомняше поведението ѝ през онези години, когато се появиха първите сигнали на западане в семейното гнездо, първите разправии между децата. Али Ръза бей си мислеше, че

тази промяна не е на добро, но си каза: „Да видим! Да видим какво ще изскочи този път!“, и веднага добавяше: „Дано да е за добро.“

Старецът не се бе излъгал в предположенията си. Не след дълго тайната се разбули. Когато един ден влезе вкъщи с вързоп зеленчуци, видя срещу себе си Лейля. Тя се втурна към баща си, увисна на врата му и, ридаейки, извика:

— Татко, татенце...

Хайрие ханъм и Айше го молеха да не се ядосва и го придържаха. Али Ръза бей крачка по крачка заднишком доближи стената и опря гръб на нея. Затвори очи. Вълнението по лицето му не бе голямо. Само повдигаше глава, все едно, че се затрудняваше да поеме въздух и се мъчеше да разкопчае ризата си. Ето защо Хайрие ханъм бе зачестила приказките си за Лейля. Тайничко се е срещала с момичето и са му подготвили тази изненада.

Първо се започнало със сантименталностите от спомените за детството на Лейля с надежда да го омилостивят. После била измислена историята с болестта ѝ. Накрая, окуражени от това, че не показва кой знае какъв гняв, се осъществила и появата на Лейля, уж неочаквано... Планът не бе никак лош... Ако бяха му казали: Лейля иска да ти се извини, да се помири с теб, сигурно бе, че нямаше да се съгласи. Но, заставайки внезапно лице в лице с дъщеря си, може би щеше да се разчувства и да не може да намери време да размисли и направо ще я прегърне... Но не бе изключено тази изненада да довърши стария човек, който бе и болен. Ала в подобни тайни планове винаги има риск, поне пет-шест процента да не успее.

Лейля мълчеше, Хайрие ханъм го молеше на глас, след като тя спреше, започваше Айше и всички заедно плачеха в един глас. Али Ръза бей все още държеше копчето на ризата си и демонстрираше, че ще остане верен на клетвата си — докато е жив, да не види дъщеря си, и не отваряше очи.

Но накрая се наложи да реагира. Старият човек заговори с бавен глас, така, както говорят хората, които са спокойни, защото отдавна са обмислили решението си:

— Напрасно се стараете! Нямам дъщеря на име Лейля. Ние вече сме мъртви един за друг...

Хайрие ханъм, Лейля и Айше правиха опити около час, но не успяха да изтръгнат дори думичка, нищо освен това.

ТРИЙСЕТ И ТРЕТА ГЛАВА

След като Лейля си тръгна, между Али Ръза бей и жена му се разрази голям скандал.

Като се убеди вече, че няма да може с добро да склони Али Ръза бей да приеме дъщеря си, Хайрие ханъм изведнъж премина в атака:

— Мислех, че си мъж, трийсет години не прекърших волята ти. Виждаш докъде стигнахме. Позволи най-сетне аз да решавам. Децата ми се затриха заради теб. Останали ми бяха само Лейля и Айше. Детето ми не може без мен. И аз не мога без Лейля. Ако ще целият свят да я нарича блудница, за мен тя е най-добра от всички. Или ще съм с нея, или...

Хайрие ханъм не довърши, разплака се. Али Ръза бей се усмихна:

— Не се измъчвай повече, ханъм. И аз като теб съм решил. Ще ви оставя. Може би, дай Боже, да се окаже по-добре. Хайде, сега спи спокойно, почивай.

Али Ръза бей бе решил твърдо. Каквото и да се случеше, нямаше повече да остане в къщата. Хайрие ханъм, която на другата сутрин го завари да си стяга багажа, го смъмри като дете:

— Остави тези детинщини... Ти си един сакат старец... Къде си тръгнал в това положение? Ще походиш, походиш и ще се наложи пак тук да се върнеш. Я си стой, не е нужно да ставаш за резил...

За да може да излезе без шум и врява от дома си, Али Ръза бей измисли лъжа:

— Ще отида на гости при роднини в Пендик. Ще се върна.

Намерението му бе да отиде у Фикрет. Цяла нощ бе разсъждавал върху думите ѝ, които тя произнесе на гара Хайдарпаша преди три години: „Закъсаш ли съвсем, можеш да дойдеш при мен, татко. Ако мъжът ми излезе свестен човек, бих се грижила според силите си за теб.“

Тайно хранеше една надежда. Може би Фикрет щеше да го задържи да остане, така би се спасил от унижителното съществуване и

позора. В действителност не би искал да бъде в тежест на никое от децата си, но какво можеше да стори; единствено Бог не залиташе, не падаше.

Ала тази надежда на Али Ръза бей остана жива до мига, когато с помощта на полицаи в Адапазъръ успя да стигне дома на зетя си на края на една тъмна уличка.

Фикрет, която прибираше софрата след вечерята в пруста, като че ли повече се уплаши и усъмни, но не се учуди:

— Ти ли си, татко? Дано да е за хубаво...

Али Ръза бей не посмя да прегърне дъщеря си, която хладно целуна ръката му, и се задоволи само леко да докосне раменете ѝ. Междувременно забеляза как две деца любопитно впиват неразбиращи погледи в него. После от една врата се появи висок мъж с бели мустаци.

Младата жена, сякаш срамуваща се от стария, уморен, целия в прах човек, изглеждащ толкова жалко, каза:

— Баща ми ни е дошъл на гости.

Гост!... Как го прониза тази дума, тя явно бе необходима да се спомене още с прекрачването му прага на този дом! Сякаш Фикрет искаше да каже на мъжа си: „Спокойно, няма страшно, ще поостане няколко дни и ще си замине.“

— Баща ти е пътувал. Пригответи му вечеря! — заповяда мъжът ѝ.

Още с пристъпването в този дом по въздуха, който го бе лъхнал, Али Ръза бей разбра, че дъщеря му не е щастлива.

За няколко години Фикрет се бе състарила, изглеждаше като провинциална жена на средна възраст; на всяко влизане и излизане при приготвяне на вечерята на баща си, се караше на децата, което свидетелстваше, че е изцяло рухнала и изнервена.

Когато след малко Али Ръза бей хапваше картофите, го попитаха за вести от Истанбул. Когато останеха насаме с дъщеря си, без съмнение, щеше да ѝ разкаже всичко. Предпочете да не споделя веднага пред зет си, който все пак бе чужд човек. Затова за тази вечер отговорите му бяха общи и формални. Но те, без да изслушат и част от разказа му, се изнервиха и се раздразниха.

Зетят:

— До нас достигаха разни слухове.

Фикрет със суров израз на лицето си:

— Ах, татко... не ми се сърди, но вината е твоя. Помниш ли как те молах: Татко отвори очи. Това са нехранимайковци. Не върви да си оставиш брадата в ръцете им... Ти послуша ли ме? Не, не...

Мъжът ѝ, окуражен от думите ѝ, отиде по-далече:

— Фикрет е права. Вие сте човек врял и кипял. Били сте на високи постове. Не биваше да отпускате юздите толкова... Би трябвало да отсечете: „Ще бъде, както казвам. Аз така искам!“ Който дръзне да си отвори устата, ритника отзад и право навън... Край, това е! Да съм ефенди в дома си, да съм бащата, ооо, ела да видиш оставям ли на деца и жена да си играят с брадата ми, както казва Фикрет... Какво е това?

— Какво да правим... Съдба.

В къщата живееше още и зълвата на Фикрет, вдовица с две деца. Нямаха свободна стая и постлаха на Али Ръза бей до вратата.

Али Ръза бей не можа да се застои повече от петнайсетина дни в Адапазаръ. И то с мъка. Фикрет му се стори толкова отчуждена, че не можа да сподели нищо от онова, което искаше. А дори дъщеря му да бе проявила желание да го изслуша, какъв бе смисълът да я претоварва, щом нямаше как да го задържи в дома си. Вярно, че дъщеря му навремето бе обещала да се погрижи за него, но и това бе обвързано с друго условие. Момичето тогава бе казало: „Може би ще си имам нормален дом.“ Сега беше ясно като бял ден, че момичето се е сбогувало с тази своя мечта. Тук също бе своеобразен ад. Принудата да живееш тук, имаше друг облик, но беше същото.

Тук Али Ръза бей ставаше свидетел на всекидневните сведи на Фикрет със свекърва ѝ, със завареничетата, със зълва ѝ, с мъжа ѝ. Но слава Богу, дъщеря му се бе наложила като твърда и оправна жена.

Започна да предугажда, че причината за част от кавгите е самият той. А един ден чу ясно вика на Фикрет: „Само да съм ви чула още веднъж да споменете името на баща ми... Не бих се поколебала да съборя къщата върху главите ви!“

И без друго момичето имаше достатъчно проблеми тук, а сега и заради него да мърморят.

Същата вечер младата жена, както всяка вечер, откакто бе дошъл, се появи с юрган и дюшек на гърба си, да му постели. Старият рече:

— Фикрет, сърцето ми се къса, като гледам, че се трепеш и заради мен... Ала тази нощ е последната, дъще... Утре си тръгвам, ако ми позволиш...

Али Ръза бей съзнателно не се представяше като „гонен“ или „нежелан“, а с това „ако ми позволиш“. Фикрет остави юрганите и каза:

— Защо бързаш, тате?

— Не бързам, дъще, нали се видяхме достатъчно...

Фикрет се унесе за миг, сетне с тъжен израз изрече:

— Татко!

— Какво, дъще?

Сякаш младата жена бе решила да сподели нещо изключително важно. Но след кратко колебание се отказа, стори ѝ се излишно:

— Значи утре те чака път? Поне си легни раничко. Лека нощ!

Когато тя излезе, старият човек се замисли: „Откъде ми е познато това нейно състояние, този тон?“ Не след дълго се сети.

Синът му Шевкет навремето на няколко пъти се бе държал точно по същия начин.

ЕПИЛОГ

След като напусна Адапазаръ Али Ръза бей не се прибра у дома. Известно време обикаля като бездомниците — няколко дни тук, няколко там, после другаде. Като наближи зимата, се разболя; лявата му ръка, също и левият крак съвсем се парализираха. С помощта на един познат отпреди години бе настанен в болница. Но не остана задълго. Един ден Хайрие ханъм и Лейля пристигнаха с автомобил в болницата. Плачейки на глас, се хвърлиха на врата на Али Ръза бей.

— Татко, за нищо на света няма да те оставим тук — каза Лейля.

— Али Ръза бей, не се опъвай повече, ела, нека и аз реша какво да стане — примоли се Хайрие.

Тези молби започнаха да отпускат нервите му. Ала притеснението на Хайрие ханъм, че мъжът ѝ ще се заинати, нямаше основание. Старостта и болестта бяха променили волята и нервите му, съпротивителните му сили бяха пресъхнали. Той никак не се учуди, че жена му и дъщеря му са облечени толкова изискано, а беше зает да се радва като дете, че ги вижда отново, и макар съвсем да заваляше, напоследък се мъчеше да им обясни нещо, плачеше без сълзи, сякаш хълцаше и от гърлото му се отронваха сухи хрипове.

Хайрие ханъм бе дала под наем къщата на улица „Долап“ и заедно с Айше се бе нанесла при Лейля в апартамента ѝ в Таксим. Понеже адвокатът на Лейля се отбиваше едва веднъж седмично, и то ако успее да се измъкне от жена си, горкото момиче живееше сам — само с едно слугинче. Иначе положението на Лейля бе много добро. Богатият адвокат ѝ даваше всеки месец около няколкостотин лири. Но детето бе толкова неопитно, че не успяваше да ги използва пълноценно.

Сега, слава Богу, майка ѝ бе поела управлението на разходите и срещу единия сит стомах вършеше всичко като безупречна икономка.

В същия апартамент бяха приготвили една слънчева стая за Али Ръза бей с изглед към морето. При това спокойствие и добрата храна старият човек се възстанови бързо. Обикаляше из апартамента с

бастуна си и без да обръща внимание на пелтеченето си, учеше папагала на Лейля да говори.

Понякога дори се присъединяваше към увеселенията, които адвокатът от време на време организираше в чест на някой свой приятел, като току отиваше в модерната кухня да помага на Хайрие ханъм, която приготвяше пикантни мезета, или току се впускаше с вече петнайсетгодишната Айше да сервира питиетата. След настоятелните покани на гостите се случваше дори да имитира някакъв танц с дамите и така да развесели цялата компания.

Когато се отегчаваше в апартамента, го обличаха в елегантни дрехи и го извеждаха на разходка с кола на чист въздух.

В такива дни Али Ръза бей бе радостен като дете в празнични дрехи, качило се в празнична люлка. Само се молеше понякога сред тълпата на улицата да не се окаже очи в очи с някой стар приятел от кафенетата...

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.